

Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

ЗБІРНИК
матеріалів ХІІІ студентської
наукової конференції історичного факультету,
присвяченої 90-річчю від дня народження
професора П.М. Денисовця

Квітень 2010 року

Полтава - 2010

ББК 63.3(0)+26.890(0)
УДК 93(063).378.123

Збірник матеріалів ХІІІ студентської наукової конференції історичного факультету, присвяченої 90-річчю від дня народження П.М. Денисовця. Квітень 2010 року. — Полтава: ІОЦ ПНПУ, 2010. — 172 с.

Збірник присвячений відомому українському вченому доктору історичних наук, професору, талановитому організатору студентської науково-дослідницької роботи Павлу Мусійовичу Денисовцю. У ньому містяться матеріали з проблем вітчизняної та всесвітньої історії, історіографії, археології, філософії, права, географії, краєзнавства Полтавщини.

Відповідальність за достовірність фактів, дат, імен несуть автори та їх наукові керівники.

Редколегія: Булава Л.М., Год Б.В., Єрмак О.П. (голова),
Кравченко П.А., Нагорна Т.В., Сітарчук Р.А.

Відповідальний за випуск: декан історичного факультету,
доктор філософських наук, професор Кравченко П.А.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка від 29 березня 2010 року (протокол №8).

© — колектив авторів,
© — ІОЦ ПНПУ

ЗМІСТ

НАУКА НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТИ	11
<i>O.P. Єрмак,</i> доцент кафедри історії України	
ВІДОМИЙ ВЧЕНИЙ-ІСТОРИК І ПЕДАГОГ	15
<i>T.P. Демиденко,</i> доцент кафедри історії України	
ШКОЛА ПРОФЕСОРА П.М. ДЕНІСОВЦЯ	22
<i>I.B. Денисовець, студентка III курсу</i> (наук. кер. — доц. O.P. Єрмак)	
П.М. ДЕНІСОВЕЦЬ ПРО МАКАРЕНКА І СУХОМЛИНСЬКОГО	25
 <u>Кафедра історії України</u>	
<i>C.C. Кагадій, студент V курсу</i> (наук. кер. — доц. П.Я. Гавриш)	
ТОПОГРАФІЯ ОБОРОННИХ СПОРУД БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА	28
<i>M.A. Хорольський, студент II курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. О.В. Коваленко)	
ПАМ'ЯТКИ ПОЛТАВЩИНИ XV-XVI СТОЛІТЬ	29
<i>A.A. Костенко, студент II курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. О.В. Коваленко)	
СУЧASNІ КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ В АРХЕОЛОГІЇ	31
<i>B.V. Воскобійник, магістрантка</i> (наук. кер. — доц. I.I. Ділтан)	
КОНОТОП 1658 РОКУ: ВИГРАНА БИТВА ТА ПРОГРАНА ВІЙНА	34
<i>B.C. Морівець, студентка IV курсу</i> (наук. кер. — доц. I.I. Ділтан)	
ГРИГІР ОРЛИК — ГІДНИЙ СПАДКОЄМЕЦЬ СВОГО БАТЬКА	36
<i>O.B. Ночовний, магістрант</i> (наук. кер. — асист. I.O. Сердюк)	
КОЗАЦЬКА СТАРШИНА У ПОВСЯКДЕННІ АРИСТОКРАТИЧНОГО ПЕТЕРБУРГА: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЩОДЕННИКА ПЕТРА АПОСТОЛА	39

<i>Н.В. Пілат, студентка V курсу (наук. кер. — доц. Л.Л. Бабенко)</i>	
КОНСТИТУЦІЙНІ ІДЕЇ КИРИЛО-МЕФОДІЇВЦІВ: ІСТОРІЯ І СУЧASNІСТЬ	41
<i>I.П. Перенесіенко, магістрант (наук. кер. — доц. Р.А. Сітарчук)</i>	
СПІВІСНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ФОРМАЦІЙ ТА ВЛАДИ В УРСР ПОВОСНОГО ПЕРІОДУ	44
<i>В.Г. Сергієнко, магістрантка (наук. кер. — проф. В.О. Пащенко)</i>	
ВІДНОСИНИ ДЕРЖАВИ ТА РПЦ НА ПОЛТАВЩИНІ В 1944-1965 РОКАХ У ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	46
<i>А.М. Казирід, студентка V курсу (наук. кер. — доц. Т.П. Демиденко)</i>	
МИКОЛА РУДЕНКО — ЧЛЕН-ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ	49
<i>Я.В. Пасько, студентка III курсу (наук. кер. — ст. викл. Л.І. Шаповал)</i>	
УКРАЇНСЬКІ ВІРУВАННЯ ЗА ЕТНОГРАФІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ Ф. ВОВКА	51
<i>М.В. Удовиченко, студентка II курсу (наук. кер. — ст. викл. Л.І. Шаповал)</i>	
ВЕЧОРНИЦІ ЯК СКЛАДОВА КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОПИТУВАНЬ РЕСПОНДЕНТІВ)	54
<u>Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії</u>	
<i>Ю.С. Безсмертна, студентка III курсу (наук. кер. — асист. Ю.М. Левченко)</i>	
ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЕЛПИ В ІДЕАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ ПЛАТОНА	57
<i>А.О. Єрмолаєва, студентка V курсу (наук. кер. — ст. викл. В.О. Рибачук)</i>	
ОЦІНКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ПЛАТОНА В ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	59

<i>Ю.С. Подгорська, студентка III курсу</i> (наук. кер. — асист. Ю.М. Левченко)	
СОКРАТ ПРО ІДЕАЛ ОСВІТИ АНТИЧНОГО ГРОМАДЯНИНА	61
<i>I.A. Гура, магістрантка</i> (наук. кер. — доц. I.B. Цебрій)	
ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ФЛАВІЯ КАССІОДОРА	63
<i>Д.В. Стасценко, студент III курсу</i> (наук. кер. — доц. I.B. Цебрій)	
ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИМЕОНА БОЛГАРСЬКОГО (893-927 РОКИ)	65
<i>В.О. Мартосенко, магістрантка</i> (наук. кер. — доц. Ю.В. Вільховий)	
КОНЦЕПЦІЇ ЛІНІЙНОЇ МОДЕЛІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ ТА РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ ЛЮДСТВА В ПРАЦЯХ МИСЛІТЕЛІВ АНТИЧНОСТІ, СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І НОВОГО ЧАСУ ...	67
<i>Л.І. Гнатенко, студентка V курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. Л.М. Швець)	
СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ПОБУДОВИ СПРАВЕДЛИВОГО СУСПІЛЬСТВА ТОММАЗОМ КАМПАНЕЛЛОЮ	70
<i>Т.В. Авдєєва, студентка IV курсу</i> (наук. кер. — доц. Н.В. Год)	
ЄВРОПЕЙСЬКІ ГУМАНІСТИ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ В СВІТІ ТА ЇЇ ДОСТОЙНІСТЬ	72
<i>В.Ю. Токовий, студент III курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. Л.М. Швець)	
ОСОБЛИВОСТІ МИСТЕЦТВА ТА КУЛЬТУРИ НІДЕРЛАНДІВ У XV-XVI СТОЛІТтяХ	75
<i>I.K. Кордіяк, студент V курсу</i> (наук. кер. — доц. О.П. Лахно)	
ВОЛЬТЕР — ГЕНІЙ СВОЄЇ ЕПОХИ	77
<i>Ю.Ю. Латиш, студент V курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. В.О. Рибачук)	
МОНТЕСК'Є ПРО РОЛЬ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКТОРА В ІСТОРІЇ	79

<i>В.В. Черевко, студентка V курсу</i> (наук. кер. — доц. І.В. Цебрій)	
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ЧЕХІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ	82
<i>В.С. Сушко, студент II курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. Л.М. Швець)	
ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИСУ КАПІТАЛІЗМУ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ	84
<i>В.В. Пилипенко, студент IV курсу</i> (наук. кер. — проф. Б.В. Год)	
АНТРОПОЦЕНТРИЧНА МОДЕЛЬ СВІТОБАЧЕННЯ В ТРАДИЦІЙНОМУ ХРИСТИЯНСТВІ	87
<i>О.В. Ночовний, магістрант</i> (наук. кер. — доц. Н.В. Беседіна)	
УЧЕННЯ МАХАТМИ ГАНДІ ПРО ІДЕАЛЬНУ ДЕРЖАВУ	89
<i>А.В. Ковіка, студентка V курсу</i> (наук. кер. — доц. Т.В. Тронько)	
ВНЕСОК Т.Г. МАСАРИКА У СТАНОВЛЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ...	91
<i>В.В. Домненко, студентка V курсу</i> (наук. кер. — доц. Ю.В. Вільховий)	
СИСТЕМНА КРИЗА ЮГОСЛАВСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ПОЧАТОК БАЛКАНСЬКИХ ВІЙН (90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)	93
<i>В.І. Таран, магістрант</i> (наук. кер. — доц. Т.В. Тронько)	
КРИЗА ВОєННО-КОМУНІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ: ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ	96
<i>В.І. Комеліна, студентка V курсу</i> (наук. кер. — доц. Н.В. Беседіна)	
СИМБІОЗ СЕКУЛЯРНОСТІ ТА ІСЛАМІЗМУ В СУЧASNOMУ ЄГИПТІ	99
<i>Т.І. Герус, магістрантка</i> (наук. кер. — доц. Н.Я. Цехмістро)	
РОЗШIРЕННЯ НАТО В УМОВАХ ПОСТБІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ ...	101
<i>А.О. Тронько, студент V курсу</i> (наук. кер. — доц. Н.Я. Цехмістро)	
ВСТУП УКРАЇНИ ДО СВІТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІвлі	103

<i>О.А. Евич, филиал Московского государственного открытого университета в г. Волоколамске Московской области (Россия) (науч. рук. — доц. М.А. Жерновая, А.П.Лахно)</i> ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР ПОСРЕДСТВОМ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ	105
<i>Е.И. Телёпин, филиал Московского государственного открытого университета в г. Волоколамске Московской области (Россия) (науч. рук. — доц. В.С. Пономарёв, А.П. Лахно)</i> ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ КУРЕНИЯ ТАБАЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ В СРЕДЕ СТУДЕНЧЕСТВА	109
 <u>Кафедра філософії</u>	
<i>Т.А. Слинсько, студентка І курсу (наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)</i> ПІЛИНКИ ДЕМОКРІТА	113
<i>А.В. Ніколаєва, студентка ІІ курсу (наук. кер. — доц. Л.А. Усанова)</i> ГІПАТИЯ — ЖІНКА-ФІЛОСОФ	114
<i>О.С. Дерій, студентка І курсу (наук. кер. — доц. А.П. Шебітченко)</i> ЕТИЧНІ ВИМОГИ У «ПОВЧАННІ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА	116
<i>В.П. Суфан, студент V курсу (наук. кер. — ст. викл. Д.І. Слободянюк)</i> ФІЛОСОФСЬКІ ПОШУКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	118
<i>С.В. Пілат, студент V курсу (наук. кер. — ст. викл. Д.І. Слободянюк)</i> ІДЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ДМИТРА ДОНЦОВА	119
<i>А.П. Шендрік, студентка V курсу (наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)</i> ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ І.МІРЧУКА	121

<i>Н.Я. П'ятаха, магістрантка (наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)</i> ДИСИДЕНТСЬКІЙ РУХ ЯК САМОВІЯВ У ТВОРЧОСТІ МИТЦІВ 60-70-ІХ РОКІВ ХХ СТОЛІТтя: В. ІВАСЮК, С. ПАРАДЖАНОВ, М. КОЦЮБИНСЬКА	123
<i>М.В. Сколота, студент II курсу (наук. кер. — доц. Л.А. Усанова)</i> СОФІСТИКА ЯК МИСТЕЦТВО МАНІПУЛОВАННЯ ЗНАЧЕННЯМИ	126
<i>А.О. Сень, студентка III курсу (наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)</i> ІНТРИГА ПІДНЕБЕСНОЇ	128
<i>О.С. Сулима, студентка III курсу (наук. кер. — доц. В.М. Вакуліна)</i> ЩО ТАКЕ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД: НАТОВП ЧИ МАСА?	129
<i>А.І. Усанов, студент I курсу філософського ф-ту Харківського національного університету ім. В. Каразіна (наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)</i> ФІЛОСОФІЯ І КІНО	131
<u>Кафедра географії та краєзнавства</u>	
<i>Г.Л. Кушнір, студентка III курсу (наук. кер. — доц. Л.М. Кушнір)</i> ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КЕРАМІКИ ТА ГОНЧАРСТВА НА ПОЛТАВЩИНІ	134
<i>В.С. Рожук, магістрант (наук. кер. — ст. викл. С.М. Шевчук)</i> ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ ТА ДЕРЖАВНІ КОРДОНИ УКРАЇНИ (ЕТНОГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)	136
<i>Я.І. Крем'янський, студент IV курсу (наук. кер. — доц. О.М. Мащенко)</i> ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЛЮВІАЛЬНОГО РЕЛЬЄФУ ПОСТИЙНИХ ВОДОТОКІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ	139

<i>С.М. Товма, магістрант</i> (наук. кер. — доц. Л.М. Кушнір)	
З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ АВСТРАЛІЙ	141
<i>С.В. Шелепа, студент III курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. Л.Д. Кубарєва)	
ІСТОРІЯ ГЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАПАДИНИ	143
<i>T.B. Мельничук, студентка II курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. Л.Д. Кубарєва)	
ЕВОЛЮЦІЯ ЗЕМНОЇ КОРИ	146
<i>В.А. Кітченко, студентка II курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. Л.Д. Кубарєва)	
ЗМІНА КЛІМАТУ ЗЕМЛІ ТА ЇЇ ПАЛЕОКЛІМАТИЧНА ЗОНАЛЬНІСТЬ	149
<i>Є.О. Сухенко, магістрант</i> (наук. кер. — доц. Л.М. Кушнір)	
ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	152
<i>I.Л. Карась, студент IV курсу</i> (наук. кер. — доц. О.М. Мащенко)	
ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОЗЕРНИХ ПРИРОДНО-АКВАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ	154
<i>Ю.О. Хлистун, студентка II курсу,</i> (наук. кер. — ст. викл. О.А. Федій)	
ПРИПЛИВНІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ	157
<i>В.Ф. Волощенко, магістрант</i> (наук. кер. — ст. викл. С.М. Шевчук)	
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РЕГУлювання ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	158
<i>Н.С. Годненко, студентка IV курсу</i> (наук. кер. — ст. викл. С.М. Шевчук)	
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИРОДНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	160

Л.В. Федій, студентка III курсу
(наук. кер. — ст. викл. О.А. Федій)
СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ
ЧУТИВСЬКОГО РАЙОНУ:
СУЧASНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ 163

Кафедра правознавства

Д.В. Стасценко, студент III курсу
(наук. кер. — доц. К.В. Лобач)
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОNUВАННЯ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ
КРИМСЬКОГО ХАНАТУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ
ЙОГО ІСНУВАННЯ (XV-XVI СТОЛІТТЯ) 166

С.В. Коротун, студентка III курсу
(наук. кер. — доц. К.В. Лобач)
МАТЕРІАЛИ ПОЛТАВСЬКОГО КУЩОВОГО
НАРОДНОГО СУДУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СЕЛЯНСТВА
(ПОЧАТКУ 30-ІХ РОКІВ XX СТОЛІТТЯ) 168

Н.М. Вовколупова, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. К.Б. Пивоварська)
ТРУДОВИЙ ДОГОВІР З МОЛОДИМ СПЕЦІАЛІСТОМ 169

НАУКА НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ

2009 рік, підсумки якого підводяться на XIII студентській науковій конференції історичного факультету, ознаменувався новими успіхами в галузі дослідницької роботи професорсько-викладацького складу, аспірантів, магістрантів і студентів.

Історичний факультет Полтавського педуніверситету — це творчий колектив зі сформованими науковими школами, з своїми давніми традиціями і вагомими здобутками. На факультеті діють п'ять кафедр — історії України, всесвітньої історії та методики викладання історії, географії і краєзнавства, філософії, правознавства. На кафедрах станом на 1 січня 2010 року працюють 48 штатних викладачів, у тому числі докторів наук, професорів — 4, кандидатів наук, доцентів — 31, викладачів без наукових ступенів і вчених звань — 13.

На історичному факультеті виконуються такі кафедральні теми:

1. Історія, релігія і церква та їх взаємовідносини із державою в Україні.
2. Актуальні питання історії Полтавщини.
3. Історія політичних систем країн світу.
4. Історія освіти у країнах Європи XIV-XVII століть.
5. Краєзнавчий аспект неперервної географічної та економічної освіти.
6. Стратегія національного державотворення: соціокультурний аналіз.
7. Культура як засіб соціалізації особистості.
8. Становлення і розвиток українського права: неоднозначний аспект.

Участю у виконанні кафедральних наукових тем охоплені всі викладачі кафедр, а також окремі аспіранти та магістранті. У рамках виконання тем викладачами факультету протягом 2009 року опубліковано 326 наукових праць загальним обсягом 338,6 друкованих аркушів. Серед публікацій — 3 монографії, 1 підручник, 20 навчальних посібників, 290 статей.

Вагомі здобутки мають колективи усіх кафедр. У рамках підготовки до відзначення 95-річчя педуніверситету професор Б.В. Год та доценти О.П. Єрмак і П.В. Киридон підготували до друку колективну монографію «Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка: історія і сучасність» (15,9 др. арк.), у якій вперше системно викладається історичний шлях вишу від 1914 року до наших днів. Авторський колектив із 12 науковців усіх кафедр факультету написав книгу «Історичний факультет Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка: історія і сучасність» (8,2 др. арк.). Доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії О.П. Лахно видав авторську монографію «Церковна опозиція євангельських християн-баптистів в Україні» (16,7 др. арк.). Кілька викладачів кафедри історії України взяли участь у підготовці 12-го тому «Полтавіка. Полтавська енциклопедія».

Протягом 2009 року викладачами факультету захищено 1 докторську дисертацію: Р.А. Сітарчук «Адвентисти сьомого дня в українських землях у складі Російської імперії: історико-політичний аспект (друга половина XIX століття — 1917 рік)» та 4 кандидатських дисертацій:

1. Л.П. Вішнікіна «Навчальні моделі як засіб організації пізнавальної діяльності школярів у процесі вивчення фізичної географії».
2. Н.В. Год «Моральне виховання особистості в педагогічній системі гуманіста Еразма Роттердамського».
3. О.В. Коваленко «Полтава XVII-XVIII століть: розвиток міської території, просторова та міська забудова».
4. А.А. Шуканова «Методика формування економічних знань в учнів 9-10 класів у процесі навчання географії».

На базі історичного факультету протягом 2009 року проведені такі наукові форуми:

1. Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Іrrаціональне підґрунтя раціональності» (14 квітня 2009 року).
2. Міжнародна науково-практична конференція «Полтавська битва 1709 року в історичній долі України» (11-12 червня 2009 року).
3. Регіональні «Мазепинські читання» (23 червня 2009 року).
4. Міжнародна наукова конференція «Держава і церква в Україні за радянської доби» (15-16 жовтня 2009 року).
5. Регіональний «круглий стіл» «Велика Вітчизняна чи Друга світова війна?» (28 жовтня 2009 року).

Важливою складовою підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних вирішувати найактуальніші завдання науки і освіти, є науково-дослідницька робота студентів. Ця робота має глибинні корені. Її фундамент заклали перший викладач історії та географії Полтавського учительського інституту М.Г. Тарасов, а згодом — відомі професори-історики Д.І. Багалій, І.Ф. Рибаков (перший декан Історико-філологічного факультету), О.М. Васильєва, Н.Ю. Мірза-Авакянц та інші. У 1960-ті роки практикувалася публікація тез перших досліджень студентів-істориків у галузі вітчизняної і всесвітньої історії. З початку 1970-их років кафедри історії СРСР і УРСР та всесвітньої історії почали організовувати проблемні наукові гуртки. Ними керували досвідчені науковці-професори А.С. Черевань, П.М. Денисовець, доцент О.Х. Соколовський. З 1980-их років провідною ланкою науково-дослідницької роботи студентів стало написання ними курсових і дипломних робіт.

Гідно підтримало естафету наукового руху студентів створене 12 вересня 2006 року студентське наукове товариство історичного факультету (СНТ). Основною метою діяльності СНТ є виявлення здібних і творчо мислячих студентів, залучення їх до наукової діяльності. Ініціатива студентів і підтримка її з боку деканату і кафедр — два детермінуючих

фактори становлення СНТ як якісно нової, власне студентської самоврядної структури.

СНТ постійно урізноманітнює форми своєї діяльності. Це проведення науково-практичних семінарів-тренінгів, підготовка спеціальних номерів університетської газети «ВІК-НО!», де висвітлюються події і заходи науково-дослідницької роботи студентів. СНТ історичного факультету активно співпрацює із Всеукраїнською молодіжною організацією «Молодь проти корупції», яка допомагає в організації заходів на рівні педуніверситету та у розширенні сфери діяльності товариства. Співпраця з СНТ та кафедрами інших факультетів залежить від організації відповідних міжфакультетських заходів. Так, зустріч із головним редактором всеукраїнського часопису «Берегиня» Скуратівською у травні 2009 року відбулася за участю викладачів кафедр історії України, культурології, журналістики та української мови, а також студентських наукових товариств історичного і філологічного факультетів.

Дослідницька робота студентів концентрується навколо проблемних наукових груп. При п'яти кафедрах станом на 1 січня 2010 року їх налічується 33 з кількістю учасників 410. Кожна кафедра є осередком наукової роботи студентів, забезпечує реалізацією пошукових інтересів науковців-початківців. Частина студентів співпрацюють з викладачами при розробці кафедральних тем наукових досліджень. Так, під керівництвом професора кафедри історії України Ю.В. Волошина 20 студентів-третіокурсників ведуть збір матеріалів у рамках проекту з усної історії про деколективізацію села в Україні в умовах незалежності.

26 квітня 1998 року 14 студентів зробили повідомлення з актуальних проблем історії краю на Першій науковій студентській конференції історичного факультету, присвяченій 825-річчю міста Полтави. Відтоді проведення таких конференцій на факультеті стало доброю традицією.

Протягом лише 2009 року студентами-істориками опубліковано 137 наукових праць. Основна маса публікацій здійснена у «Збірнику матеріалів XII студентської науково-практичної конференції історичного факультету» (головний редактор — доцент О.П. Єрмак). Важливо відзначити, що ряд студентів узяли участь у роботі наукових форумів поза межами Полтавського педуніверситету і відповідно там надрукували свої повідомлення.

На кафедрі правознавства вже традицією стало проведення всеукраїнських студентських науково-практичних конференцій. Так, 15 квітня 2009 року відбулася така конференція на тему «Правозахисний рух: історія та сучасність». До збірника матеріалів конференції увійшли публікації, які відображають погляд студентства на проблемні питання історії правозахисного руху та реалій сучасності щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Студенти і магістранти історичного факультету гідно представляють Полтавський педуніверситет на всеукраїнських конкурсах та олімпіадах. Так, у 2009 році на II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади зі спеціальності «Філософія. Релігієзнавство», яка відбулася 24-26 березня 2009 року в Дніпропетровську, команда історичного факультету посіла перше командне місце, а студент III курсу Ігор Загребельний — друге індивідуальне місце. Магістрантка Світлана Шульга отримала диплом першого ступеня на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт з історії (квітень 2009 року, місто Херсон) за дослідження «Полтавське губернське земство як прогресивний чинник соціально-економічного розвитку Полтавщини».

Хорошу ініціативу щодо налагодження міжнародних зв'язків студентів-науковців нашого факультету виявила кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії, яка уклала договір про співробітництво з кафедрою гуманітарних наук філіалу Державної установи вищої професійної освіти «Московський державний відкритий університет» у місті Волоколамськ Московської області (Росія). У рамках цієї угоди 4 грудня 2009 року відбулася науково-практична студентська конференція «Молодь на початку ХХІ століття: основні напрями стратегії державної молодіжної політики». У роботі цієї конференції взяли участь аспірант первого року навчання Ігор Руденко, який зробив доповідь на тему «Інноваційна функція Інтернету та її значення для сучасної молоді» й студент V курсу Ігор Кордіяк з доповіддю «Особливості виховання молоді в епоху Просвітництва і сучасність». Доцент О.П. Лахно був членом журі конкурсу доповідей у рамках проведеної конференції у місті Волоколамську Московської області (Росія).

*О.П. Єрмак, заступник декана
історичного факультету з наукової роботи*

*О.П. Єрмак,
доцент кафедри історії України*

ВІДОМІЙ ВЧЕНИЙ-ІСТОРИК І ПЕДАГОГ

У січні цього року минуло дев'яносто років від дня народження доктора історичних наук, професора, колишнього декана історичного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, організатора науково-дослідницької роботи студентів-істориків Павла Мусійовича Денисовця.

Народився П.М.Денисовець 10 січня 1920 року в селі Іванівка Баранівського району Житомирської області. Батьки займалися землеробством, а у 1930 році вступили до місцевого колгоспу. Згодом батько працював секретарем сільської ради. У період масових політичних репресій 1938 року його безпідставно заарештували і засудили на десять років ув'язнення за статтею 58-10 КК УРСР. У 1943 році помер у далеких північних таборах. Був реабілітований посмертно в 1958 році.

У 1937 році Павло Денисовець закінчив середню школу і вступив на історичний факультет Київського державного університету. Навчався добре, мріяв про аспірантуру, але корективи в його плани внесло наближення війни. У листопаді 1940 року він був мобілізований до лав Червоної армії і направлений на навчання у Смоленську школу молодших авіаспеціалістів, після закінчення якої у травні 1941 року став курсантом Харківського військового авіаційного училища зв'язку. У вересні 1941 року училище передислокували до міста Коканд Узбецької РСР. В училищі отримав військову спеціальність штурмана, а також пройшов прискорену льотну підготовку та вивчив матеріальну частину літака.

У травні 1942 року після закінчення училища лейтенант П.Денисовець прибув до діючої армії. Як штурман авіаланки і ескадрильї брав участь у боях на Північно-Західному, Калінінському, I Українському і I Білоруському фронтах. Про те, як воював молодий авіатор, розповів у своїх спогадах «Крилья победы» (М.: Воениздат, 1976) маршал авіації С.Г.Руденко, який у час війни командував 16-ю повітряною армією, у складі якої служив П.Денисовець:

«У боях на білоруській землі подвиг штурманів нічних бомбардувальників Зотова і Разуваєва повторив лейтенант Павло Денисовець.

У ніч на 20 липня 1944 р. екіпаж у складі Белозерова і Денисовця вів розвідку на ділянці дороги Владова — Володимир-Волинський. Біля переправи через ріку Західний Буг поблизу населеного пункту Дорогузьк літак потрапив у промені 4 прожекторів і під вогонь ворожих зенітік. Льотчик був тяжко поранений у голову і втратив свідомість.

У ПО-2 виявилися пошкодженими елирони і рулі глибини, і він почав безладно падати. Штурман ланки лейтенант Денисовець зумів вирівняти машину і довести її до свого аеродрому за маршрутом довжиною 90 км. Незважаючи на малі розміри смуги і сильний боковий вітер, він успішно здійснив посадку. Тільки виключна мужність, сила волі і знання техніки допомогли лейтенанту Денисовецю стійко перенести всі труднощі і врятувати життя командира і літак» (с. 178).

Всього в час війни штурман П.Денисовець здійснив 540 бойових вильотів на бомбардування і розвідку німецько-фашистських військ. Був нагороджений двома орденами Бойового Червоного Прапора, двома орденами Червоної зірки, 8 медалями, у тому числі «За взяття Берліна», «За визволення Варшави», медалями ПНР «За Варшаву», «За Одер, Нейсе і Балтику». В 1945 році командування представило його на присвоєння звання «Герой Радянського Союзу», але цієї високої нагороди старший лейтенант П.М.Денисовець не отримав, мабуть, через «пляму» в біографії — репресованого батька. Але його нагородили полководческим орденом Суворова III ступеня.

По закінченню Великої Вітчизняної війни П.Денисовець ще майже рік прослужив у Групі радянських окупаційних військ у Німеччині. В березні 1946 року був демобілізований і відновив навчання на останньому курсі історичного факультету Київського університету. В липні того ж року отримав диплом історика.

Молодого спеціаліста направили працювати старшим викладачем Херсонського педагогічного інституту. У 1948 році він без закінчення аспірантури захистив кандидатську дисертацию «Боротьба робітників і селян Херсонщини проти австро-німецьких окупантів у 1918 році». Ще через два роки був затверджений у вченому званні доцента по кафедрі історії СРСР. У 1950-1954 роках він працював завідувачем кафедри історії СРСР Станіславського педінституту, а з січня 1955 року по квітень 1957 року був директором та завідувачем кафедри історії Луцького педінституту.

У цих вищих навчальних закладах Павло Мусійович продовжував збагачуватися знаннями, досвідом взаємодії з студентським загалом, оволодівав складним мистецтвом керівництва викладацько-дослідницьким колективом та роботою в громадських органах.

У квітні 1957 року за наказом міністра освіти УРСР І.Білодіда П.М.Денисовець був переведений на посаду доценти кафедри історії Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г.Короленка, а через рік його обрали завідувачем цієї кафедри. У службовій характеристиці, підписаній ректором педінституту М.В.Семиволосом, у червні 1958 року відзначалося:

«Денисовець П.М. — висококваліфікований викладач історії. Володіючи глибокими знаннями зі своєї спеціальності, він звертає увагу на методичне оформлення своїх лекцій та докладно розробляє методику практичних занять. Лекції Денисовця П.М. багаті на зміст, відзначаються систематичністю і умілою реалізацією виховних завдань.

У процесі підготовки і проведення практичних занять Денисовець М.П. багато уваги приділяє виробленню у студентів навичок самостійної роботи над історичними документами та літературою, уважно перевіряє наслідки самостійної роботи, стежить за мовою студентів. Багато уваги приділяє консультаціям студентів, які під його керівництвом пишуть курсові роботи».

У серпні 1959 року П.М.Денисовець був обраний деканом історично-філологічного факультету, але пропрацював на цій посаді недовго, бо, у зв'язку з підготовкою докторської дисертації, у березні 1961 року був переведений на посаду старшого наукового співробітника. У серпні 1964 року він був знов обраний деканом історико-філологічного факультету і обіймав цю посаду до 1971 року.

9 червня 1969 року П.М.Денисовець на спеціалізованій вченій раді Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка захистив докторську дисертацію «Колгоспне будівництво на Україні в 1921-1925 рр.». Через рік Вища атестаційна комісія Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР надала П.М.Денисовцю вчену ступінь доктора історичних наук, а 21 вересня 1971 року і вчене звання професора по кафедрі історії СРСР. У червні 1971 року він був обраний завідувачем кафедри історії СРСР і УРСР і перебував на цій посаді до червня 1990 року. Відтоді до смерті 6 грудня 1991 року працював професором кафедри історії східного слов'янства.

Останні роки життя Павла Мусійовича були нелегкими і не тільки тому, що доводилося поборювати складну хворобу, але й через важкі роздуми про долю України та її народу. Йому, котрий став комуністом на фронті, складно було сприймати нові реалії життя на межі 1980-х — 1990-х років. З цього приводу професор В.Є.Лобурець у спогадах про свого товариша П.М.Денисовця, з яким спільно пропрацювала майже 35 років, писав: «Під час так званої перебудови Павло Мусійович, як і більшість його колег, повільно і з болем відступав від усталених норм, переконань і принципів, поступово освоював нові підходи в науці і життєвій практиці. Але при цьому він не шарахався в протилежний бік, був поміркованим і розбірливим».

Головною працею П.М.Денисовця, в основу якої покладений текст його докторської дисертації, стала монографія «Колгоспне будівництво на Україні в 1921-1925 рр.» (Харків: Вид-во Харківського ун-ту, 1969).

Обрання цієї теми мотивувалося тим, що більшість українських радянських істориків, які спеціалізувалися з вказаної проблематики, концентрували свою увагу на історії суцільної колективізації сільського господарства, тобто на подіях, що розгорнулися в 1929-му і наступних роках, питання ж про колгоспний рух в умовах нової економічної політики залишалося малодослідженім. У науковця були й інші, не менш важливі, причини не братися за тему суцільної колективізації. Адже він сам був свідком того, якими насильницькими методами здійснювалась колективізація після 1929 року, «розкуркулювання» заможних і значної частини середньоцьких господарств. Маленький Павло пережив і страшний Голодомор 1932-1933 років і пізніше зрозумів, що основною причиною цієї трагедії стало «розселянювання» селянства, сталінська колективізація з її примусом, репресіями, нехтуванням інтересів мільйонів людей.

Книга П.М.Денисовця показує колгоспний рух у відбудовний період, коли у країні в умовах непу створення колгоспів, їх діяльність здійснювалась на добровільній основі в рамках загального розвитку різних форм кооперації (в монографії з цього приводу є параграф «Колгоспи в системі сільськогосподарської кооперації»). Праця Денисовця була написана на великому документальному матеріалі з використанням архівних джерел, статистики, періодичної преси та свідчень учасників колгоспного руху того періоду. В ній показано труднощі, з якими довелося зустрітися зчинателям перших колгоспів, їх роботу по відшукуванню форм і методів ведення громадського господарства на селі.

П.М.Денисовець у своїй книзі показав, що на відміну від періоду «воєнного комунізму», коли влада насильницькими методами насаджувала на селі комуни, що викликало справедливий опір з боку селянства, створені в умовах непу колгоспи відіграли певну позитивну роль. У тих же комунах знаходили в 1921-1923 роках роботу і притулок колишні батраки, міські робітники і навіть службовці та інтелігенти, які рятувалися від голоду, безробітні, демобілізовані з Червоної армії, котрі не мали домівки і землі для ведення одноосібного селянського господарства. Разом з тим, автор був змушений констатувати, що основна маса селянства не поспішала вступати до колгоспів, які залишались батрацько-незаможницькими за своїм соціальним складом, а питома вага колективізованих селянських господарств не перевищувала кількох відсотків.

У книзі показуються ті складнощі, з якими довелося зустрітися першим колгоспам. «Недостатній рівень розвитку виробництва, — пише П.Денисовець, — неможливість забезпечити найелементарніші потреби членів колективів у харчуванні, одязі, житлі викликали гострі суперечки, які серйозно шкодили згуртуванню колективів та їх господарському зміцненню. Особливо часто такі конфлікти виникали в комунах. Прагнення до повного усуспільнення, включаючи речі домашнього вжитку і навіть

одяг, породжувало нехтування інтересами і звичками кожного члена колективу, неминуче ущемляло їх» (с. 146).

Істотною перешкодою для успішного функціонування колгоспів у багатьох колективах, особливо в комунах, була відсутність матеріальної заінтересованості. Зрівнялівка у забезпеченні матеріальними благами послаблювала трудову дисципліну, викликала рвацькі настрої. Тільки посилення матеріальної заінтересованості в оплаті праці позитивно впливало на економічне зміцнення колективів і поліпшення побуту.

У багатьох колгоспах, відзначає автор, неправильно, необдумано і надто поспішно розв'язували окремі питання сім'ї, моралі та етики. В деяких колгоспах міцно зберігався старий патріархальний сімейний уклад, де, під страхом покарання і виключення з колективу, не дозволялося навіть глянути на чужу жінку. В інших, навпаки, принижувалась роль сім'ї, ігнорувалася необхідність її зміцнення. Такий ухил особливо підтримувала молодь. Подекуди почали проповідувати «вільне кохання», що неминуче приводило до розбещеності і легковажності в статевих відносинах.

П.Денисовець відзначав, що колгоспний рух в Україні розгортається нерівномірно, в тісному зв'язку з своєрідними соціально-економічними, історичними та господарськими умовами природноекономічних районів. Такими районами були: Південь (Степ), Лівобережжя, Правобережжя і Полісся. Вони відрізнялися не тільки неоднаковим розмахом колгоспного руху, а й деякою відмінністю утворення колективних господарств, їх соціальним складом, різним ступенем впливу робітничого класу на процес колективізації, неоднаковими умовами господарської діяльності колгоспів. Тому П.М.Денисовець виділив у своїй монографії близько п'ятдесяти сторінок, де ретельно дослідив специфіку колгоспного будівництва в цих регіонах, показав, що різні соціальні групи селян неоднаково реагували на створення колективних господарств.

Ще однією гранню творчості П.М.Денисовця було вивчення проблеми «Вплив непу на соціальні процеси в українському селі». Роботу над нею розпочав у ході підготовки своєї докторської дисертації і продовжував протягом майже двадцяти років. Ним було підготовлено ряд публікацій у солідних наукових виданнях (К вопросу о социальном расслоении крестьянства Украины в восстановительный период (1921-1925 гг.) // Исторические записки. — Т. 80. — М.: Наука, 1967. — С. 104-125; Диференциация сельянства Украины в умовах непу та її вплив на виробничее кооперування селян (1921-1925 pp.) // Український історичний журнал. — 1968. — №1. — С. 57-67; Влияние НЭПа на социальные процессы в украинском селе (1921-1925 гг.) / Новая экономическая политика. Вопросы теории и истории. — М.: Наука, 1974. — С. 148-153 та ін.).

Уважне вивчення П.М.Денисовцем статистичних даних про розміри забезпечення селянських господарств посівами, робочою і продуктивною

худобою, машинами, реманентом та іншими засобами виробництва дало можливість встановити, що в умовах непу зріст заможних господарств не досяг скільки-небудь значних розмірів. Це досягалося завдяки здійсненню державою системи економічних і соціальних заходів, спрямованих на зміцнення господарського становища бідноти і середнього селянства. З іншого боку, розвиток капіталістичних елементів на селі обмежувався наявністю власності на землю в руках держави, суворої регламентації оренди і найму робочої сили, введенням прогресивного оподаткування. Тому збільшення заможних (за радянською офіційною термінологією «куркульських») господарств відбувалось дуже повільно і значно відставало від темпів зміцнення бідняцько-середняцьких господарств. Допитливий читач, ознайомившись із публікаціями П.Денисовця, міг зробити логічний висновок: сталінське керівництво, яке вдавалося до проведення в 1930-1932 роках жорстокого так званого «розкуркулювання», не лише грубо порушувало принципи непу, але й тим самим серйозно підривало матеріальну базу сільськогосподарського виробництва.

Науковий доробок П.М.Денисовця складав близько 100 наукових праць, у тому числі 1 авторську і 3 колективні монографії. Він входив до складу редколегій і авторів книг: «Очерки истории Полтавской областной партийной организации» (Харьков: Пропор, 1981), «Полтаве — 800 лет» (Харьков: Пропор, 1974), «Социалистическое строительство на Полтавщине» (Харьков: Пропор, 1987), «Охрана, использование и пропаганда памятников истории и культуры в Украинской ССР» (Киев, 1989).

У період, коли в Полтавському педінституті працював професор П.М.Денисовець, власної аспірантури в нашому вищі не було, тому він не мав змоги працювати з аспірантами. Але при його безпосередній участі була підготовлена велика група випускників, що вступили до аспірантури інших інститутів, університетів і науково-дослідних установ. Із них вийшло 3 доктори і понад 30 кандидатів історичних наук. Окрім того, він був членом спеціалізованої ради Харківського державного університету, неодноразово виступав опонентом на захисті докторських дисертацій.

Коли я у кінці 1960-х років був студентом, Павло Мусійович викладав курс вітчизняної історії періоду капіталізму, а також читав спецкурс з історії російського та українського мистецтва. З цих дисциплін як унаочнення зібрав хорошу колекцію слайдів і репродукцій і на своїх лекціях демонстрував їх студентам. Основну увагу лектор приділяв тому, щоб майбутні вчителі історії освоїли методику використання унаочнень та технічних засобів навчання на уроках. За його деканства на кафедрах історії СРСР і УРСР та загальної історії практикувалось обов'язкове конспектування кожним студентом якоїсь солідної монографії таких метрів історичної науки як Б.Греков, П.Зайончковський, С.Сказкін, Є.Тарле та ін.

У 1960-1970 роках студенти педагогічного інституту були добре забезпечені підручниковою літературою, однак підготовка до семінарських занять тільки за підручником не допускалася. Павло Мусійович, як до речі, і його колеги, вимагали, щоб студенти на семінарі обов'язково використовували монографії, наукові статті, збірники документів. Студент, з'ясовуючи те чи інше питання семінарського заняття, мав спочатку назвати літературу, яку він опанував. П.М.Денисовець постійно слідкував за надходженням до бібліотеки і навчальних кабінетів нової літератури і настійно рекомендував її студентам.

У другій половині 1980-х років група викладачів історичного факультету (доценти О.П.Єрмак, В.Н.Жук, М.І.Малич, О.П.Самойленко, М.Й.Чупрун) провели велику роботу по створенню експозицій музею історії Полтавського педінституту. Професори П.М.Денисовець, В.Є.Лобурець, Н.М.Тарасевич працювали в центральних, республіканських і місцевих державних архівах, вивчаючи документи про діяльність у Полтаві учительського інституту, інституту народної освіти, інституту соціального виховання, вихованців цих закладів А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, О.К.Касименка. Зокрема, П.М.Денисовець збирав документи про історію створення і функціонування в 1914-1917 роках Полтавського учительського інституту. Вони частково увійшли до експозиції музею.

П.М.Денисовець готував до друку статтю про учительський інститут, однак не встиг цього зробити. Тільки через кілька років після його смерті, редколегія наукового збірника «Історична пам'ять» доопрацювала рукопис і опублікувала його в збірнику. Пізніше стаття була використана при створенні книги «Полтавський державний педагогічний університет: історія і сучасність» (2009).

До музею історії педінституту П.М.Денисовець передав кілька бойових реліквій. Він також постійно консультував доцента О.П.Самойленка, який працював над стендом «Полтавський педінститут у роки Великої Вітчизняної війни» і мене, бо я розробляв макет експозиції «Педінститут у післявоєнний період».

П.М.Денисовець багато уваги приділяв науково-організаторській роботі. При його керівництві і безпосередній участі проходила підготовка в Полтаві першої Республіканської (1980) і першої Всесоюзної (1987) конференцій з історичного краєзнавства, ряду обласних і регіональних наукових і науково-практичних конференцій.

Павло Мусійович ніколи не був суто кабінетним ученим. Багато часу він віддавав громадській і науково-просвітницькій діяльності, стрижнем якої була пропаганда історичних знань. Він керував секцією обласного відділення товариства «Знання».

Добросовісно виконував Павло Мусійович і громадські доручення. Він неодноразово обирається членом парткому інституту, його секретарем, кілька років був головою ради ветеранів війни і праці інституту. Він часто виступав з лекціями на наукові теми перед учителями міста і області. На шпальтах газет «Радянська освіта», «Зоря Полтавщини», «Комсомолець Полтавщини» постійно з'являлися його статті про Устима Кармелюка, Сорочинську трагедію, про В.Г.Короленка, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського.

Будучи головою ради ветеранів війни і праці педінституту, П.М.Денисовець зустрічався з студентською і учнівською молоддю, розповідав про минулу війну, своїх бойових побратимів.

Як вчений, талановитий лектор, педагог, громадський діяч Павло Мусійович вірно служив науці, рідній Україні. Його життєвий шлях, практична діяльність гідні наслідування й найглибшої поваги.

Т.П. Демиденко,
доцент кафедри історії України

ШКОЛА ПРОФЕСОРА П.М. ДЕНИСОВЦЯ

З Павлом Мусійовичем Денисовцем я була знайома впродовж 20 років — від початку моого навчання на історичному факультеті Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка, коли він був моїм викладачем, до останніх днів його життя, коли ми були вже колегами, працювали разом на кафедрі історії східного слов'янства, і Павло Мусійович був моїм науковим керівником у підготовці кандидатської дисертації.

У студентські роки я запам'ятала П.М.Денисовця як вимогливого і принципового, висококваліфікованого і ерудованого викладача, декана факультету, пізніше — завідувача кафедри історії СРСР та УРСР. Ми, студенти, знали також, що Павло Мусійович — колишній бойовий льотчик, штурман ескадрильї, був кавалером багатьох урядових нагород. Щоправда, сам Павло Мусійович ніколи не хизувався своїм героїчним ротним шляхом, дуже рідко одягав нагороди, був людиною скромною, небагатослівною, стриманою.

Усі студенти широко поважали професора П.М.Денисовця, захоплювалися його змістовними, глибокими лекціями, вимогливим і водночас по-батьківському небайдужим ставленням до молоді, високим рівнем самодисципліни. Ми мали за приклад непоказні, але теплі й ширі

стосунки між Павлом Мусійовичем та його дружиною, доцентом філологічного факультету Галиною Пилипівною Денисовець.

Павло Мусійович був людиною широкої ерудиції, любив подорожувати, добре знов живопис, художню літературу. Його лекції завжди містили, крім суто історичного матеріалу, посилання на твори українських та російських класиків літератури. Читаючи курс історії СРСР XIX — початку ХХ століття, він вдавався до розлогого й завжди доречного цитування напам'ять творів М.О.Некрасова, Л.М.Толстого, Т.Г.Шевченка, І.Я.Франка. Його приваблювали афористично точні характеристики пореформеної Росії в романі Л.М.Толстого «Анна Кареніна», становища селян — в поемі М.О.Некрасова «Кому на Русі жити добре», перебігу подій російсько-японської війни — у романі О.С.Новикова-Прибоя «Цусіма», першої російської революції — у творах М.Горького тощо.

Саме Павлу Мусійовичу як завідувачу кафедри я зобов'язана запрошенням на роботу до ВНЗ після дворічного вчителювання в Полтавській ЗОШ №10. Він зателефонував мені і запропонував перейти на кафедру на посаду асистента, щоб викладати курс методики навчання історії. Після довгих роздумів (була певна, що школа — найкраще з можливих місць роботи!) я, зрештою, погодилася, тим більше, що попереду було викладання одного з найулюбленіших зі студентських років предмету — методики навчання історії! Відтоді впродовж 15 років — до смерті П.М.Денисовця — я працювала з Павлом Мусійовичем як його учениця, аспірантка, колега.

Будучи людиною принциповою, вимогливою, часом навіть жорсткою, Павло Мусійович водночас виявляв делікатність і тактовність у спілкуванні з колегами. Якщо виникала необхідність розв'язати якусь проблему з членами кафедри, зробити зауваження викладачеві-початківцю, залагодити конфліктну ситуацію, він ніколи не робив цього публічно, на людях, незмінно запрошуєчи співрозмовника в коридор, до підвіконня навпроти 44-ої аудиторії, де була розташована наша тодішня кафедра історії СРСР та УРСР. Саме так, у довірливій бесіді, конфіденційно розв'язувалися всі можливі міжособистісні проблеми. Ті ж питання, що потребували колективного обговорення, оперативно і чітко вирішувалися на засіданнях кафедри.

Наши зібрання завжди проходили по-робочому організовано, рішення приймалися конкретні й зважені, якщо ж відбувалося обговорення відкритого чи відвіданого завідувачем кафедри заняття, то воно перетворювалося на справжню школу професійної майстерності для викладачів. За заведеним порядком спочатку висловлювалися наймолодші колеги, потім — досвідченіші, заключне слово було за Павлом Мусійовичем. Його вимогливий, прискіпливий погляд помічав усе: і змістові чи методичні помилки, і недоречні деталі у зовнішньому вигляді

викладача, і неправильні наголоси у вимові, і нераціонально розподілений час заняття. Відзначу, що не меншу принциповість виявляли і молоді викладачі, відвідуючи заняття педагогів-майстрів. Зокрема, Павло Мусійович вимагав, аби асистенти не просто констатували досягнення старших колег, але й висловлювали свої зауваження. Так, пригадую, після однієї його відкритої лекції із спецкурсу з історії живопису я запропонувала професору в характеристиці полотна Тиціана «Даная» словосполучення «гола натура» замінити на «оголена натура», на що Павло Мусійович одразу погодився.

Саме розуміючи, як багато важить у професійному становленні вчителя, а надто історика, його ерудиція, розвинуті естетичні смаки, орієнтація в культурних надбаннях попередніх поколінь, Павло Мусійович розробив і запропонував включити до навчального процесу на факультеті спецкурс з історії живопису, виготовив близько ста слайдів, демонстрацією яких супроводжувалися його змістовні й цікаві лекції. У 45-ій аудиторії, де зазвичай проходили ці заняття, було зроблено затемнення, встановлювався слайдпроектор і починалася захоплююча розповідь про художні полотна майстрів пензля. Студенти дуже цінували і вдячно сприймали знання, одержувані в цьому спецкурсі, хоча скласти екзамен з нього було непросто: треба було безпомилково назвати і характеризувати репродукції не менше 10 творів живопису, знати їхніх авторів, зробити аналіз сюжету та мистецьких особливостей картини. Та докладені зусилля цілком виправдовували себе в подальшому, і не одне покоління випускників із вдячністю згадувало спецкурс професора П.М.Денисовця.

Мені пощастило пройти «школу Денисовця», ведучи за його лекційним курсом семінарські заняття, обираючи за його порадами тему дисертаційного дослідження, публікуючи під його керівництвом перші наукові статті, засвоюючи за його прикладом кодекс поведінки викладача вищої школи, формуючи під його доброзичливим наглядом власний методичний почерк. І, пригадую, якось за ректорства І.А.Зязуна, коли в інституті особливу увагу приділяли педагогічній майстерності, було створено відповідну кафедру, написано підручник «Основи педагогічної майстерності», а ідеї цього курсу набули великої популярності, Павло Мусійович, полемізуючи у моїй присутності з тодішньою завідувачкою кафедри Н.М.Тарасевич з приводу необхідності окремого від фахових методик предмету, зауважив: «Маючи на кафедрі таких асистентів, ми не відчуваємо потреби у спеціальних курсах педагогічної майстерності». Ще й сьогодні, коли за плечима понад 30-річний стаж роботи у вищі, певне визнання, сотні успішних учнів, цю оцінку професора Денисовця я сприймаю як вищу похвалу Вчителя.

Павло Мусійович був взірцем для колег і у здоровому способі життя, підтриманні хорошої фізичної форми. Він систематично відвідував басейн,

не палив, був завжди підтягнутим і бадьорим. Як чоловік, як батько і дідусь, він дбав про свою сім'ю, пишався успіхами дітей й онуків, був гостинним господарем, разом з Галиною Пилипівною радо вітав гостей у своєму скромному помешканні на вулиці Зигіна, 4.

Павло Мусійович мав 45-річний стаж викладацької роботи, з них 34 працював у нашому університеті, був деканом історичного факультету, з 1971 по 1991 роки — завідувачем кафедри історії СРСР та УРСР. У січні 1990 року збори трудового колективу Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г.Короленка порушили клопотання перед Державним комітетом СРСР з народної освіти про нагородження професора П.М.Денисовця орденом Леніна за багаторічну плідну роботу з виховання вчительських та наукових кадрів і за високі досягнення в науковій діяльності. Та бурхливі політичні події наступного, 1991 року, завадили завершенню процедури нагороди, а у грудні того ж року Павла Мусійовича не стало.

Школу професора П.М.Денисовця пройшла ціла плеяда нинішніх викладачів нашого факультету: це і П.Я.Гавриш, і І.І.Діптан, і О.П.Єрмак, і В.Я.Ревегук, і Т.В.Тронько, і Н.Я.Цехмістро, а також тисячі випускників істфаку, що вчилися тут у 1957-1991 роках. Упевнена, що уроки цієї школи — уроки високої моральності, професіоналізму, патріотизму, людяності, принциповості, чесності — є пам'ятними для вдячних учнів Павла Мусійовича, котрі завжди намагатимуться наслідувати свого Вчителя.

*I.B. Денисовець, студентка III курсу
(наук. кер. — доц. О.П. Єрмак)*

П.М.ДЕНИСОВЕЦЬ ПРО МАКАРЕНКА І СУХОМЛИНСЬКОГО

Коли досліджується творчість письменника, діяльність педагога, то прагнення всебічно пізнати цю видатну людину пояснюється не тільки жагою здобуття нової інформації, а перш за все, щоб наблизитися до його особистості, навчитися в нього чому-небудь необхідному і важливому. Особливо це стосується таких людей, як А.С.Макаренко та В.О.Сухомлинський, які все своє життя присвятили іншим. Одним із питань вивчення історії Полтавського педагогічного інституту, яким займався професор Павло Мусійович Денисовець, був аналіз життєвого шляху цих видатних гігантів педагогічної науки.

Про талановитого вченого і педагога В.О.Сухомлинського написано чимало наукових досліджень, художніх нарисів, біографій. І все ж окремі

сторінки його життя ще достатньою мірою не з'ясовані й потребують вивчення та уточнення. Це стосується, зокрема, його навчання в Полтавському педагогічному інституті. Саме цей період життя педагога, публіциста і письменника В.О.Сухомлинського був об'єктом аналізу для П.М.Денисовця. Гortaючи сторінки його статей, дізнаємося, що в грудні 1937 року Василь Олександрович (в одних протоколах прізвище записано Сухомлинський, а в інших — Сухомінський) розпочав складати державні екзамени на мовно-літературний факультет учительського інституту. 22 грудня він пише твір “Бориславські оповідання” Івана Франка. За час з 3 по 10 січня юнак склав усні екзамени — з української та російської літератури, з педагогіки. І письмовий твір, і усні екзамени оцінено на «відмінно».

11 січня 1938 року Державна екзаменаційна комісія, розглянувши підсумки екзаменів за учительський інститут, вирішила надати В.О.Сухомлинському кваліфікацію вчителя мови і літератури неповної середньої школи та видати диплом першого (тобто вищого) ступеня. Оскільки заочне навчання в той час давало право складати екзамени екстерном, він одразу ж почав їх складати за педагогічний інститут.

Пройшло трохи більше від двох місяців. За цей короткий час студент В.О.Сухомлинський склав усі заліки та іспити за 3-ій і 4-ий курси педагогічного інституту і вже в другій половині березня ми бачимо його серед тих, хто мав складати державні екзамени на одержання диплома про закінчення вищого педагогічного закладу. Майбутній педагог та вчений отримав заслужені оцінки “відмінно”. 14 квітня 1938 року Державна екзаменаційна комісія ухвалила надати В.О.Сухомлинському кваліфікацію викладача мови та літератури повної середньої школи і диплом про закінчення Полтавського педагогічного інституту.

П.М.Денисовець у своїх працях висловлював захоплення винятковою працездатністю й наполегливістю цієї людини, яка змогла за такий короткий час скласти велику кількість іспитів та заліків і двічі протягом 3-4 місяців витримати державні екзамени. Це був справжній подвиг юнака, якому йшов тільки двадцятий рік. І все наступне його життя стало яскравим підтвердженням великого творчого горіння.

На одному щаблі в історії Полтавського педагогічного університету стоїть ще один видатний письменник-педагог — це А.С.Макаренко. Історія нашого вишу розпочинається з 1914 року, саме коли в ньому навчався майбутній учений. А влітку цього ж року був створений перший учительський інститут.

Серед перших 122 вступників був А.С.Макаренко, який мав дев'ятирічний досвід роботи в школі. Хоч Антонові Семеновичу вже було 26 років, він вирішив сісти за парту, щоб наполегливою працею поповнити

свої знання, осмислити свій чималий педагогічний досвід, мріяв здобути і вищу освіту.

За період навчання Антон Семенович прочитав сотні книг з літератури, історії, педагогіки. Своєю працездатністю і серйозним ставленням до науки Макаренко дуже помітно виділявся серед інших студентів. Колишній викладач історії Тарасов писав, що ніхто із слухачів інституту не був таким частим відвідувачем книгарень, як Антон Семенович. Викладачі нерідко дізнавались про появу нових книг від нього. На конференціях Антон міг виступати по дві-три години російською мовою, вставляючи українські вирази з гумором. Саме це і подобалося слухачам. Крім літератури, історії та образотворчого мистецтва, Макаренко захоплювався музикою. Часто його можна було помітити на перерві між лекціями в хорі студентів, де було чути його баритон.

Антон Семенович закінчив інститут у 1917 році із золотою медаллю, яка була присуджена за дипломну роботу під назвою “Криза сучасної педагогіки”. Студентські роки А.С.Макаренка у Полтаві були важливим етапом формування його як педагога і письменника. Завдяки великій працьовитості, він зумів за три роки здобути ґрунтовні знання, які далі й розвивав протягом усього наступного творчого життя.

П.М.Денисовець у своїх дослідженнях біографії та творчості цих двох видатних педагогів показав велику силу їхнього духу, невичерпної працелюбності, палкого гуманізму і поваги до кожної людини.

* * *

Кафедра історії України

*С.С. Кагадій, студент V курсу
(наук. кер. — доц. П.Я. Гавриш)*

ТОПОГРАФІЯ ОБОРОННИХ СПОРУД БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА

Більське городище скіфської епохи було найбільшою фортецею раннього залізного віку Європи, площа якого, за нашими підрахунками, становить 47,8 кв. км. Тут стародавні фортифікатори повною мірою застосували один з ключових принципів планування оборонних споруд — максимально використати рельєф і топографію місцевості. Оборонна лінія Більського городища у вигляді потужного земляного рову та валу з дерев'яною стіною гармонійно вписувалася в топографічні умови регіону й цілком відповідала стратегічному задуму її будівельників бути неприступною для ворога.

Місцевість, де розташоване Більське городище, належить до найвищих ділянок вододільного плато між руслом Ворскли і лівобережними притоками Псла. Загальний нахил плато з півночі й північного сходу на південь й південний захід та багаті гідроресурси сприяли утворенню хвилястого рельєфу з численними ярами, балками і долинами невеличких річик. Більське городище розмістилося у своєрідному трикутнику, який на сході обмежений корінним берегом Ворскли, а з південного заходу долиною маленької річки Сухої Груні, що належить до сточища Псла.

Як відомо, оборонні укріплення Більського городища мають складну конфігурацію. Вони збудовані за ретельно продуманим планом, за яким дві окремі фортеці-цитаделі (їх називають сьогодні Західною і Східною) об'єднані грандіозною Великою фортецею, утворивши єдину фортифікаційну споруду.

Хронологічно раніше з'явилася Західна фортеця. Вона знаходиться на краю правого корінного берега Сухої Груні, який здіймається над долиною річки на 40-50 м. Маючи кільцеву в плані форму, фортеця південно-західним боком прилягає до берегової лінії протягом 1,1 км. На заході та на півночі доступ до неї прикриває долина притоки Сухої Груні річки Тарапуньки з Більським озером. Лише зі східного боку до Західної фортеці прилягає рівнинна місцевість, але її вона не деякій віддалі оперезана ярами і крутим берегом Ворскли.

Другою хронологічно з'явилася Східна фортеця за 4,250 км на схід від Західної фортеці на краю плато правого корінного берега Ворскли. Тут берег має стрімкі й хвилясті схили, над долиною ріки здіймається на 80-90 м. У цій місцевості з берегової лінії на схід виступають три у вигляді зубців миси, з яких найбільш виразний — середній. Оборонна лінія Східної

фортеці повторює контури берегової ліній і тягнеться від північних до південних воріт фортеці на 2,2 км. На заході фортеця оперезана дугоподібним валом довжиною 2,050 м.

Обороні споруди Великої фортеці почали зводити незабаром після спорудження двох уже існуючих фортець та розпочали будівництво укріплень уздовж корінного берега Ворскли на північ і на південь від Східної фортеці практично на однакову відстань — 5,6 км. На півночі, в районі сучасного села Куземина, оборонна лінія від берега Ворскли круто змінює напрямок на захід, а за 4,6 км робить поворот на південний захід і звідти тягнеться на 3 км до урочища Лісовий Кут. Там вона знову різко повертає на південь та за 1,8 км сполучається з північно-західним кутком Західної фортеці. Особливістю топографічної ситуації цієї оборонної лінії є те, що вона проходить практично по рівнинній місцевості й не має близького прикриття у вигляді природних перешкод. Її нерівний контур продиктований бажанням стародавніх фортифікаторів зробити так, щоб яри, на дні яких протікали струмки, опинилися на території Великої фортеці, що дуже вигідно у стратегічному плані при облозі.

Очевидно, останньою було покладено лінію оборони від південно-східного кутка Західної фортеці до кінця оборонної лінії вздовж берега Ворскли на південь від Східної фортеці. Довжина цього відрізка становить 8,6 км. Напрямок південної лінії оборони визначався переважно лінією корінного берега Сухої Груні, лише на останніх 3,5 км вона змістила напрямок у бік берега Ворскли, залишаючи в межах Великої фортеці верхів'я двох ярів із струмками. В південно-східному кутку Більського городища два кінці укріплень підходять один до одного, але не становлять непреривну лінію, як це спостерігається в північно-східному кутку городища. Особливістю цієї ділянки лінії оборони Великої фортеці є те, що вона двічі перетинає долину великих ярів із струмками, перериваючись на десятки метрів. Але цей недолік компенсувався наявністю безпосередньо тут заболоченої долини Сухої Груні.

*М.А. Хорольський, студент II курсу
(наук. кер. — ст. викл. О.В. Коваленко)*

ПАМ'ЯТКИ ПОЛТАВЩИНИ XV-XVI СТОЛІТЬ

У період середньовіччя життя на українських землях визначалося насамперед взаємовідносинами між слов'янами та кочовими народами, які заселяли відповідно Лісостепову та Степову зони Східної Європи. Контакти ці були різноманітними — від дружніх аж до конфедеративних і відверто ворожих із збройним протистоянням. Зважаючи на це та своєрідну

“мовчанку джерел”, притаманну цьому часові, інколи називають XV-XVI століття — “чорними” віками. Із свідчень писемних й археологічних джерел відомостей щодо існування населених пунктів (городищ, фортець, неукріплених поселень), про ремесла, побутове життя на Полтавщині надзвичайно мало. Як бачимо, майже нічого сінько нема. От і слалася в історії думка, що після татарських набігів тут зникло життя, а недарма цієї території почали називали “Диким полем”.

Питання дослідження пам'яток “чорних” віків залишається відкритими в сучасній історіографії. Цією проблемою займалися ще на початку ХХ століття. Слід відзначити видатних науковців, таких, як М.Грушевський, Л.Падалка, Я.Маркевич, котрі в своїх працях частково торкалися розвитку Лівобережної України у XV-XVI століттях. У ХХ столітті територія Полтавщини активно досліджувалась археологами. Так, у межиріччі Волги та Сули працювали вчені О.Супруненко, Ю.Моргунов, О.Сухобоков, І.Кулаторова й інші. Проте систематизації пам'яток XV-XVI століття досі не проведено.

Тому головним нашим завданням було здійснення систематизації та типологізації пам'яток, які згадуються у писемних і археологічних джерелах.

Проведений аналіз джерел дозволив з'ясувати, що у XV-XVI століттях збереглося мало старих давньоруських городищ, на яких не припинилося життя після монгольської навали. Зокрема, це Свиридівське городище Лохвицького району, Новосанжарське поблизу твердого Сенчарівського броду на річці Ворскла, Городище в селищі Городище на лівому березі річки Удай, Сліпорід на притоці річки Сули, місто Полтава тощо.

Виникають нові фортеці. Так, слід зазначити такі: Келеберда, на горі Пивиха в Градицьку, 1589 році закладається замок Вишневецького в Лубнах, виникає Гадяцька і Миргородська фортеця, 1571 року закладається місто Кременчук, у XVI столітті на річці Жабалевій будуються укріплення Пирятину. Варто також тут згадати про визначну архітектурну споруду — Миколаївський монастир у Гадячі, побудований у 1442 році, а також турецьку мечеть у селі Крукові Кременчуцького району кінця XVI століття. Точну кількість неукріплених поселень у цей час установити неможливо. Потрібні більш широкі археологічні розвідки, аналіз наявних джерел. Про їх існування свідчать як літописні, так і археологічні матеріали — випадкові знахідки.

Особливий інтерес викликають скарби XV-XVI століть. Відмітимо: скарб із 2164 монет на правому березі річки Псла (село Запсільне Великобагачанського району), на правому березі річки Удай (місто Пирятин), у селі Шушвалівка Глобинського району, на горі Пивиха в місті Градицьку, в селі Понzonівка Глобинського району, в урочищі Скоробір Котелевського району, на Білецівських плавнях (місто Кременчук), а також

у містах Лубни, Кобеляки і Полтава. Випадкові пам'ятки з глини говорять про розвиток гончарства у місцевих жителів, зокрема в Полтаві, Лубнах, Опішні (на правому березі річки Ворскли).

Досить важливе значення серед пам'яток займають вироби майстрів. Свідченням цього є знайдена у місті Зінькові на березі річки Грунь золота каблучка золотоординського часу у вигляді змія, що за якістю виготовлення немає собі аналогів та датується початком XV століття. В центрі цього ж міста був знайдений келеп (зразок комбінованої зброй), що поєднував у два інструменти молоток та клювець). У межиріччі Сулою, Переоводу та Удаю були знайдені рештки кораблів, що засвідчило виробництво й судноплавність цих річок у пізньому середньовіччі. На території Диканьки був знайдений, за випадкових обставин, досить цікавий артефакт — лицарський меч. У пониззі річки Сухий Кобелячок було зафіксоване невеличке залишне кресало овальної форми. Внаслідок польових досліджень на території Більського городища Котелевського району виявлено рештки діяльності селітроварів і споруди, де вона виготовлялася, — селітроварні.

Картографування пам'яток дозволяє нам зробити висновок, що пам'ятки XV-XVI століття найчастіше трапляються на мисах правого берега річок Сули, Псла, Ворскли та їх приток. Фортифікаційні споруди на території Полтавщини з'являються переважно в другій половині XVI століття, коли після тривалих війн “Дике поле” починає заселятися населенням з різних регіонів. Неукріплени поселення розташовані переважно в болотистій місцевості. Адже саме тут, за відсутності укріплень, можна було сковатися від набігів безжалісних ворогів — татар. Про те, як вирувало життя, розповідають нам випадкові знахідки глиняних виробів. За знахідками скарбів і рештками кораблів можна говорити, що торгівля здійснювалася по судноплавних ріках, а рештки кораблів говорять про їх виробництво. Також варто наголосити на випадково знайдених виробах майстрів, як місцевих так і іноземних, діяльність котрих підтверджена пам'ятками. Численні золотоординські пам'ятки засвідчують, що територія Полтавщини була синкретичною зоною контактів українського та татарського населення.

*A.A. Костенко, студент II курсу
(наук. кер. — ст. викл. O.B. Коваленко)*

СУЧАСНІ КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ В АРХЕОЛОГІЇ

Як і в будь-якій сучасній науці, в археології активно використовуються комп'ютерні технології. Коло їхнього застосування надзвичайно широке — від таких універсальних програм, як офісні пакети і системи керування фінансами, до вузькоспеціалізованих, призначених, наприклад, для віртуальної реконструкції давніх міст.

Завдання структуризації археологічних даних з метою пошуку й аналізу інформації існувало з моменту появи археології як науки. Паперові каталоги на певному етапі замінилися електронними базами даних, які дозволили оперувати великими обсягами інформації, вести пошук і сортувати дані за великою кількістю критеріїв. Це, в свою чергу, привело до створення баз даних різного профілю: адміністративних та дослідницьких реєстрів пам'яток, музейних каталогів, баз даних про розкопи (знахідки з атрибутиами, місцевонаходження в шарах тощо), баз речових матеріалів, надписів, результатів аналізів, бібліографічних і бібліотечних каталогів тощо.

Прив'язаність археологічних даних до місцевості стимулювала широке застосування геоінформаційних систем (ГІС). ГІС — це автоматизована система обробки просторово-часових даних, основою інтеграції яких слугує географічна інформація. За допомогою ГІС можна створювати археологічні інформаційні системи окремих регіонів, плани розкопок археологічних пам'яток, вивчати давні карти тощо. Використання ГІС бере свій початок з 1998 року і дає можливість фіксувати не лише просторове знаходження археологічних знахідок, але й прогнозувати місцевонаходження пам'яток на ще не досліджених територіях. У цьому ГІС допомагає GPS метрової й сантиметрової (більш точної) калібрації, причому вони можуть бути як точкові, так і лінійні. Цікавим прикладом використання ГІС в археології є реконструкція змін ландшафту на основі стародавніх карт. Для цього карти скануються, оцифровуються, переводяться у векторний формат та накладаються на сучасні цифрові карти. Після ідентифікації певних об'єктів, наявних на карті, здійснюється накладання старої карти до нової. Аналіз зіставленіх карт дозволяє показати зміни ландшафту з плином часу. Таким чином можна отримати карту місцевонаходження стародавніх поселень без проведення археологічних розкопок.

Досить перспективним напрямом використання комп'ютерів в археології є використання різного роду експертних систем при аналізі археологічної інформації. Більшість таких систем призначено для встановлення типу артефакту чи матеріалу. Мета цього проекту — створення програмного забезпечення для аналізу, наприклад, монет. Основне завдання розроблених програм полягає у класифікації розпізнавання та виділенні найбільш цікавих експонатів за певними критеріями (зображення, форма). У археологів великою популярністю користуються AutoCAD, MicroStation, AutoCAD Map, Easy CAD тощо. Основний спосіб використання таких програм археологами — підготовка польових креслень і трьохмірних реконструкцій розкопів, поховань, побудов та поселень, а також архітектурних пам'яток й археологічних знахідок.

До недавнього часу більшість найважливіших архітектурних ансамблів минулого документувалися у вигляді фотографій і креслень ортогональних проекцій, причому в цій інформації було безліч невідповідностей та помилок. Сьогодні 3D-реконструкція дозволяє якісно змінити картину документування стародавніх архітектурних побудов. Коли ви будете 3D-модель, будь-яка невідповідність у той же час виявляється. У випадку відтворення архітектурних ансамблів минулого САПР використовується для того, щоб уявити, як могла виглядати структура, що існувала, щоб у неї точно вписувалися всі елементи, що дійшли до наших днів. При цьому САПР-моделі можуть входити не лише із геометричних побудов, а і з умов міцності тощо. Крім того, трьохвимірні моделі можуть відзеркалювати як архітектурні споруди, так й інші археологічні об'єкти, доступ до яких обмежений у зв'язку із запобіганням їх псування чи руйнування.

Великі можливості сучасних комп'ютерів привели до появи нової наукової дисципліни — віртуальної археології. Маючи набір трьохвимірних моделей пам'яток старовини, їх можна об'єднати у віртуальну модель і помістити спостерігача у цей віртуальний археологічний експонат. Така модель може бути інтерактивною, тобто вона дозволяє спостерігачу здійснювати навігацію у віртуальному просторі, розглядаючи колись існуючі архітектурні ансамблі та стародавні міста. При цьому вся інформація (археологічні, історичні та архітектурні дані, відомості про культуру) доступна при натисканні клавіші миші. Користувачам дається можливість побачити архітектурний ансамбль у тому вигляді, який він мав у минулому, і тут же перемкнутися на модель сучасного стану того ж архітектурного комплексу.

Багато можливостей нам дає векторна графіка — дозволяє використовувати елементи зображення як окремі елементи. Завдяки цьому користувач, незалежно від своїх художніх та креслярських умінь, отримує змогу працювати з деякими з них як із заготовками, не створюючи їх щоразу спочатку. Це стосується як однотипних елементів оформлення (підпису, нівелірної відмітки, масштабних позначок тощо), так і більш складних елементів креслення. Таке креслення має низку переваг: ідеально підходить для зберігання на лазерних, оптичних та інших накопичувачах; він компактний і доступний для редактування; кожна деталь реалістична незалежно від лінійних розмірів креслення, що дозволяє аналізувати всі деталі; векторне комп'ютерне креслення може бути конвертоване у будь-який інший формат, який необхідний для публікації, розміщення в мережі «Internet» тощо.

Варто відмітити, що ми торкнулися лише деяких аспектів використання комп'ютерів у археології, залишивши за рамками статті цілу низку інших технологій. Наприклад, існує такий цікавий напрям, як системне моделювання: вчені пробують вирішити археологічні проблеми,

задаючи певні правила й обмеження; зрозуміти, як відбувалися такі складні процеси, як, наприклад, колонізація Америки чи загибель цивілізації Майя. Не обходяться без комп'ютеризованої техніки і сучасні польові дослідження, під час яких використовуються GPS-системи, електронні теодоліти, цифрові фото- та відеокамери тощо. Лабораторне обладнання археолога в наш час уключає комп'ютерні системи відеозахоплення й аналізу зображень. Цінні дані дає комп'ютерна обробка зображень аерофотознімків, супутниковых даних, і цей перелік можна продовжувати.

*B.B. Воскобійник, магістрантка
(наук. кер. — доц. І.І. Ділтан)*

КОНОТОП 1658 РОКУ: ВИГРАНА БИТВА ТА ПРОГРАНА ВІЙНА

Однією зі знакових, доленосних подій політичної історії Гетьманщини XVII століття була українсько-московська війна 1658-1659 років. У ході її вирішувалося принципове питання: з ким пов'яже свою долю Україна — зі шляхетською, парламентарною, але католицькою Польщею, чи із самодержавною, в перспективі абсолютистською, але православною Московією.

Радянська історіографія замовчувала означувані події та їх кульмінацію — Конотопську битву, оскільки вони не вписувалися в ідеологему споконвічних братніх взаємин українського та російського народів.

Аналіз битви не є предметом нашого розгляду, але результат протистояння — незаперечний: російські війська були вщент розгромлені, в чому проявився геній полководця Івана Виговського. Для Московської держави Конотоп сприймався як трагедія. С.Соловйов з цього приводу писав: "...У траурному одязі вийшов Олексій Михайлович до народу і жах охопив Москву. [...]. Цвіт московської кінноти... загинув в один день... Ніколи після цього цар московський не буде вже в змозі вивести в поле таке сильне ополчення..." Московія намагалася вийти з війни, водночас спішно й ґрунтовно готувалася до оборони.

Як довідуємося з джерел, Виговський і справді готував наступ на Москву, та невдовзі змушений був відмовитись від цього наміру. А почалося все з того, що Іван Сірко, не вдоволений політикою гетьмана, вдарив на Крим і ногайські улуси, що змусило хана 15-16 серпня повернутися додому, досхочу пограбувавши південні повіти Московії. З гетьманом лишилась лише незначна частина ханського війська, що негативно позначилося на військовій потузі козаків. У тилу Шерemetєв і

Барятинський здійснили рейди з Києва. Спроба Данила Виговського звільнити місто не увінчалась успіхом. Сам гетьман узяв Миргород, Веприк і рушив на Гадяч, де засів полковник Апостол. Але опозиція не припиняла своєї боротьби. Коли князь Трубецький уже хотів запропонувати Виговському мир (на умовах договору 1654 року), до нього прибув ніжинський протопіп М.Филимонович і повідомив про підготовку повстання в тилу, очолюване Ю.Хмельницьким. (Насправді його керівниками були Я.Сомко, ніжинський полковник В.Золотаренко, Переяславський полковник Т.Цицюра, третя дружина Б.Хмельницького — Ганна та інші). Виступ почався в Переяславі, де діяли Т.Цицюра та сотник В.Лепкий. Оволодівши Переяславом, заколотники заручилися підтримкою царських воєвод і взяли Ніжин, Чернігів, далі повстання охопило значну частину Лівобережної України.

Дізнавшись про повстання, Ромодановський виступає в похід на Полтаву й Пирятин, а Трубецький — на Ніжин. У Переяславі на Трубецького вже чекав І.Безпалий, а на півдні в цей час діяв І.Сірко. Гетьманом проголосили Ю.Хмельницького (хоч обрали його пізніше), а наказним гетьманом став Я.Сомко.

Повстання перекинулось і на Правобережжя, де його очолив І.Богун. Сам Виговський, як стверджує Самовидець, урятувався випадково: священик розповів про сповідь одного зі змовників. Московити ж були безжалісними: плюндрували села й містечка, вирізували їх мешканців. У столиці тримав оборону гарнізон Гуляницького, під охороною якого була О.Стеткевич, а у Смілі — Катерина Хмельницька, дружина Д.Виговського. Військо гетьмана тануло на очах, але він навідріз відмовився йти у Білорусію до І.Нечая і таким чином продовжувати боротися, бо розумів негативні наслідки цих дій для українства. Прагнучи убездпечити Україну від подальшої Руїни, Виговський вирішив відмовитися від булави за умови, що новий гетьман не розірве Гадяцького договору і відпустить його дружини з Чигирина.

Опозиція, здобувши булаву, полишила Виговського і провела “чорну раду” в урочищі Маслів Став на річці Росаві (Київщина), де вже ніхто не прислухався до аргументів колишнього гетьмана, який тепер мусив втікати... На цій “раді” полягли такі його прихильники, як С. і П.Верещаки.

На початку жовтня 1659 року у Жердовій долині, неподалік Тарахтемирова, відбулася нова козацька рада, що розробила проект відновлення українсько-російського договору 1654 року. Але марно: після поразки України у війні з Московщиною довелося підписати нерівноправний Переяславський договір 27 (17) жовтня 1659 року, на підставі якого Гетьманщина перетворювалася на автономну одиницю під владою Московської держави.

Серед умов нового договору були такі, що забороняли обирати старшину з прихильників Івана Виговського, а самих Виговських новообраний гетьман мав видати Москві.

Таким чином, близькуча і багатообіцяюча перемога під Конотопом 1659 року була пущена з вітром. Первісно під впливом Конотопської поразки Московська держава з активного наступального стану щодо України переходить до пасивного, оборонного. Але події наступних місяців (середина серпня — жовтня 1659 року) мали фатальний вплив на Українську перспективу. Напади за московським проханням донських і запорозьких козаків на чолі з Іваном Сірком на татарські улуси в Криму змусили хана достроково повернутися до Криму. Це завдало потужного удару по планах Івана Виговського, унеможливило подальші активні військові дії.

Одночасно захиталися позиції гетьмана і в Україні. Не складала зброю опозиція, головно — лівобережні полковники. Навіть продержавницькі настроєна правобережна козацька старшина, що свого часу привела І.Виговського до влади, розчарована політичними наслідками Гадяцького трактату, ствердженого польським сеймом у найневигіднішому для України варіанті, хитнулася в бік військово-політичного союзу з Москвою: більшість вирішила принести в жертву І.Виговського. Відтак, через внутрішні усобиці — визначальний чинник страхітливої Руїни — українство не скористалося з Конотопського тріумфу й кінцево програло в змаганнях за право на національно — державне буття.

*B.C. Морівець, студентка IV курсу
(наук. кер. — доц. I.I. Ділтан)*

ГРИГІР ОРЛИК — ГІДНИЙ СПАДКОЄМЕЦЬ СВОГО БАТЬКА

Мудреці говорять, що людині не дається більше випробувань, аніж вона здатна витримати. На долю ж цієї особи випало стільки, що вистачило б на не одне бурхливе життя. Його доля стала б зразковим сюжетом для книг батька і сина Дюма, які на сторінках своїх творів відтворювали епізоди французької історії. Мова ж іде про сина українського гетьмана-емігранта П.Орлика, генерал-поручика французької армії — Григора Орлика.

5 листопада 1702 року стало знаменною датою для родини тоді ще генерального писаря Пилипа Орлика, адже саме цього дня народився його старший син, якого нарекли Григором. Хрещеними батьками новонародженого стали ясновельможний пан гетьман Іван Mazепа і дружина впливового генерального судді Василя Кочубея.

Далеко за межами Батьківщини пройшло дитинство та й саме життя Григора Орлика, який сповна зазнав прикроїв еміграції. Спочатку були Бендері, де отримали політичний притулок І. Мазепа та Карл XII разом із соратниками, серед яких був і генеральний писар з родиною. Потім — Швеція, де Григорій був зарахований до королівської гвардії, під знаменами якої він здобув перше бойове хрещення. Згодом Григорій вступає до Лондонського університету Швеції та з відзнакою його закінчує. Військова звитяга Орлика-молодшого гартувалася у шведській, а через деякий час у саксонській і польській гвардіях.

Прагнення бути корисним батькові, який відстоював інтереси України на міжнародній арені, закидало Орлика-молодшого в різні куточки Європи. Зокрема, намагаючись визволити батька з почесного заслання в турецьких Салоніках, гетьманнич установлює зв'язки з французьким королівським двором, який мав на той час вплив на Порту. Де б не перебував Григорій — чи повіреним французького посла в Туреччині, чи виконував батькове доручення в Кримському ханстві — він проявляв себе як талановитий далекоглядний дипломат, добре обізнаний у міжнародних справах. Ці якості по достоїнству були оцінені французьким двором, який доручив молодому Орликові відповідальну й небезпечну місію — доставити кандидата на польський престол — тестя Людовіка XV — Станіслава Лещинського до Варшави, де той мав узяти участь у елекційній боротьбі. Ця подорож була дуже ризикова, адже її шлях пролягав через землі Габсбурзької коаліції, вороже налаштованої проти французького двору. Проте Орликові-молодшому вдалося за два тижні — з 26 серпня по 8 вересня 1733 року — подолати всі перешкоди й привезти Лещинського до Варшави, де 12 вересня його було проголошено королем Речі Посполитої. За це Людовік XV вручив Григорію надзвичайно коштовний діамант, а королева подарувала йому свій портрет.

Бездоганно виконуючи накази і доручення французького короля, Григорій не забував про свою Вітчизну, якою вперше й востаннє подорожує у серпні 1734 року. Під виглядом татарського купця він побував у Ніжині та на Полтавщині, де зустрівся з козацькою старшиною, яка запевнила гетьманича, що шанує його батька й готова підтримати при нагоді Григорія.

Під час російсько-турецької війни 1736 — 1739 років Григорій подає на розгляд французькому урядові план визволення України, який передбачав організацію на Україні козацького повстання, очолюваного Пилипом Орликом за підтримки Оттоманської Порти і Франції. Виношував Орлик-молодший і утопічний план про перенесення Запорозької Січі до Франції.

Знаменним видався для Григорія 1747 рік. 3 грудня він одружився на Олені де Брюн де Дентевіль, яка походила з відомого французького аристократичного роду. Лише після одруження для Г. Орлика настало більш розмірене, спокійне життя. Він почав писати працю з історії України, яка

називалася “ Замітки про Україну й Козаків, про яких Європа мало що знає”. На жаль, її повний текст досі не віднайдений.

У цей час Орлик відновлює відносини з Вольтером, із яким був знайомий ще з 1730-их років. У ті далекі роки Григорій при зустрічах оповідав тоді ще маловідомому письменникові історію українського народу, про гетьманування І.Мазепи та свого батька. Коли знакова праця Вольтера була завершена й видана під назвою “Історія Карла XII”, знаменитий француз подарував Орлику один із примірників своєї книги в дорогій оправі з червоної шкіри.

Однак Григорій був людиною дії: розмірене спокійне життя — не для нього. Вже при першій нагоді він приступає до виконання своїх обов'язків полковника французької армії. Семилітня війна (1756 — 1763 роки), де брала участь і Франція, стала для Орлика останнім фатальним випробуванням. Не шкодуючи себе, він успішно воює на полях битв, за що отримав від Людовіка XV звання генерал-поручика. Проте під час затяжних битв його було двічі поранено. 14 листопада 1759 року Григорій Орлик помер від ран в одному з похідних госпіталів французької армії. На жаль, місце поховання Григорія невідоме.

Григорій Орлик не залишив по собі дітей, тому замок родини Дентевілів, розташований неподалік Парижа, перейшов у спадок його дружині. Саме на цих землях у середині ХХ ст. був збудований один з найбільших аеропортів Франції, який вдячні французи назвали “Орлі” на честь людини, котра так багато зробила для їх країни.

Життя і діяльність Григорія Орлика можна схарактеризувати словами, які він свого часу присвятив батькові: “Він був живим доказом, що людина, вихована в принципах, може донести раз з’ясовані ідеали до кінця життя”. Григорій, вихований на незалежницьких ідеалах батька, достойно продовжив політико-дипломатичну лінію його діяльності. До кінця життя він був вірним далекій Вітчизні, інтереси якої відстоював на міжнародній арені протягом тридцяти років. Мало хто в майбутньому з українських емігрантів зможе досягти таких вершин в іноземній державі. Проте кожен емігрант, принаймні, трохи наступних хвиль еміграції, не зрадить добрій традиції, започаткований батьком і сином Орликами, — відстоювати і боротися за українську справу, за незалежність України, навіть у вигнанні.

*O.B. Ночовний, магістрант
(наук. кер. — асист. I.O. Сердюк)*

КОЗАЦЬКА СТАРШИНА У ПОВСЯКДЕННІ АРИСТОКРАТИЧНОГО ПЕТЕРБУРГА: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЩОДЕННИКА ПЕТРА АПОСТОЛА

Антropологічний поворот, що стався в історіописі в останній третині ХХ століття, сприяв розвитку соціальної історії, акцентувавши увагу дослідників на людині в усіх її іпостасях. Відтепер до сфери наукового інтересу вчених потрапило і буденне, повсякденне життя, світоглядні уявлення, цінності пересічної особистості. Реалізація такого підходу потребує застосування нових дослідницьких методик, уведення до обігу нових документів або ж більш повного використання інформаційного потенціалу вже відомих. Так, для вивчення різних аспектів історії повсякдення ранньомодерної доби перспективним джерелом вважаємо щоденники. Їхні автори робили періодичні записи впродовж тривалих проміжків часу. Це суттєво, оскільки, на думку сучасної української дослідниці Ольги Коляструк, саме у щоденності відбувається адаптація людини до матеріального і духовного ладу життя, формуються її ціннісні орієнтації.

За допомогою приватних нарацій ми спробуємо через призму повсякденного життя розглянути статус козацької верхівки Гетьманщини у вищих дворянських колах Російської імперії. Традиційно вважається, що козацька старшина, з презирством зустрінута російською знаттю, була «невхожою» до близкучих світських салонів Петербургу і, взагалі, аж до проголошення Жалуваної грамоти дворянству (1785) юридично не належала до привілейованих кіл. Однак це — де-юре, як було де-факто, з'ясуємо за даними щоденника Петра Апостола — сина гетьмана Данила Апостола, лубенського полковника у 1730-1757 роках. Петро Апостол змалечку жив у Петербурзі, спочатку як заручник, а потім приїжджав у справах. Він залишив після себе щоденник датований 1725-1727 роками, в оригіналі документ написаний французькою, однак нам зараз доступний у перекладі російською мовою, який опублікував Олександр Лазаревський у 1895 році на шпальтах журналу «Київська старовина» (№7-8). Записи робилися практично кожен день, гетьманіч описував свої візити, зустрічі, враження, вів облік видатків.

Петро приїхав до Петербурга 15 жовтня 1725 року, в цей час у столиці перебував і його батько. Апостоли були там не одні, наводимо перелік представників української старшини, з якими вони зустрічалися: Борковський, Герцик, Горленко, Грабянка, Жураковський, Забіла, Кочубей, Лизогуб, Максимович, Мирович, Обідовський, Стакович, Ханенко,

Шидловський, Якимович. Усі вони робили візити петербурзькому дворянству, зустрічалися на званих обідах, урочистих службах у церквах. З матеріалів щоденника складається враження, що українська діаспора в столиці була доволі численною і брала активну участь у світському житті. При цьому її представники підтримували приязні стосунки, виконували доручення один одного, обмінювалися книгами, подарунками, позичали гроши, привозили вісті з України.

Важливою інформацією є пойменний перелік російських дворян, з якими підтримувалися стосунки. З нього робимо висновок, що основним покровителем Апостолів у Петербурзі був Меншиков. До цього вельможі лише за 9 місяців (з 14 жовтня 1725 по 14 червня 1726 року) батько і син нанесли п'ятдесят чотири візити. Це були переважно обіди й святкування, лише кілька разів зустрічі мали діловий характер. Приятелем Апостолів був і князь Голіцин (за цей же період ми нарахували 5 візитів до нього), дружні стосунки підтримувалися з графами Головіним, Толстим, Ягужинським, герцогом Голштинським, принцом Гессен-Гамбурзьким, а також героєм Полтавської битви — генералом Брюсом. На званому обіді 8 листопада 1725 року у Апостолів був присутній Потьомкін.

Є свідчення і про участь козацької старшини у придворному церемоніалі та основних святах. Поглянемо, як Апостоли відсвяткували Різдво 1725 року: «мы выслушали заутреню в церкви князя (Меншикова. — О.Н.), по выходе поздравили князя с Рождеством Хр.; потом я пошел на квартиру, где выслушал обедню, отслуженную архиепископом новгородским; между тем мой отец посетил адмирала, Ягужинского, Толстого, потом имел честь поцеловать руку Её Величества. По возвращении я нашел обоих Лизогубов и Жураковского, которых отец пригласил обедать».

Різдвяна зустріч з імператрицею не була одиноким винятком, уже через кілька днів Апостоли разом з петербурзькою знаттю святкували Новий рік: «мы поздравили князя Меньшикова, потом адмирала, после обедни, которую мой отец выслушал в Троицкой церкви, мы находились на придворном приёме, где имели честь поцеловать руку Её Величества. В 5 часов по полудни мы были приглашены к обеду в Зимний дворец Её Величества, где мы оставались далеко за полночь и смотрели через окна на иллюминацию, которую зажгли по случаю Нового года».

У столиці Петро Апостол вів життя типового молодого російського дворяніна: практично щоденні обіди, бенкети, зустрічі, світські прийоми. Гетьманіч розважався прогулянками містом, спостерігав страти, військові навчання, замовляв дорогий модний одяг, купував книги, відвідував лекції закордонних наукових світил. Наприклад, у записі за 26 січня 1726 року читаємо: «присутствовал при речах которые держали профессора, недавно

прибывшие из Германии». Цей день Петро завершив традиційно — вечерею з молдавськими князями.

Важко встановити, чим українська старшина зуміла прихилити до себе петербурзькі салони. На думку Олександра Лазаревського, вирішальним чинником було багатство. Від себе можемо додати й освіченість, адже, наприклад, Петро Апостол вільно володів французькою, німецькою, італійською. Можливо, козаки певною мірою були екзотикою. Це достеменно важко встановити, однак з певністю можемо констатувати той факт, що ще за шістдесят років до Жалуваної грамоти статус української старшини в світських колах Петербурга у повсякденному житті відповідав статусу російського дворянства.

*Н.В. Пілат, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. Л.Л. Бабенко)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ІДЕЇ КИРИЛО-МЕФОДІЙЦІВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У XIX столітті, в умовах повної втрати автономії України і відсутності конституційного ладу в державах, у які входили її землі, теоретичний процес конституційного розвитку помітно вповільнився. Однак відомі інтелектуали українського народу не залишали думки про розроблення конституційних проектів для України.

У цих спробах особливо відзначилися члени Кирило-Мефодіївського товариства. Ця таємна політична організація виникла наприкінці 1845 — на початку 1846 року й існувала протягом 15 місяців. Його засновниками були професор Київського університету М.Костомаров, чиновник М.Гулак, студент університету В.Білозерський. До товариства входили також Т.Шевченко, П.Куліш, Д.Пильчиков, О.Навроцький, О.Маркович, І.Посяда, Т.Андруський, М.Савич. За деякими даними, братство підтримували більше ніж сто чоловік.

Аналізуючи вплив Кирило-Мефодіївського товариства на процеси українського державотворення та розвитку конституційних ідей, варто звернути увагу на програмні документи і праці окремих його членів. У доносі провокатор Петров писав, що республіканські ідеї властиві для М.І.Гулака, М.І.Костомарова, О.О.Навроцького, Г.Л.Андруського та інших членів Товариства.

Основні політичні ідеї товариства про республіканський устрій було викладено в таких документах, як „Статут Слов'янського товариства

Св. Кирила та Мефодія”, відозви „Брати українці” й „Братя великороссияне и поляки”, „Книга бутя українського народу” та ін.

Кирило-мefодіївці в своїх працях роблять висновок, що найкращою формою влади, яка зможе забезпечити щасливе життя народу і його участь у державних справах, є народна республіка. В ній повинні бути „обрані народним вибором” всі органи влади, збережена цілковита рівність громадян по їх народженню, християнському віросповіданню і достатку”.

У відозвах „Брати українці” та „Братя великороссияне и поляки”, викладено низку положень, які стосуються устрою майбутньої демократичної слов'янської держави. Зокрема, говориться, що „всі слов'яни повинні між собою поєднатися та утворити „Свою Річ Посполиту”, але щоб при цьому кожний народ становив собою незалежну республіку, мав свою мову, літературу, культурну самобутність. Для розв'язання питань загальнофедеративного значення треба створити Сейм або Раду слов'янську, куди з'їжджалися б депутати від усіх республік. Найвищий представник влади республіки і всього союзу повинен вибиратися на певний строк. Ця особа у відозві називається „правитель”, що дозволяє стверджувати про наявність посади президента Слов'янської федерації та президента кожної республіки, яка входить до союзу. Планувався також поділ влади на центральну й місцеву. У кожній республіці мала панувати „рівність та свобода”, що передбачало скасування станів. Депутати і представники влади в державі повинні обиратися „не по роду, не по достатку, а по розуму й просвіщеності народним вибором”.

Важливим джерелом, що містить конституційні ідеї, є „Автобіографія” М.І.Костомарова. Він деталізує у своїй праці багато питань, пов'язаних з планами побудови майбутньої держави. Підкреслювалося, що за першопочатковим задумом планувалось об'єднати всі слов'янські народи „...на зразок давніх грецьких республік або Сполучених Штатів Північної Америки з тим, щоб усі знаходилися в тісному зв'язку між собою, але кожна зберігала свято свою окрему автономію”. М.І.Костомаров зазначав, що майбутня федерація повинна була складатися з 14 штатів.

Окремо слід виділити конституційні проекти майбутнього державного устрою слов'янських народів Г.Л.Андрузького. Відомо три документи його авторства: „Досягнення можливого ступеня рівності та свободи переважно в слов'янських землях”, „Ідеал держави”, а також „Начерк конституції республіки”. У перших двох конституційних проектах автор виступає прихильником конституційної монархії. Привертає увагу той факт, що в „Ідеалі держави” акцентується увага на законах, які повинні вивести державу на вищий рівень досконалості. Суб'єктом законодавчої ініціативи виступає народ, котрий встановлює діючі закони через відповідний державний орган — Народний сейм.

Але в третьому проекті Г.Л.Андрузький відходить від своїх попередніх переконань. Він виступає за республіканську форму правління з представницькими органами влади. Автор бачить слов'янську республіку рівноправних штатів із центром у Києві, яка мала включати сім автономій зі своїми президентами: 1) Україна з Галичиною, Чорномор'ям та Кримом; 2) Польща з Познанню, Литвою і Жмуддю; 3) Бессарабія з Молдавією і Валахією; 4) Остзея; 5) Сербія; 6) Болгарія; 7) Дон.

Установлювалася структура урядових органів, округів, областей, штатів та держави в цілому. Центральна влада федерації за цим проектом мала складатися із законодавчих зборів із цензурним комітетом, державної ради, до якої мали входити президент республіки, віце-президент, міністри, державний прокурор, голова законодавчих зборів і президенти штатів. Таким чином, Г.Л.Андрузький пропонував поділ влади на законодавчу та виконавчу. В центрі федерації мали бути такі міністерства: військове, морське, міністерство фінансів і промисловості, закордонних справ, народної освіти, внутрішніх справ і юстиції та національних сил. У кінці опису структури урядових органів штату зазначається, що над усіма переліченими міністерствами стоїть президент штату. Далі йшло положення, яке мало дуже суттєве значення, а саме: прокурор має право протестувати проти рішення президента. Це свідчить про незалежність судової влади, що є ознакою високого рівня розвитку держави.

Виходячи з цього можна стверджувати, що погляди членів Кирило-Мефодіївського товариства мали значний вплив на зародження і розвиток конституційного процесу в українських землях, незважаючи на переслідування з боку самодержавної влади. Демократичний потенціал їх поглядів полягав у тому, що замість централізованої слов'янської імперії на чолі з Росією чи Польщею, кирило-мефодіївці прагнули побудувати демократичну федеративну слов'янську республіку. Створюючи конституційні проекти для майбутньої держави, члени Товариства фактично висували ідею правової держави, де джерелом влади і її суб'єктом виступав народ, а суспільство забезпечувало б верховенство права. Ознайомлюючись з цими поглядами сьогодні, ми можемо краще усвідомити історію конституційних зasad в Україні. Вносячи зміни до сучасної Конституції, потрібно перш за все враховувати досвід попередніх поколінь, учитися на їхніх помилках. Але при цьому всьому необхідно усвідомити пріоритет національних цінностей, необхідність проголошення відкритості влади та забезпечення соціальної справедливості.

*I.P. Перенесінко, магістрант
(наук. кер. — доц. Р.А. Сітарчук)*

СПІВІСНУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ФОРМАЦІЙ ТА ВЛАДИ В УРСР ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Повосні геополітичні умови заклали підґрунтя, на якому релігійні формaciї УРСР існували аж до проголошення незалежності України. Завваживши потенційні політичні дивіденди, котрі можна було отримати, змирившись з деякими поступками релігійним формaciям, державні органи СРСР пішли на зменшення тиску на віруючих. Причому здійснено це було ще до закінчення бойових дій Другої світової війни.

Секретна постанова РНК СРСР «Про православні церкви і молитовні будинки» від 1 грудня 1944 року забороняла закриття зареєстрованих православних церков і молитовних будинків без дозволу. Аналогічна постанова «З питань, що належить до православної церкви і монастирям» від 22 серпня 1945 року надавала церковним структурам (патріархіям, епархіальним управлінням, парафіяльним громадам і монастирям) обмежені права юридичної особи, дозволяла купувати транспортні засоби, виробляти і продавати церковне начиння і предмети релігійного культу, орендувати, будувати й купувати будинки для церковних потреб. Запроваджувалася практика реєстрації паспортних даних при здійсненні тайства хрещення та ін.

Хоча положення «Про порядок відкриття церков» від 28 листопада 1943 року та «Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культів» від 19 листопада 1944 року припускали багатоступінчасту та тривалу процедуру відкриття нових культових установ, утворені на окупованій німцями території установи культу, як правило, не закривалися після відновлення радянського режиму на цій території.

Створений у 1944 році апарат з регулювання питань релігійних культів — Рада у справах релігійних культів при Раді народних комісарів (з 1946 року — Раді Міністрів) СРСР та активна діяльність спеціальних служб обласних і районних виконкомів рад депутатів трудящих під загальним контролем партійних органів в МДБ неоднозначно вказували на справжні наміри держави щодо груп релігійних вірувань. Рада у справах релігійних культів спрямовувала свою політику на дискредитацію священнослужителів, нищення релігійних організацій, розпалювання протистояння у середині громад, локалізацію релігійного руху та концентрацію у руках влади повного контролю над діяльністю протестантських релігійних об'єднань. Жодних поступок влада робити не збиралася.

Її керівні органи були особливо занепокоєні релігійною ситуацією в Україні. Так, на засіданні Ради у справах релігійних культів завідувач інструкторською групою Г.Врачов указував, що «специфікою України є значна кількість діючих громад різних культів». Із 6 тисяч культів у СРСР більше від половини знаходилася в Україні. Із 2989 зареєстрованих протестантських громад 1926 діяло в Україні.

Органи влади суворо контролювали роботу служителів культу. В іншому інструктивному листі №305-с від 15 жовтня 1945 року старшим пресвітерам ЄХБ заборонялося вільно пересуватися територією УРСР. Вони мали обов'язково узгоджувати свої маршрути з республіканськими й обласними уповноваженими Ради, відвідувати лише зареєстровані громади. Лист містив чітку вказівку: «Не допускати до реєстрації служителями культів політично шкідливих і сумнівних елементів».

Таким чином, ми можемо констатувати, що розвиток державно-церковних стосунків у 1940-1950-их роках мав синусоїdalний характер. Переслідування релігійних об'єднань змінювалося певним пом'якшенням політики. Потім наставала нова хвиля утисків, зумовлених головним чином тим, що вище партійне керівництво, особисто М.С.Хрущов, не думали відхилятися від головного постулату марксистсько-ленінського вчення, згідно з яким релігія вважалася «опіумом для народу», «духовною сивухою». Тому влада зосередила основні зусилля на боротьбі з церквою. Започаткована десталінізація суспільства фактично не позначилася на державно-церковних відносинах, оскільки продовжував здійснюватися той самий адміністративно-командний, репресивний за змістом контроль над релігійними центрами та організаціями. Власне, в цьому й полягала як мінімум стратегічна помилка радянської влади — втрата потенційного союзника у боротьбі за людську свідомість і в той же час набуття потенційного й принципового опонента. Опонента, який явно переважав інтелектуально та кадрово, адже сучасні наукові дослідження доводять, що цивільні адміністрації того періоду становили військові кадри і формувалися нашвидку.

Про рівень вірності відстоюваним ідеалам та професіоналізм також говорити не доводилось. Якщо священнослужителі готові були прийти в табори ГУЛАГу в ім'я віри, то із середовища службовців на 1949 рік 39% було звільнено за те, що не відповідають професійному рівню займаніх посад.

Також хиби політики виявлялися у відсутності рівноправного діалогу з релігійними формaciями, у психологічному надломленні світогляду соціуму, виникненні у поглядах та думках його подвійних стандартів. Цей процес бездуховності, коли моральний релігійний кодекс підмінявся дешевим ширвжитком пристосуванства, тривав і надалі. Релігійні інституції

також були уражені ним тією самою мірою, що й суспільство, а це підсилює трагічність його становища.

Разом з тим можемо стверджувати про атеїстичний наголос у політиці радянської влади як про фатальну помилку в її існуванні. Інші недоліки цієї політики, як-от: занадто велика запопадливість, перекручування політичного курсу — згодом можливо призвели до розпаду СРСР. А це вказує на те, що вибрана ідея побудови суспільства була непродуманою. Йдеться про невміння радянської влади забезпечити адекватне впровадження політики центру згідно з інтересами населення, в цьому випадку — віруючих. Політика, котра була спрямована проти власних громадян, як свідчить практика, негативно позначається на тих, хто її проводить.

*В.Г. Сергієнко, магістрантка
(наук. кер. — проф. В.О. Пащенко)*

ВІДНОСИНИ ДЕРЖАВИ ТА РПЦ НА ПОЛТАВЩИНІ В 1944-1965 РОКАХ У ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Починаючи з кінця 1980-их років минулого століття до наукового обігу розпочалося введення великого масиву раніше недоступної для вивчення інформації з історії відносин церкви і держави в радянську добу. А ідеологічний плюралізм, який став можливим за нових умов, підтримав великий дослідницький інтерес до цього питання, що дав свої плоди у вигляді підготовлених дисертацій, монографій, збірників наукових статей та численних конференцій.

Осмисленням релігійних процесів та висвітленням спроби їх регулювання з боку тоталітарної радянської держави є колективні праці “Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий наріс)”, “Історія релігії в Україні”, “Історія Православної церкви в Україні”, де, окрім іншого, розглядаються питання, пов’язані з релігійною політикою тоталітарного режиму в Україні.

На особливу увагу заслуговують дослідження полтавського історика В. Пащенка, в яких на багатій джерельно-архівній базі з’ясовуються стратегічні підходи й тактичні прийоми, до котрих удавалися при здійсненні своєї політики у релігійній сфері органи влади всіх рівнів.

Особливості релігійної ситуації в 1944-1965 роках як загалом в Україні, так і в регіональному аспекті Полтавщини вивчають В. Пащенко, В. Войналович, Л. Бабенко, Л. Швець, С. Нестуля, Ю. Волошин.

Результатом праці полтавських дослідників стала енциклопедія “Релігія і церква” з дванадцятитомної серії “Полтавіка”, яка висвітлює найважливіші моменти релігійного та церковного життя області від найдавніших часів до сучасності.

У руслі цих досліджень уважаємо за необхідне розібратися, принаймні певною мірою, у значній кількості різних за жанром документів та матеріалів із релігійної проблематики в означуваний період, класифікувати, виявити цінність розміщеної там інформації, можливі сфери її застосування.

Джерельною базою дослідження державно-церковних відносин на регіональному рівні є матеріали Державного архіву Полтавської області. До них відносять документи фонду Р-4085 (описи №2-3, №5-7, №9-10, №12-17). Хронологічні рамки цього фонду обімають з 1943 по 1965 роки. За цей період посаду уповноважених в області займали М. Курилко, І. Соляник, М. Базавлук.

Тематично документи цього фонду можна розділити на наступні групи: по-перше, справи, що містять листування уповноваженого Ради у справах РПЦ з вищестоячими інстанціями (тобто керівництвом Ради у справах РПЦ — у Москві та уповноваженим Ради по УРСР — у Києві), листування із місцевими органами влади з питань, пов’язаних із релігією. Інформація, що міститься у документах цієї групи, дозволяє відтворити особливості роботи апарату уповноваженого, його місце у галузі державно-церковних відносин зокрема та в системі місцевих органів виконавчої влади загалом, специфіку взаємодії Ради зі своїми уповноваженими, критерії особистого характеру, що ставилися Радою уповноваженим.

Красномовним прикладом статусу уповноваженого та його апарату при виконкомі Полтавської обласної ради слугує акт про факт перевірки роботи його тогочасного очільника І. Соляника, виданий уповноваженим УРСР П. Ходченком від 23 листопада 1947 року. В цьому документі зазначається: “... Для роботи Уповноваженого Рада надала одну невелику кімнату... ще менший коридор — спільний для трьох організацій: Уповноваженого Ради по справах РПЦ, Уповноваженого Ради по справах релігійних культів та Управління Обласної фізкультури, де й зустрічаються відвідувачі цих трьох різних по своїм ідеологічним напрямкам організацій. Уповноважений знаходиться спільно зі своїм технічним секретарем, що створює великі незручності... Погані та в недостатній кількості меблі... Уповноваженому Ради т. Солянику не видані продуктовий ліміт у 200 руб. та власні гроші в сумі 200 руб., як це виділено для інших зав. відділами Облвиконкомами”.

Також із цієї групи документів ми маємо змогу дізнатися, по-перше, про динаміку змін у мережі православних громад на території області; по-друге, про механізм закриття церкви або молитовного будинку; по-третє,

вивчення матеріалів цих справ дозволяє з'ясувати аргументацію влади щодо закриття культових будинків на території області.

По-друге, справи, які містять звітно-інформаційні доповіді уповноважених, котрі ними складатися щоквартально, згодом щопівроку, потім річні звіти, позачергові звіти тощо. В основі доклад містив повну характеристику діяльності церкви за звітний період. У ньому відображались усі процеси, які відбувалися в житті церкви. Разом із тим уповноважені доповідали про результати перевірки фактів адміністрування, порушення законів на місцях при проведенні науково-атеїстичної пропаганди та ігнорування постанов ЦК КПРС, про що відразу інформувались місцеві керівні партійно-радянські органи та Рада у справах РПЦ. Таким чином, у доповіді надавався аналіз усієї церковної обстановки, робилися узагальнення та відповідні висновки.

До звітів додавалися спеціальні статистичні таблиці за затвердженими формами, які містили статистичну інформацію про мережу діючих церков і молитовних будинків в області, кількісні показники православних священнослужителів, ситуацію стосовно клопотань віруючих про відкриття церков та молитовних будинків, рівня доходів і видатків церков районів та області (із зазначенням актуальних прикладів), кількості й різновидів здійснюваних треб.

До інформації, зазначеної у звітах, слід ставитися часто скептично. Так, зокрема, потребує уточнення статистична інформація, яка належить до другої половини 1940-их років. Така ситуація характерна саме для перших років роботи уповноваженого, яка припала на воєнні та перші повоєнні роки. В той період уповноважений недосить чітко вів статистику, йому доводилось місяцями виконувати роботу, не пов'язану з функціями уповноваженого, а, як зазначено у вищезгаданому акті від 23 листопада 1947 року уповноваженого УРСР П. Ходченка, на “час його відсутності технічний працівник, секретар був переміщений в інший відділ облвиконкому”.

Варто також згадати позачергові звіти уповноваженого про внутрішнє життя парафій області. В першу чергу звіти про те, як проходили в області ті чи інші православні свята, які заходи вживалися для того, щоб зменшити кількість віруючих на святкових богослужіннях. Наприклад, показовим є спецдонесення від 20 квітня 1955 року про проведення свята Пасхи: “...В этом году по указанию обкома партии во всех районах области с 17. 04 по 25. 04 должны быть организованы воскресники по оказанию помощи колхозам со стороны рабочих, служащих и учащихся райцентров в подготовке ям для силосования кормов для скота, для посадки садов”.

Також слід згадати про документально оформлені результати перевірки роботи тогочасного уповноваженого по Полтавській області М. Базавлука інспекцією, яка проводилася у травні 1958 року старшим інспектором Ради

О. Пашкіним. Цей документ надає узагальнене уявлення про успіхи та недоліки роботи уповноваженого на кінець 1960-их років.

Таким чином, історія державно-церковних відносин на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів дослідницької роботи українських істориків та релігієзнавців. Особлива увага приділяється вивченню зазначеної теми дослідниками з регіонів України. І хоча багато матеріалів та документів цієї проблематики зберігається в центральних архівних установах, однак велике значення для створення багатосторонньої картини мають матеріали регіональних архівів, таких, як Державний архів Полтавської області. Він містить документи державних органів влади, в першу чергу документи, пов'язані з діяльністю апарату уповноваженого Ради у справах Руської православної церкви і місцевих органів влади, однак треба відмітити невелику кількість документів внутрішньоцерковного характеру та недостатню інформативність документації перших повоєнних років.

*А.М. Казирід, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. Т.П. Демиденко)*

МИКОЛА РУДЕНКО — ЧЛЕН-ЗАСНОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНСЬКОЇ ГРУПИ: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

В умовах становлення України як незалежної держави, її національного відродження актуальним стає питання дослідження українського правозахисного руху, який весь час свого існування слугував важливим чинником збереження самобутності українського народу. Саме правозахисний рух став своєрідним каталізатором процесу відокремлення національних республік і виходу їх із СРСР. Україна була однією з небагатьох союзних держав, у якій починаючи з 60-их років ХХ століття легальними і нелегальними методами велася боротьба за збереження національно-культурної спадщини українського народу, його багатовікової історії, що поступово переросла в потужний рух за відновлення незалежності країни і виходу зі складу СРСР. Одна з таких організацій створена 9 листопада 1976 року Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод (далі — УГГ) стала осередком зазначеного руху.

Важливо відмітити, що в часи існування Радянського Союзу з об'єктивних причин ця проблематика не розглядалася. Науковий пріоритет у висвітленні проблем становлення й діяльності УГГ належав зарубіжним дослідникам, адже в них був доступ до важливого джерела правозахисного

руху — самвидаву. Конспіративні умови, в яких здійснювався збір інформації та переправлення її за кордон, загалом не позначився на достовірності фактів, що в ньому містилися. Тому використання цих джерел і зіставлення їх з іншими видами опублікованої мемуарної літератури учасників правозахисного руху дали змогу вітчизняним дослідникам в умовах сьогодення зробити значний внесок у розвиток зазначененої проблематики.

Досить ґрунтовним дослідженням з історії інакодумства в колишньому СРСР є праця відомої учасниці Гельсінського процесу в Росії Л.Алексєєвої “Істория инакомыслия СССР. Новейший период” (Москва, 1989). Її науковий доробок служить і зараз серйозною науковою базою для вивчення цієї теми.

Дослідження правозахисного руху в незалежній Україні умовно можна поділити на два етапи:

1) I половина 90-их років ХХ століття, коли з'явилися окремі публікації, що стосувалися УГГ загалом або її членів-засновників зокрема. Значна їх кількість присвячена поверненню Миколи Руденка на Батьківщину (це переважно публікації І.Власенка). Але цей період характеризується відсутністю узагальнюючих досліджень з указаної проблематики, за винятком праці Г.Касьянова. Це пояснювалося недостатньою джерельною базою для серйозного наукового розгляду проблеми.

2) II половина 90-их років ХХ століття — початок ХХІ століття. Період характеризується активізацією наукового інтересу до діяльності УГГ, до раніше невідомих або забутих діячів правозахисного руху. В нових дослідженнях активно використовувалися архівні матеріали КДБ. Співробітники Служби безпеки України почали проводити круглі столи, в ході яких відкривалися невідомі раніше факти про численні репресії та сфабриковані справи. З'явилися перші узагальнюючі монографії з цієї проблематики, серед яких дослідження Г.Касьянова “Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років” (К., 1995) та Ю.Курносова “Інакомислення в Україні (60-ти — перша половина 80-их років ХХ століття)” (К., 1996). Значна частина матеріалу названих праць присвячена процесу створення УГГ та її ініціатору і першому керівникові Миколі Руденку. Так, Г.Касянов перший спробував залучити до розгляду недоступні раніше архівні матеріали, які стосуються таємних постанов Радянського керівництва щодо придушення дисидентського руху, судових рішень у справах учасників Гельсінського процесу тощо. У подальшому більшість вітчизняних істориків використовуватимуть це дослідження, що й, власне, доводить його цінність.

Наприкінці 90-их років вийшла монографія А.Русначенка “Національно-визвольний рух в Україні” (К., 1998). Автор розкриває зміст

та етапи розвитку українського визвольного руху в період, що передував незалежності в контексті антитоталітарних рухів у Центральній і Східній Європі. Окремий розділ присвячений УГГ, у якому автор показує роль і місце цієї організації у правозахисному русі 70-их — 80-их років ХХ століття.

Якісно новий етап у дослідженні діяльності УГГ започаткували колишні дисиденти, які, перебуваючи у редакційній раді видавництва “Смолоскип”, з 1996 року починають готувати публікації у щотижневому альманасі “Молода Нація”. Тематика статей, що друкуються в альманасі, стосується різних аспектів діяльності УГГ.

У зв’язку з 25-ю річницею створення УГГ Харківська правозахисна група видала 4-томну збірку основоположних документів, меморандумів, інформаційних бюллетенів, біографічних довідок, документів, що характеризують діяльність УГГ та окремих її членів. Значна кількість матеріалів стосується члена-засновника і керівника УГГ Миколи Руденка.

Важливо підкреслити, що на сьогодні існують лише окремі публікації, що присвячені непересічній постаті у правозахисному русі Миколі Руденку, більша частина з них характеризує його перш за все як письменника, філософа. Це статті І. Власенка, Л. Талалаї, В. Базилевського та інших. Праці О. Мусієнка у різних періодичних виданнях характеризують Миколу Руденка як палкого борця за права і свободи людини та громадянина. Науковий доробок цих авторів може стати базою для ґрунтовної монографії про цю людину, що відігравала важливу роль у правозахисному русі України.

Завершуючи короткий історіографічний огляд, можна зробити висновок, що на сучасному етапі помічаємо певні зрушення у дослідженні цієї проблеми, але переважно завдяки колишнім дисидентам. Молоді науковці майже не займаються зазначеною темою, яка, на наш погляд, є досить актуальною. Ми повинні враховувати досвід попередників. А щоб його враховувати — потрібно детально вивчати.

*Я.В. Пасько, студентка III курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.І. Шаповал)*

УКРАЇНСЬКІ ВІРУВАННЯ ЗА ЕТНОГРАФІЧНИМИ МАТЕРІАЛАМИ Ф. ВОВКА

Видатний український етнолог, антрополог, археолог Федір Вовк залишив по собі величезну спадщину, серед якої значна частина була присвячена етнографічним дослідженням. Велике місце серед цих досліджень займають праці, присвячені українським віруванням.

У розумінні українського народу, як і в інших народів, залишилось багато пережитків колишніх вірувань, тобто переконань, котрі складалися не емпіричним шляхом, а на підставі здогадів та припущень, що стосується головним чином тих ділянок, що їх пізнання досягають люди дуже поволі й з великими труднощами. Заступаючи знання, вірування трималися дуже стійко, змінюючись, однак, протягом часу, вбирають у себе нові елементи, занесені ззовні. Х.Вовк уважає, що українські вірування знаходяться саме в такому стані, тим паче, що саме вивчення їх проводили без жодної системи, їх постійно плутали або з фольклором, або з народним календарем. Ми можемо стверджувати, що коли сліди глибокого фетишизму в українських віруваннях уже стерлися майже цілком, то слідів анімізму та антропоморфізму в них є ще вдосталь.

Розпочнемо огляд українських вірувань з питання про космологічні уявлення нашого народу. У матеріалах досліджень ми не знаходимо ні прямої відповіді на це питання, ні будь-яких указівок на давніші вірування, що існували в дохристиянські часи. Найбільш давніми уявленнями українського народу є уявлення про небесні світила; ці уявлення не скрізь однакові та мають у собі сліди різних часів. Від давньої антропоморфізації уявлень про сонце залишилося дуже небагато; утрималося тільки загальне переконання в божественній природі та святості його. Українські уявлення про місяць і зорі мало чим відрізняються від уявлень про сонце. Місяць — це теж «око Боже», світило, яке поставлене близче до землі, щоб освітлювати землю лише вночі; це — молодший брат сонця, він має великий вплив і на людей, і на тварин. Фази місяця дали багато матеріалу для народних вірувань, але найстаріших поміж них ми, на жаль, не знаємо.

Зорі — це діти сонця і місяця. Вони, однак пов'язані з людським життям: кожна людина має свою зірку на небі, і коли людина вмирає, зірка ця падає та зникає. В деяких місцевостях ці уявлення пов'язані з християнством. Атмосферні явища — дощ, сніг та інші — не викликали точно означуваних вірувань. Сильніше полонила уяву людей веселка, яку уявляли собі у вигляді великої рури або смока, що втягує воду до хмар, звідки вона падає на землю у вигляді дощу. Град в народних переказах зображувався у вигляді вершника, якого Бог посилає, щоб карати людей за їхні гріхи; часом, град насилають різні лихі істоти: чорти, відьми, відьмаки, і в цьому випадку позбутися його можна лише магічним шляхом. Мороз найчастіше втілений у вигляді старого чоловіка, котрий все холодить своїм подихом.

Дуже оригінальним є уявлення про вихор: це — сатана, що або крутиться на своєму весіллі, або просто літає на землю. Коли в нього кинути ножа або сокиру, то чорта можна поранити, а то й вбити, і тоді на тому місці, де був вихор, залишиться калюжа смоли.

Вогонь люди вважали святым; до нього відчували особливу повагу. Господня мусить ставитись до вогню дуже бережно, з пошаною. При ньому не можна говорити непристойне, з ним не можна грatisь, не можна плювати або кидати в нього нечисте, не можна навіть вимітати піч тим вінником, яким вимітають хату.

Українські вірування, що стосуються землі та води є досить християнізовані. Їх залишилось дуже мало. Збереглося повір'я про те, що земля тримається на рибі, або на двох рибах і саме вони своїми рухами спричиняють землетруси. Що стосується води, то її вважали за святу; в ній не можна було плювати, кидати сміття. Вірування, пов'язані з рослинним світом, мають більш пізнє походження і є запозиченими із заходу. Вся та інформація, яку ми знаходимо у віруваннях, сформована під впливом християнської ідеї.

Головні мотиви вірувань щодо тварин — це антропоморфізм та переконання в можливості перетворення. Сліди антропоморфізму можна побачити і в українських оповіданнях про тварин, котрі говорять людською мовою, належать до міжнародного фольклору, є запозиченими.

Зовсім інше являють собою українські оповідання про душу. Тут уже ми маємо справу не з легендами, а зі справжніми віруваннями. Вірування ці, однак, безперечно християнського походження, але доповнені людською фантазією. Місце перебування душі в тілі в них точно не вказане; одні стверджують, що вона знаходиться в голові, другі — що в ямці під шию, в грудях, животі. Звідки береться в людини душа та як вона входить в дитину, — на ці питання в українських народних віруваннях ми не знаходимо відповіді, — наголошує Ф. Вовк — вона покидає тіло тимчасово — під час сну, та назавжди — в момент смерті.

Уявлення про вовкулаків, про людей, що мають здатність навмисне, а інколи і проти своєї волі, перевертатися тимчасово вовками, — поширені по всій Європі. Згідно із сучасними народними розуміннями, вовкулаками стають люди, що їх покарано таким способом за різні гріхи, головним чином за порушення сексуального утримання напередодні свят. Коли розірвати мотузок, що майже завжди висить на шиї вовкулаки, то він відразу стає людиною.

Дуже цікаву групу вірувань щодо людей становлять уявлення про ходячих мерців, утоплених, самогубців та людей, що вмерли неприродною смертю, про мавок, упирів. В основі цих вірувань лежить, передусім страх, що його викликають мерці, та думка про можливість повернення їх до товариства живих людей. Наслідком цього в усіх оповіданнях про вихідців з могил пануючим мотивом стала коли не безпосередня шкода від них, то в усякому разі неприємність та небажаність їхньої появи. Приписуючи нечистому духові, дияволові, чортові свої власні, негативні якості в прибільшенні формі, кожний народ неминуче мусив надавати йому свій

оригінальний характер. Український чорт, так само як і його західноєвропейські товариши, відповідно недавнього походження, і уявлення про нього тісно пов'язані з біблейськими та середньовічними розуміннями. Це виявляється в українських народних оповіданнях про походження чортів. Із одних оповідань виходить, що чорт існував ще до створення світу: "тоді, коли ще нічого не було, крім Бога, Бог, ходячи по водах, побачив у піні чорта", звільнив його звідти та взяв із собою; з других виходить, що Бог знайшов чорта, як той пищав знову-таки в морській піні, знайшов його "тлумаком", цебто чорт мав тільки самий тулууб, без рук та без ніг...; у третіх — що чорта просто створив Бог, але в се ж таки з морської піни. В усіх випадках чорт бере участь у творчій чинності Бога, виконуючи його доручення, але він завжди робить це не «совітно та дбаючи тільки отримати на всьому користь для себе», — наголошує Ф.Вовк.

Озираючи загальним поглядом українські вірування (крім міфологічних, що стосуються фольклору), ми, за матеріалами Ф.Вовка, можемо прийти до висновку, що в них майже не залишилось найстаріших вірувань, які стосуються фетицизму. Найдавнішими виявляються вірування, що зв'язані з культом небесних світил, а решта має пізніший та, очевидно, запозичений характер. Саме цим фактом, і слід пояснювати те, що в Україні ніколи не було сектантства, яке постає, як відомо, на ґрунті примітивно-формального ставлення до речей культу. З усіх відхилень від православ'я в Україні помітні тільки рухи чисто раціоналістичні: соцініянство в минулому та баптизм у сучасності.

*M.B. Удовиченко, студентка II курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.І. Шаповал)*

ВЕЧОРНИЦІ ЯК СКЛАДОВА КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ (за матеріалами опитувань респондентів)

Наші предки не знали ані дискотек, ані нічних клубів, але, як і наше сучасне покоління, також любили повеселитися в юності. Однією з форм їхнього дозвілля були вечорниці (досвітки, вулиця). Вони вважалися невід'ємним атрибутом календарної обрядовості селян різних регіонів України. Ця проблематика дісталася відображення у працях таких учених, як Х.Вовк, Л.Іваннікова, С.Макарчук, Н.Заблюк та інших.

Що стосується самого визначення поняття «вечорниці», то за ним варто розуміти осінні та весняні вечірні збори парубків і дівчат кожного села, які досягли шлюбного віку. Вони «...трохи нагадують великоруські

«посиделки», але й дуже від них відрізняються, молодь грає, співає, танцює, частується». У праці «Студії з української етнографії та антропології» Ф.Вовк зазначає, що молодь, яка пускалася на вечорниці, утворювала щось на кшталт товариства або двох товариств з отаманом і отаманкою на чолі.

Українські вечорниці були двох видів — буденні та святкові. Перші ще називалися досвітками — молодь збиралася для роботи. На святкових вечорницях парубки й дівчата відпочивали, розважалися. Музика, ігри, спільна вечеря — все говорило про небуденність. За словами Удовиченко Марії Андріївни (72 роки), святкові вечорниці можна умовно поділити на: недільні (по неділях) і празників (складчини, грища на великі свята). Останні припадали на переддень постів, на Катерини (7 грудня), Андрія (13 грудня), Варвари (17 грудня), Миколи (19 грудня), Ганни (22 грудня), на різдвяно-новорічні свята. Починалися вечорниці восени. В селі Тарасівка Зіньківського району Полтавської області, як зазначає Матяш Тетяна Дем'янівна (85 років), досвітки відбувалися вже з вересня, на «здвиження» (27 вересня), як кажуть, щоб хлопці «двигались» до досвітчаної хати.

Помешкання для вечорниць шукають дівчата, вони ж і платять за нього — печеним хлібом, борошном, крупою, вишиванками, але ні в якому разі не грішми. Зазвичай, це була хата самотньої вдовиці чи «солдатки». Її називали досвітчаною матір’ю або паніматкою. «Як тільки вечоріло, сходилися дівчата до хат вечорничих матерів, несучи з собою все для роботи — веретено, прядки, гребені, мички з прядивом, полотно для шиття. Розсівшихся навколо «бликунця», дівчата бралися до роботи і якийсь час працювали мовчки, — говорить Марія Андріївна, — хіба що одним-двома словами перекинутесь. Але тут уривається терпець: то одна, то друга зиркне у вікно, гляне на двері, почне співати, переб’є пісню розмовою, сміхом, а потім усі затихнуть...». На досвітках дівчата пряли, ткали, вишивали для себе і свого майбутнього чоловіка. Старалися, бо вранці треба буде показати матері свою роботу. Та й самі знали, що їхнє приддане цілком залежить від власної працьовитості. Надвечір починають сходитися парубки. Перш ніж відчинити двері, дівчата питали, чи то ті, яких ждуть, «чужих» не пускали. Хлопці майже нічого не робили, тільки залиялися до дівчат. Придивлялися, яка з них буде гарною господинею, здебільшого жартували, дотепно розповідали про сільські новини, придумували небилиці типу «було це тоді, коли моого батька на світі не було, а ми з дідом на печі жили...».

Святкові вечорниці відзначалися розмаїтstю, на відміну від буденних. Особливістю їх було те, що для проведення молодь улаштовувала в складку. Це — добровільні внески у вигляді продуктів харчування: сало, м’ясо, крупи, борошно, квасоля, цибуля, з яких готували страви для спільної вечері, розповідає Матяш Тетяна Дем'янівна (85 років). Під керівництвом

вечорникої матері дівчатам знаходилася робота: хто місив тісто, хто вареники ліпив, хто мак розтирав... Парубки ж у свою чергу збирали гроші, за які купували різні ласощі, напої. Коли все було готове, починалися співи («Іхав козак за Дунай», «На городі верба рясна», «Ой у полі криниченька», «Чорноморець», «Ой у лузі»), танці (козачок, полька, карапет, гопак), ігри. За словами Удовиченко Марії Андріївни, в селі Тарасівка Зіньківського району був поширений танець «Яблучко», під час якого присутні підспівували: «Ой, яблучко, куди котишся, попадися мені в руки, не ворочайся». «Гречаники» супроводжувалися словами: «Гоп, мої гречаники, гоп, мої білі, чогось мої гречаники на скоринці сіли», «Орлиця» з приспівкою: «Ой, дівчина-горлиця до козака горнетесья, а козак як орел, як побачив — то й завмер». Такі гуляння влаштовувалися рідко, лише по великих святах, — говорить Фенько Василь Михайлович (79 років). Розходилися опівночі, але бувало і за «першими півніями», парубки проводили дівчат додому. Інколи на закінчення вечорниць мала місце спільна ночівля: «...приносять до хати достатню кількість соломи та зговорені вже пари лягають спати — як думають одні, цілком безгрішно, а на думку інших — не завше й без гріха». Ф.Вовк указує, що «...пари сходяться і розходяться за взаємним нахилом». За словами Івченко Наталії Григорівні (81 рік), вечірні й нічні зібрання ґрунтувалися на моральності звичаїв. Чисті взаємини парубків та дівчат забезпечували як традиції суспільного життя села, так і сама парубоцька та дівоцька громади. Осінні досвітки збиралися аж до Різдва. Після Хрещення парубки рідше приходили до досвітчаної хати. Під час Великого посту вечорниці проводилися досить рідко або й припинялися взагалі.

Упродовж віків вечорниці залишалися найбільш вдалою формою гуртування сільської молоді та улюбленою формою проведення дозвілля у вільний час від господарських робіт, на свята. Вечорниці не могли б залишитися високоморальною звичаєвою інституцією протягом століть, якби вони не мали міцного групового ядра, яким були парубоцькі та дівоцькі громади, з повагою названі народом як «чесне дівоцтво» і «славне парубоцтво». Отже, у наш час, коли історичні, соціально-економічні умови в українській державі докорінно змінилися, вечорниці втратили своє первісне значення, але їх естетичний потенціал варто активно використовувати в арсеналі засобів виховання сучасної молоді.

* * *

Кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії

Ю.С. Безсмертна, студентка III курсу
(наук. кер. — асист. Ю.М. Левченко)

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ЕЛІТИ В ІДЕАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ ПЛАТОНА

Обґрунтовуючи ідеальний державний устрій, мислитель порівнював державу з душою людини, її внутрішніми властивостями. Душу людини Платон розглядав як сукупність чеснот, опанування котрими відбувається завдяки правильно організованій освіті. Мислитель виділив чотири види чеснот. Три перших, особистих, відповідають трьом частинам душі: розумній душі відповідає “мудрість”; вольовій або пристрасній — “мужність” або “хоробрість”; бажаючій — “поміркованість”, “благородність”, “стриманість”. Загальна ж чеснота душі, гармонія всіх особистих чеснот, позначається мислителем як справедливість. Вона означає, що кожна частина душі відповідно реалізує свої чесноти: розум обмірковує та наказує, воля виконує його накази, бажання підпорядковуються волі. Саме наявність четвертої чесноти (справедливості) визначає гармонію людської душі.

Види чеснот стали критерієм поділу Платоном суспільства на три стани. Кожна соціальна група володіла однією з чотирьох чеснот. Утілити в житті це положення, на думку мислителя, належало пайдей. До першого, найвищого, стану він заразував правителів-філософів, які, спираючись на власний розум та мудрість, повинні були управляти державою. До другого належали воїни-охранці, які, проявляючи особисту хоробрість і мужність, повинні були захищати державу і її населення. Третій стан становили землероби, ремісники й купці, які, забезпечуючи економічне існування держави, були зобов’язані добровільно підпорядковуватися двом першим, володіти своїми пристрастями, бути благочестивими, стриманими.

Платон детально розглядав завдання і зміст освіти представників двох перших станів, оскільки вважав організацію їхньої пайдей головним завданням ідеальної держави. Правителі, на думку Платона, повинні бути гарантами великої справи — освіти і виховання. Освіта третього стану вважалася мудрецем особистою справою кожного.

Ідеалом освіти у справедливій державі, на думку мислителя, має бути гармонійний розвиток душі й тіла. При цьому він надавав перевагу духовній сфері людини, бо вважав, що здоровий дух сприяє вдосконаленню тіла. Потрібно спочатку оволодіти музичним мистецтвом, оскільки воно

містило в собі всі необхідні норми поведінки, і лише після цього займатися гімнастикою.

На думку Платона, з музики слід вилучити лади, яким притаманні жалоби, застольні пісні, голосіння, тужіння. Мелодії й ритми повинні забезпечувати лікування людських пристрастей і вчинків, відновлювати та встановлювати гармонію душевних сил. Музичні лади мають бути простими, мажорними, й тому мислитель надавав перевагу лірам і кіфарам, на яких виконувалися найпростіші мелодії. Платон уважав, що музичне мистецтво глибоко проникає в душу людини; ритм та гармонія несуть із собою благородність, яка робить благородною людину, якщо вона виховувалася правильно. До театрального мистецтва мудрець ставився вороже. Воно сприяло роздвоєнню особистості людини, і тому не рекомендував вивчати його, особливо воїнам-охранцям, котрі, на його думку, повинні бути цілісними натурами.

Важливе значення на початковому етапі навчання відводилося й літературі. Платон ретельно проаналізував зміст давньогрецької міфології та поезії, з якою традиційно знайомили дітей. Він вимагав вилучити зі змісту освіти ті фрагменти, які мають згубний, аморальний вплив і містять неправдиві уявлення про богів, бо це перешкоджало формуванню хоробрості та самовладання.

Гімнастичне виховання спрямовувалося на зміцнення здоров'я воїнів і їх фізичного розвитку, необхідних для військової підготовки. Але при цьому Платон надавав перевагу не оволодінню військовими знаннями, вміннями та навичками, а формуванню духовної стійкості, хоробрості й мужності. Цього можна було досягти за рахунок гри, що сприяла вихованню дітей та підлітків у необхідному напрямі. Проте за іграми потрібно здійснювати контроль, щоб вони найточніше відображали закони та правила, оскільки недотримання правил гри утруднює виховання законосуслухняних громадян.

Вища освіта, до якої готувало попереднє навчання музичному і гімнастичному мистецтвам, була доступною лише для юнаків, здібних до розумової роботи. Молодь з високими інтелектуальними здібностями присвячує період свого життя між двадцятьма та тридцятьма роками філософській освіті — вивченю арифметики, геометрії, музики й астрономії. Це було не фрагментарне, а систематичне вивчення предметів, спрямоване на осмислення гармонії Космосу. Проте більшість тридцятирічних чоловіків, здатних до засвоєння наук, але позбавлених високих розумових здібностей, припиняють навчання та розпочинають чиновницьку кар'єру. А люди високого розуму впродовж наступних п'яти років вивчають діалектику, стають володарями високого знання. Після цього вони вже не потребують ні повчань, ні інструкцій, оскільки досягли гармонії душі й тіла, оволоділи людськими чеснотами, несуть

відповіальність за організацію освіти нових поколінь: “Не варто давати нам настанови тим, хто отримав бездоганне виховання, — в більшості випадків вони самі зрозуміють, які потрібні тут закони”.

Таким чином, взірцем системи освіти в ідеальній державі Платона є гармонійний розвиток душі та тіла людини. Досягти такого ідеалу можна за рахунок належно організованої пайдейї, для якої провідна роль належала б формуванню духовного світу людини через опанування таких чеснот, як мудрість, хоробрість, мужність, справедливість, благородність. Тілесне виховання мало на меті не лише піклування про фізичний розвиток, а й передбачало вдосконалення духовної стійкості людини. Мислитель наполегливо шукав способи цілісного розвитку людини, намагався виявити умови і засоби, що дозволяють людині максимально зреалізувати свій природний потенціал, гармонізувати людські відносини у суспільстві.

*A.O. Єрмолаєва, студентка V курсу
(наук. кер. — ст. викл. В.О. Рибачук)*

ОЦІНКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ПЛАТОНА В ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Інтерес до давньогрецької політичної думки виник ще в Римській імперії під час її кризи. Але систематичне вивчення давньогрецької суспільно-політичної теорії, зокрема творів Платона, розпочалося лише в XIX столітті.

Перші праці, які заклали підвалини вивчення давньогрецької історії, а також творів її видатних мислителів — це дослідження англійського історика-еллініста Дж.Грота «Історія Греції» й «Платон та інші сподвижники Сократа». Дж.Грот ідеалізує Афінську державу, ставить її за приклад для нащадків. На цьому фоні політичну ідеологію Платона він визначає як антидемократичну, оцінює її негативно. Самого Платона він відносить до представників антидемократичної, спартанофільської політичної ідеології. Основні твори Платона — «Держава» та «Закони» називає невдалими і такими, що не відкривають шляхів ні для розвитку сучасників, ні для нащадків.

Протилежні погляди бачимо в російського представника гегельянства, одного з найвідоміших істориків дореволюційної Росії Б.Чичеріна. В його праці «Історія політичних учень» ми не знаходимо критики антидемократичних висловлювань Платона. Б. Чичерін розглядає «Державу» як утопію, але констатує, що автор глибоко пізнав рушійні сили розвитку держави: «Ці глибокі думки залишаються вірними й до нашого

часу, на них тримається вся теорія конституційної монархії. Але для Платона залишилась нез'ясованою роль монархічного елементу в державі». В історіографії новітнього часу також не має єдності в оцінюванні політичних поглядів Платона.

Для англійського дослідника К. Поппера, автора відомої книги «Відкрите суспільство та його вороги», критика демократії у філософії Платона є «яскравою, але відверто вороховою й несправедливою пародією на політичне життя Афін і на демократичні переконання, які Перикл виклав у неперевершений формі за три роки до народження Платона». Платонів аналіз афінської демократії К.Поппер називає близькучим зразком політичної пропаганди свого часу.

Співвітчизник К. Поппера Б. Рассел в «Історії західної філософії» пояснює вороже ставлення Платона до афінської демократії тим, що філософ був прихильником тоталітарного ладу і теоретиком авторитарної держави, прообраз якої змальований у «Державі».

Немало західноєвропейських дослідників, які критикують політичні погляди Платона, все ж таки чітко відмежовують їх від тоталітаризму. Основна відмінність — цілі. В ідеальній державі Платон прагне до щастя громадян та панування справедливості. Серед таких науковців можна назвати Р. Кросмана, який не ставив під сумнів намір Платона «побудувати досконалу державу, в котрій кожен громадянин буде по-справжньому щасливий». Інший дослідник — Ч. Джоуд установлює схожість політичної філософії Платона з фашизмом, зрештою, в кінці дослідження запевняє, що між ними є фундаментальна різниця, оскільки в Платоновій ідеальній державі «простолюдин... досягає такого щастя, яке відповідає його природі», а також тому, що така держава побудована на ідеях «абсолютного добра та абсолютної справедливості».

Відомий російський дослідник В. Бузескул у праці «Історія Афінської демократії» не погоджується з тими істориками, які вважають, що Платон критикував афінську демократію лише періоду її кризи, занепаду. В.Бузескул підкреслює: «Платон — не лише противник демократії IV століття до н.е., йому сучасної. Він — противник усього попереднього ходу, всього афінського».

Є історики, для яких Платонова критика демократії є зразковою. До них належить західний дослідник Дж. Адам, на думку которого «Платонів опис народження демократії — це один із найяскравіших і найчудовіших зразків усієї нашої літератури», а «зображення демократичної людини як хамелеона людського суспільства є її портретом на всі часи».

У той же час вітчизняні дослідники Ю.Андреєв, А.Бергер, В.Нерсесянц, Е.Фролов критичне ставлення Платона до демократії пояснюють кризою грецького класичного полісу, яка дісталася своє відображення у творчості афінського мислителя.

*Ю.С. Подгурська, студентка ІІІ курсу
(наук. кер. — асист. Ю.М. Левченко)*

СОКРАТ ПРО ІДЕАЛ ОСВІТИ АНТИЧНОГО ГРОМАДЯНИНА

На відміну від софістів, для яких метою педагогічної діяльності була підготовка здібної й сильної людини-громадянина, для Сократа важливими були її особисте моральне самопізнання та самовдосконалення.

Сократуважав, що людина народжена саме для освіти, котра збагачувала внутрішнє життя людства, дозволяла пізнати істину, здобути свободу і зберегти її за будь-яких умов. Він відмовився розглядати освіту як спосіб осягнення формальної (книжкової) науки. Для нього освіта — це єдиний шлях духовного розвитку, побудованого на розумінні людиною своєї неосвіченості, на самопізнанні, яке базується на реальній оцінці власних здібностей. На думку Сократа, лише через самопізнання можна виявити свої здібності: "...хто не знає своїх слабких місць, той не знає себе. Знання робить для людей багато користі, а незнання самого себе — приносить лише нещастя. Хто пізнав себе, той знає, що для нього корисно, і свідомо оцінює свої можливості. Реалізуючи їх, людина задовольняє свої потреби й живе щасливо. І навпаки, присвятивши своє життя не своїй справі, вона помиляється, стає нещасливо".

Наявність здібностей, на переконання мислителя, давало людині право на освіту. Причому важливим було визначення користі, яку людина здатна принести суспільству та собі у процесі самопізнання. Сократ стверджував, що мужні духом здатні довести розпочату справу до кінця. Задля цього вони повинні здобути освіту й осягнути призначення людини. Лише тоді такі люди можуть стати корисними діячами, відомими благодійниками людства. Водночас без належної освіти вони залишаються недосконалими людьми, бо не здатні усвідомити сутність обов'язку людини. Тому вони скильні до злочинних вчинків, а отже, стають ворогами людського роду. Головна увага у педагогічній діяльності Сократа приділялася ролі освіти в гармонізації відносин людини, у її прагненні до щастя та розбудови справедливого суспільства. Досягнення такої гармонії можливе через удосконалення "доброти" людської природи. "Доброта" людської природи розумілася Сократом як турбота про душу, котра не повинна була зводитися до нехтування тілом. Душа, на думку мислителя, не відділена від тіла. Вона панує над тілом. Але для того, щоб правильно служити душі, тіло має бути здоровим. Сократ піклувався про своє тіло і осуджував тих, хто цього не робив. Він намагався відродити інтерес до гімнастичного виховання, яке втрачало свої позиції в афінській системі освіти. Мислитель наполягав на тому, що фізичний розвиток тіла необхідний для кожної людської професії, навіть для процесу мислення. Тілесна слабкість може викликати забування,

смуток, навіть утрату здобутих знань. Тому Сократ закликав до постійного вдосконалення тіла людини, як необхідної умови її гармонійного розвитку.

Мислительуважав, що результатом самопізнання і самовдосконалення людини має стати формування добродетельної поведінки. Нові моральні критерії, визначення сенсу життя й мети виховання необхідно шукати, на думку філософа, у внутрішньому світі, в моральній природі людини. Формування добродетельної поведінки він пов'язував із оволодінням громадянськими чеснотами: справедливістю, мудростю, хоробрістю, благочестям, незворушністю, розсудливістю, адже справедливість, як і будь-яка інша чеснота, — це мудрість. Справедливи вчинки, що відповідають чеснотам, є прекрасними. Тому люди, на думку мислителя, розуміючи характер таких вчинків, не здійснять іншого вчинку замість такого. Таким чином, чеснота є не що інше як знання, яким потрібно озброїти людину, зробити її мудрою і відповідно добродетельною, а суспільство — справедливим.

Пайдейя Сократа спиралася на обдаровану молодь, здібну до інтелектуального вдосконалення. Мислитель був переконаним, що навіть такі люди, котрі мають здатність до швидкого сприйняття, мають бездоганну пам'ять, володіють жагою знань, не зможуть досягти успіхів, якщо не отримають правильного виховання. Правильне виховання, на його думку, пов'язане з процесом здобуття істинного знання людиною. Це процес народження знання у самій людині, що відбувається лише тоді, коли людина готова до цього, володіє необхідним життєвим досвідом і навичками самостійної мисленнєвої діяльності. Саме на цьому етапі необхідна допомога мудрого вчителя-наставника, що виступає у ролі повитухи — допомагає появі власної істини.

Сформулювавши формулу “чеснота — це знання”, Сократ намагався виховати у своїх учнів громадянські чесноти. Істинна чеснота, вважав він, єдина і неподільна. Неможливо володіти однією її частиною, не володіючи іншими. Хоробра людина, якщо вона нерозсудлива, нестремана й несправедлива, може бути прекрасним воїном на полі бою, проте у неї не буде достатньо хоробрості боротися зі своїми інстинктами. Набожна людина, виконуючи всі настанови релігії, не може бути благочестивою, якщо буде ставитися до людей несправедливо й не зможе приборкати свою ненависть, фанатизм.

Таким чином, ідеал самопізнання та самовдосконалення Сократа був тісно пов'язаний з пошуками істинного знання. Головною метою досягнення такого взірця мислительуважав розвиток пізнання, моральної сфери людини. Визначивши чесноти як знання, котрі є неподільними і єдиними, він виділив чотири ідеали громадянських чеснот: благочестя, хоробрість, самовладання, справедливість. Оволодіння ними, що відбувалося у процесі навчання й виховання, було найвищим благом.

*I.A. Гура, магістрантка
(наук. кер. — доц. I.B. Цебрій)*

ІСТОРИЧНІ ДОКУМЕНТИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ФЛАВІЯ КАССІОДОРА

Минуло понад чотирнадцять століть від смерті визначного діяча Остготського відродження Флавія Кассіодора, однак його внесок у світову історію і сьогодні є надзвичайно цінним, а запропонована ним форма написання історичних документів залишилася зразковою для всіх наступних поколінь істориків.

Магн Флавій Аврелій Кассіодор Сенатор (приб. 490 — приб. 585 роки) — визначний римський історик, стиліст, теоретик і практик педагогіки, засновник першого монастиря як осередку культури, видатний політик і державний діяч, котрий займав головні посади при правителях Остготського королівства. У його творчості вималювався проект нової релігійно-освітньої парадигми Середньовіччя, в якій вагоме місце займала історична наука.

Найдавніші свідчення про життя Кассіодора ми можемо знайти в творах його сучасників і діячів культури трьох наступних століть — Йордана, Беди Достопочтимого, Павла Диякона, Хінкмара Реймського, Сигіберта, Гонорія Августодумського. Та ці свідчення дуже обмежені: автори повідомляють нам лише те, про що Кассіодор бажав розповісти про себе сам.

Іоганн Кохлей, сучасник і друг Томаса Мора, так писав йому в листопаді 1528 року: “Я знайшов у бібліотеці святого Стефана “Хроніку” Кассіодора, книжку невелику, однак вона відрізняється суто римською шляхетністю і варта уваги багатьох високоосвічених людей”.

Уявлення про Кассіодора будуть неповними, коли ми не згадаємо, яку структуру він розробив для оформлення державних документів. Вона є основною і по сьогоднішній день. Для прикладу наводимо його особисту п'ятичасну схему, виведену в творі “Варій”.

Схема такого документа може слугувати й зразком для написання наукового дослідження. Широко відомі документи з “Варій”, що були прикладом для багатьох державних канцлерів — “Король Аталаріх — сенатору Северу”, “Король Теодоріх — Сайону Верану”, “Король Вітігес — усім готам”. Всі вони написані рукою Кассіодора.

Учений також надавав великого значення діяльності монастирського скрипторію. Наука правильно писати набирає у Кассіодора особливої, майже священної значимості. Основа праці писця — це непогрішна грамотність, широке пізнання, бо він є не лише технічним виконавцем, а й у певному розумінні також творцем книги. Він повинен не спотворювати того, що

задумав автор, а, навпаки, допомагати розкрити його істинний задум. Книга повинна бути написана скриптором гарно з точки зору відтворення літер, розміщення слів. Кассідор, посилаючись на авторитети, детально повідомляє, як потрібно виписувати кожну літеру, з'єднувати й роз'єднувати склади, робити скорочення слова. Окремо він укаже і на красу оформлення полів документу чи книги, налаштовує скриптора на кожний окремий вид роботи. Форма книги, характер письма та прикраси повинні відповідати змісту. Цих правил Кассідор притримувався до кінця життя і вимагав їх неухильного виконання від своїх підлеглих.

Ми не можемо не згадати особливої латинської мови Кассідора, близького стиліста, якою захоплювалися всі видатні діячі Середньовіччя та Нового часу. Це остання класична латина, яка водночас була пристосована до свого часу, зрозуміла пересічній людині, легка для сприймання. Кожна її фраза вражає своєю влучністю, кожний вислів — елегантністю. Вичерпно, лаконічно, доступно, отже — досконало. Мова і стиль Кассідора вигідно відрізняється від сучасних йому візантійських письменників, учених і хронологів.

Вражає й те, що свою останню книгу “Віварій” Кассідор почав писати в 92 роки. Як йому вдалося до такого віку, враховуючи постійні стреси й перенавантаження, зберегти чітку ясність думки та логічного мислення? Та найважливішим є те, що Кассідор не лише визначив на тисячоліття вперед напрями шкільної та університетської освіти, а й досі, завдяки своєму “Віварію”, ділиться з нами надзвичайно потужним досвідом 90-літньої людини, педагога-вихователя, який дійсно гідно прожив своє життя. І дуже сумно, що ми рідко згадуємо про цей досвід.

На нашу думку, було б варто глибше вивчати творчу спадщину Кассідора у вищій школі. Широта інтересів ученого та педагога, його творчий доробок не поступаються практичному внеску титанів Відродження, а методи виховання представників асоціальної частини населення, як уже було зазначено, багато в чому випередили схожі за моделлю системи Р.Оуена та А.Макаренка.

Як уже зазначали, Кассідора дуже високо цінували його послідовники. Частину “Настанов” і “Орфографію” помістив у своїх “Етимологіях” Ісидор, постійно посилаючись на Кассідора. Про останній твір ученого — “Віварій” — неодноразово згадував у лекціях папа Григорій I Великий, беручи його в основі за приклад чернецького монастирського життя.

Щоб закінчити аналіз педагогічного доробку Магна Флавія Аврелія Кассідора використаємо слова видатного гуманіста Еразма Роттердамського: “Я без коливань відношу Кассідора, який досяг так багато та був улюбленим долі, до людей найвидатніших для всіх часів. Прикладом є осягнення ним наук, як божествених, так і світських. Я навіть і не сподіваюсь у власних досягненнях наблизитися до нього”.

*Д.В. Стаценко, студент ІІІ курсу
(наук. кер. — доц. І.В. Цебрій)*

ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИМЕОНА БОЛГАРСЬКОГО (893-927 РОКИ)

Історія Болгарії початку Х століття відома нам переважно за візантійськими джерелами, кількість яких суттєво обмежена. Саме через недостатність джерельної бази військово-політична діяльність Симеона залишається недостатньо дослідженою в науці. Серед істориків ХХ століття цією проблемою займалися М.С.Дринов, Ф.І.Успенський, Г.А.Острогорський, Н.С.Державін, А.П.Каждан, Г.Г.Літаврін та інші. Проте особливо багато питань залишається нерозкритими при відтворенні хронології подій, висвітленні "західних" походів болгарського правителя.

Військово-політичну активність Болгарії доби "Золотого віку" можна вважати логічним продовженням серії болгаро-візантійських воєн кінця VII — першої половини IX століття, які пов'язані з утвердженням і розширенням держави на півострові. Водночас за Симеона вона стала рішучою відповідю на „овізантіювання“ болгарської держави та суспільства. Адже після хрещення (864 рік) значно зрос вплив Візантії у культурно-ідеологічній сфері. Болгарія ризикувала стати інкорпорованим могутнім сусідом, для якого її поглинення було священним "обов'язком" повернення втрачених раніше земель.

Болгарська влада рішуче виступила проти цього. Преславський народний Собор 893 року, де Симеона проголосили князем, ухвалив низку доленосних рішень, серед яких офіційною мовою богослужіння стала слов'янська.

Дослідники вважають, що рішення Собору та витіснення грецького духівництва з Болгарії стало приводом для різкого погіршення відносин між сусідніми державами. У відповідь Візантія вирішила завдати удару торговельним інтересам Болгарії шляхом перенесення болгарського торгу із Константинополя до Солуні (Фессалоніки, 894 рік) з одночасним збільшенням мита. Внаслідок цього Симеон розпочав військові дії, які стали початком першого етапу боротьби князя за гегемонію на Балканах (894-912 роки). У цій війні Симеон вдався до залучення допомоги печенігів, а Візантія — угорців. "Торгівельний конфлікт" 894-96 років закінчився поразкою візантійців. За двостороннім договором торг було повернуто на старе місце, а імперія зобов'язалася сплачувати Болгарії щорічну данину.

Проте й у період миру продовжували спалахувати прикордонні сутички, під час яких Симеон намагався розширити кордони своєї держави у південно-західному напрямку (район Адріатики). Він зумів установити болгарську владу над декількома візантійськими фортецями,

розташованими навколо Драча. Використавши як привід напад арабів на Солунь (Фессалоніки), Симеон 904 року захопив візантійські території в цьому регіоні. За умовами нового договору Візантія визнала всі територіальні надбання Болгарії у Південній Македонії та на Адріатичному узбережжі (сучасна Албанія). Після цього у відносинах між Болгарією і Візантією до 912 року настав тривалий період затишня. Таким чином, під час первого етапу своєї діяльності (894-912 роки) Симеон не ставить прямо своїх вимог на гегемонію і вдовольняється захопленням територій, заселених слов'янським населенням.

Смерть візантійського імператора Лева VI (912 рік) дала початок другому періоду військової діяльності Симеона, що тривав до його смерті (912-927 роки). Коротка часнє правління брата Лева Олександра (912-913 роки), прихід до влади малолітнього Константина VII (за якого важелі управління перебували в руках регентів) ослаблювали візантійську владу. Це відкривало перед Симеоном можливість реалізувати плани захоплення імперії та здобуття царського (імператорського) титулу.

Другий період воєнно-політичної діяльності Симеона характеризується систематичним наступом болгарських військ у різних напрямках, утягненням у конфлікт сусідніх країн і народів (зокрема, Сербії та Хорватії). У цей період Болгарія чітко виступає загарбником, суперником імперії на півострові, лідером серед слов'янських народів.

Скориставшись нестабільністю влади, Симеон розпочав Другу війну з імперією, яку вів до своєї смерті. "Основним завданням життя Симеона було розгромити Візантійську імперію і самому стати царем в Константинополі", писав дослідник Ф.І.Успенський. За угодою 913 року болгарський правитель отримав титул "царя (vasilevsa) болгар", а одну з його дочок було оголошено нареченою малолітнього Константина VII, що відкрило для нього шлях до "мирного" утвердження своєї влади в імперії. Проте в результаті зміни влади у Візантії (914 рік) всі домовленості 913 року було скасовано, а коронацію Симеона визнано юридично неправомочною. У відповідь він розпочинає (у 914 році) чергову війну. Наступ почався у всі напрямі: у Фракію, Адріатику, Македонію, Грецію. Війська ромеїв практично втратили контроль над півостровом, а слов'янське населення цих територій підтримало дії Симеона.

У результаті активних військових дій Болгарія суттєво розширила свої кордони: на сході вони розширилися до Месемврії й Анхіалу, на заході — до Адріатичного узбережжя (від Корфу до Дріни). До сфери впливу Болгарії потрапила Сербія та Північна Греція. Під час військових дій Симеон вимагав визнати за ним царський титул, але Візантія була проти. На хвилі перемог він відмовляється від князівського титулу й у 917 (або 918, 919 чи 925) році проголошує себе гучним титулом "vasilevs (цар чи імператор) болгар і ромеїв (греків)".

У 919 році внаслідок зміни влади у Візантії на чолі держави став Роман Лакапін. Йому вдалося заручити свою дочку за Константина VII, стати василеопатором (919 рік) та співімператором (920 рік). Для Симеона це означало крах його планів на "мирне" утвердження в імперії.

Протягом наступних років болгари повторно спустошують Фракію, приєднують Сербію (924 рік). Проте спроба приєднати Хорватію (у 926-927 роках) закінчилася катастрофою для болгарської сторони. Після цього Симеон почав підготовку до нового походу на Візантію (з метою здобуття її столиці), але у травні 927 року раптово помер.

*В.О. Мартосенко, магістрантка
(наук. кер. — доц. Ю.В. Вільховий)*

КОНЦЕПЦІЇ ЛІНІЙНОЇ МОДЕЛІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ ТА РЕЛІГІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ ЛЮДСТВА В ПРАЦЯХ МИСЛІТЕЛІВ АНТИЧНОСТІ, СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І НОВОГО ЧАСУ

Спроби осмислення послідовності та наступності конкретних історичних періодів дозволили створити деякі узагальнені структуровані образи історії. Це дало змогу філософам досить тривалий час використовувати лише три концепції періодизації історії — лінійну, циклічну та їх поєднання. Однак, на наш погляд, доцільно буде приділити значну увагу саме лінійній концепції історичної періодизації.

Лінійність — це послідовність таких подій, які ведуть до певного стану суспільства. Залежно від того, чи позначено наступний щодо попереднього стану суспільства позитивним або негативним знаком, частіше зустрічається лінійна модель історії. Відповідно до неї поступ як тип руху та його напрям характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого. Тобто ця модель ґрунтується на понятті соціального розвитку. Соціальний розвиток — це форма розвитку, що розкриває потенціал, із самого початку закладений у системі. Йдеться про цілеспрямований процес, у якому жоден зі станів цієї системи не повторюється на певних стадіях.

Перші спроби втілити у життя лінійну модель історичного розвитку беруть свій початок за доби Античності в межах іудейського світогляду давніх палестинців. Саме тоді формуються зародки лінійності в сприйнятті ходу історії. Релігійне бачення історії людства та передусім історії "вираності Богом" окремих народів фіксувало плинність і мінливість

історичного часу, перетворюючи історію на процес із визначенням дати початку й кінця історії людства.

Як правило, християнські вчені, що займалися описом загального огляду “світової історії”, починали свій виклад з короткого огляду Священного Писання від Старого до нового Заповіту, а потім більш детально висвітлювали події VI століття. Винятковим підтвердженням правильності всієї системи було Євангеліє від Матвія, в якому автор зазначав, що 14 поколінь відокремлювало Авраама від Давида, ще 14 — Давида від вавилонської неволі й стільки ж — полон від народження Христа. Християни очікували, що сьоме століття, епоха слави розпочнеться Другим пришестям Христа. Цю концепцію підтримували: Августин Блаженний, Беда Високоповажний та інші середньовічні хроністи.

Основна праця Августина "Про град Божий", у якій, власне, і викладено його філософсько-історичну концепцію про всесвітню єкуменічну спільноту людей, до того ж спільноту не стільки політичну, скільки як духовну. Реальним прообразом такої спільноти для Августина поставала не лише Римська імперія, а вже наявна на той час християнська церква, спільнота, община.

Історія поділяється Августином на сім віків, або днів створення: перший — від Адама до всесвітнього потопу; другий — від потопу до Авраама; третій — від Авраама до Давида; четвертий — від Давида до Вавилонського полону; п'ятий від Вавилонського полону до народження Христа; шостий — від народження Христа до його розп'яття і воскресіння; сьомий (коли Бог відпочиває) — від сходження Христа на небо до дня Страшного суду. Ця періодизація і вся філософсько-історична побудова Августина в цілому ґрунтуються на матеріалах біблійної історіографії.

Християнська теорія історичної періодизації вважалася єдиною правильною й беззаперечною аж до кінця XI ст., коли італійські гуманісти вперше спробували переглянути цю теорію. Проте ставлення деяких учених до ранньохристиянської періодизації (Д.Юм, В.Робертсон, Е.Гібон) було досить скептичним. У семитомній праці Е.Гібона "Історія занепаду Римської імперії", що поєднувала в собі переконливу критику середньовічного християнства, автор виражає глибокий скепсис щодо властивого тогочасному суспільству оптимістичного переконання, що людина за допомогою розуму може запровадити лад і гармонію у своєму житті. Для Е.Гібона падіння Риму було найбільшою та найжахливішою подією в історії людства, згубним наслідком повільного занепаду цінностей давнини. Періодизація історії Е.Гібона складалася з двох частин — історії Риму до 476 року і наступних десяти століть (до падіння Константинополя в 1453 році).

Відкидаючи світську спрямованість італійських гуманістів, лютерани знову стверджували зв'язок історії з теологією. Бог був безпосередньо

зalучений у всі людські справи, а головним завданням істориків було розпізнати випадки його втручання і розтлумачити їхнє значення. Водночас лютеранські історики погоджувалися з італійськими гуманістами, що тисячоліття між V ст. та XV ст. було "часом невігластва й мороку".

Лютеранські письменники переважно дотримувалися періодизації, яка відповідала системі чотирьох царств. Однак цю концепцію було піддано нищівній критиці французькими гуманістами. Жан Боден, французький історик-гуманіст, відкидав її з тих же причин, що й італійські історики.

Найбільш ранньою просвітницькою спробою пояснити історію як закономірний, поступальний процес, відкинувши теологічне її розуміння, була праця Ш.Монтеск'є "Про дух законів" (1748 р). Французький мислитель по суті не визнавав теологічного пояснення історичного поступу, хоч і не виступав проти нього відкрито. На відміну від багатьох попередників його цікавив не Бог понад усе, а, навпаки, сама суть досліджуваного предмета — законів, а вже саме під цим кутом зору — все інше, в тому числі й Всевишній.

Родонаочальником власне просвітницької концепції історичного процесу є Ф.Вольтер. Він визначав історію за двома періодами: міфологічні та історичні часи. Проте і в самих історичних часах, застерігав він, потрібно розділяти правду й байку. При цьому під байками він розумів не лише те, що, зокрема, нею визнається, а й навіть те, що тлумачилося як загальновизнаний факт.

Ф.Вольтер першим зробив розгорнутий системний виклад власне просвітницької концепції лінійного розвитку історії, передусім у своїй праці "Досвід про звичаї і дух народів" (1756 р). Як і Ш.Монтеск'є, він виходив з того, що історична наука має ґрунтуватись не на релігійно-міфологічних уявленнях, а на адекватному знанні реальних основ історичного процесу.

Християнська теологія історії утверджувала ідею лінійності, незворотності історії. Історія має мету — спасіння людства у Царстві Божому, отже, вона прямує до цієї мети і значущість подій оцінює з огляду на неї. Періодизація історії повністю підпорядкована Закону Божому.

Сучасний американський філософ і соціолог Ф.Фукуяма, спостерігаючи за розвитком історії, зробив висновок, що в ній є щось фундаментальне. "Події, які відбуваються в сучасному світі, свідчать про те, що настає кінець історії". Тобто людство в своєму розвитку наблизилося до межі існування. Таким чином, слід зазначити, що лінійна модель періодизації історії у творах мислителів Античності, Середньовіччя і Нового часу, неухильно призводить до припинення існування людства, а отже, й до кінця історії, оскільки вона не може існувати без людства.

*Л.І. Гнатенко, студентка V курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.М. Швець)*

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ПОБУДОВИ СПРАВЕДЛИВОГО СУСПІЛЬСТВА ТОММАЗО КАМПАНЕЛЛОЮ

“Весь світ прийде до того, щоб жити за їх звичаями...” — таку ідею проголосив Томмазо Кампанелла в своєму справедливому суспільстві. Проте чи хотів би хтось жити за такими принципами? Спільне виробництво, праця, майно, харчування, навіть діти та дружини... Дещо привабливі перспективи, проте, навряд чи сьогодні хтось із нас би захотів уступати в близькі стосунки з незнайомими людьми, а тим більше — народжувати від них дітей, відмовившись через кілька років від них.

Звісно, автор “Міста Сонця” виходив з реалій свого часу, прагнув знищити нерівність між людьми та створити общину рівних. Його ідеалом була відмова від приватної власності, у результаті якої були б знищенні всі недоліки суспільства. Адже багатство й бідність — це найбільші проблеми людства. Вони створюють найбільші негаразди, а община робить усіх одночасно рівними: багатими — тому що в них є усе, бідними — тому що в них немає ніякої власності. Кампанелла вважав, що порядки, встановлені ним у “Місті Сонця”, найкраще відповідають природі людини. Він був переконаний, що згідно з природним правом, усе є спільним. “У них усе спільне, але розподіл знаходиться в руках посадових осіб, від чого не лише їжа, а й знання, почесті та розваги є спільним, але і таким, що нічого не можна собі присвоїти”. Через те, що працюють усі, а до того ж праця полегшується технічними вдосконаленнями, “кожному доводиться працювати не більше від чотирьох годин на добу”. Решта часу витрачається на розвиток розумових і тілесних здібностей.

Незважаючи на привабливість таких перспектив спільногого життя, всі відносини населення піддаються жорсткій регламентації. На чолі общини стоїть верховний правитель, він же первосвященик. Його всі називають Сонце, або “Метафізик”. Він має найвищу владу як у світських, так і в духовних справах, у всіх спірних питаннях йому належить остаточне рішення. Його помічниками є три співправителі: Сила, який відає питаннями війни і миру, військовими справами і фортифікацією, ремеслами, пов’язаними з обслуговуванням військових потреб; Мудрість, який відає вільними мистецтвами, науками, ремеслами й навчальними закладами; Любов, який займається справами контролю за дітонародженням і вихованням немовлят, медициною, виготовленням ліків, землеробством та скотарством. Ці правителі обирають, а по суті призначають решту посадових осіб, при цьому їх обрання затверджується Малою Радою.

Проте автор не допускає, що у створеній системі можуть спрацьовувати механізми, котрі дозволяти муть висуватися не надто освіченим і добродійним особам. Контроль “знизу” за вищим ешелоном влади фактично відсутній. Нижчих же керівників можуть зміщати за волею народу, але яким чином, мислитель цього не передбачив. Тут Т. Кампанелла вводить елемент жорсткого ієрархічного підпорядкування: “Всі окремо підсудні старшому начальнику своєї майстерності”. Цікаво зауважити, що нацисти щось подібне реалізували пізніше у фюрерпринципі: кожен фюрер цілком підпорядковувався старшому, а той — ще старшому... І так до вершини піраміди, на якій був фюрер усього німецького народу Адольф Гітлер.

Усі мешканці Міста Сонця повинні дотримуватися лише дозволених поглядів і занять. Тут переслідують шахістів за їх неординарне мислення. Під загрозою смерті регламентують і колір одягу, і висоту підборів, і навіть вибір партнера для народження дітей. У цих заборонах немає ніякої аналогії. Аналогія — в самих заборонах. Життя її не виходить із назавжди заведених рамок і протікає не просто на очах у інших членів суспільства, а під їх невисипущим контролем, мета якого — простежити за чітким виконанням усіх законів, писаних і неписаних.

Велике значення Т.Кампанелла приділяє дітонародженню. Він відкидає поняття шлюбу, замість того пропонує систему, в якій начальники й начальниці Міста Сонця підбирали б чоловіків і жінок, які підходять одне одному для народження в них найкращих дітей. Уважав за необхідне державне регулювання статевих стосунків і виховання дітей. Щоб поставити на потік позасімейне виховання дітей, потрібно зруйнувати сім'ю, що й зроблено у Місті Сонця. Дитину розглядають як соціальний “проект”, з якого треба “виробити” соціально-виробничий гвинтик. На дітонародження солярії дивилися як на релігійну справу, направлену на благо держави, а не окремих осіб, до того ж необхідно підкорюватися владі. “Вигодуване грудьми немовля передають під опіку начальниць, якщо це дівчинка, або начальників, якщо це хлопчик. І тут разом з іншими дітьми вони займаються, граючи, азбукою, розглядають картини, бігають, гуляють і борються, ознайомлюються за зображеннями з історією та мовами... На сьому році переходяти вони до природничих наук, а потім і до інших, на розсуд начальства, потім до ремесел. Менш здібних дітей відправляють у село...”. Те, що ми вважаємо для людини природним мати власну дружину, дім і дітей, щоб знати та виховувати своїх нащадків, відкидається, пояснюючи, що дітонародження слугує для збереження роду, а не окремої особистості. Тому, “виробництво” нащадків спрямоване перш за все для задоволення інтересів держави.

Хоча мислитель проголосив рівність обох статей, жінку взагалі не розглядають як особистість зі своїми почуттями, особистими симпатіями,

сексуальними потребами. Жінка — це біологічний механізм для народжування дітей та вигодовування їх грудьми і засіб задоволення сексуальних потреб чоловічої половини населення: “Якщо якась жінка не понесе від одного чоловіка, її сполучають з іншим, якщо ж вона й тут виявиться неплідною, то переходить у загальне користування, але вже не користується пошаною, як матрона, ані в раді з дітонародження, ані у храмі, ані за столом. Це робиться з тією метою, щоб жодна не запобігала сама вагітності заради хтивості”. Проте Кампанелла не помічає, що результат виходить протилежний поставленій меті — “загальне користування”, мабуть, надає максимум можливостей для задоволення “хтивості”.

Утім, в індивідуальному сексуальному потягові в Місті Сонця відмовлено всім: “Коли ж усі, й чоловіки, й жінки на заняттях у палестрі, за звичаєм древніх спартанців, оголюються, то начальники визначають, хто здатний і хто млявий до злягання, які чоловіки та жінки за будовою свого тіла більш пасують одне одному; а потім, і лише після ретельного обмивання, їх допускають до статевих стосунків кожної третьої ночі. Жінки, ставні та гарні, злягаються тільки зі ставними і міцними чоловіками, гладкі ж — з худими, а худі — з гладкими, щоб вони добре й з користю врівноважували одне одного”. У цих принципах закладена суперечливість існування рівності та забезпечення особистої свободи індивіда.

Таким чином, пропонуючи державу з жорсткою регламентацією всіх аспектів життя й насильницькою рівністю, Т. Кампанелла зазначав, що такий суспільний устрій, створений завдяки філософським роздумам, мав велике значення як взірець для наслідування і міг бути реалізованим.

*T.B. Авдеєва, студентка IV курсу
(наук. кер. — доц. Н.В. Год)*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ГУМАНІСТИ ПРО ПРИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ В СВІТІ ТА Й ДОСТОЙНІСТЬ

Достойність і гідність людини — провідні теми в ренесансному гуманізмі. Вони, можна сказати, розкривають його сутність і значення в розвитку антропологічної думки. Гуманізм загалом позитивно й високо оцінював людину та її буття в світі. Навіть за умов критики людини, яку ми знаходимо у творах Л.Б. Альберті, М. Монтеня, Еразма Роттердамського, Н. Макіавеллі, погляд гуманістів на людину та її природу можна вважати прогресивним. Прогресивним був і погляд на призначення людини в світі, бо обґрутував ідеал активної, творчої діяльності та багато в чому протистояв християнському смиренню, спогляданості, терпінню,

самоприниженню (слід зауважити, що християнська етика не відкидалася повністю, деякі з положень секуляризувалися, пристосовувалися до потреб земного життя, особливо це стосується соціальності людини).

Еволюцію гуманістичних уявлень про людське призначення (XV і XVI століття) можна простежити на прикладі творчості трьох мислителів — Дж. Манетті, Піко делла Мірандола і Н. Макіавеллі. Перший, як відомо, бачив призначення людини в тому, аби “пізнавати й діяти”. Так він відповів на запитання короля Альфонса Арагонського (*agere et intelligere*). Ми вже відзначали тенденцію до розуміння цивілізаторської ролі людини на Землі, що виявлялася у творі Манетті “Про достойність і гідність людини”. Додамо декілька аргументів. Гуманіст переконаний, що обов’язком людини є “...керувати й управляти світом, створеним заради неї, особливо всім тим, що ми бачимо на землі...” Ми гадаємо, що найхарактерніша риса людини — пізнання й дія, а не сміх, що його філософи... називали найвідміннішою рисою (*propriae proprium*)”. Отже, не “філософський сміх”, а діяльність, активна та наполеглива, заради впорядкування й прикрашання приготованого Богом дому. Із гордістю описував Манетті здобутки цивілізації свого часу: “...наші — землі, наші — лани, наші — міста, наші — стада...” До “нашого”, тобто зробленого вже не Богом, а розумом і руками людини, він відносив мистецтво судноплавства, єгипетські піраміди, архітектурні споруди Брунелескі, скульптури Праксителя, Фідія й Поліклета, картини Зевкіса й Апелеса, поезії Гомера, Верглія й Гораци, філософію Аристотеля, Платона й Піфагора, медицину, філософію астрологію та багато іншого, що свідчило про винахідливість і таланти створеної Богом істоти.

Неоплатоніки наголошували на духовному зв’язку людини з Богом. Вони займалися здебільшого обговоренням духовних можливостей людини і розв’язували проблему її призначення і достойності з точки зору здійснення цих можливостей. Людина в універсальності своєї природи, творчих здібностей до самоформування була максимально наблизена до Бога. Свобода вибору, самовизначення у Піко делла Мірандола передбачала в людині серйозне почуття моральної відповідальності. Флорентійський неоплатонізм утратив рівновагу попереднього гуманізму, який високо оцінював цілісну людину в гармонії її складових частин. Однак за рахунок піднесення духовних потенцій удається дати людині найвище віправдання.

У трактаті “Гепталі” Піко делла Мірандола обґруntовував велич людини через традиційну ідею мікрокосму. Саме об’єднання в ній усіх природ світобудови, що невластиве жодному з божественних створінь, становить і її відмінність, і велич, і гордість. Водночас і відповідальность, бо вона є “вузлом земного та небесного”, від її поведінки залежить решта земних творінь (сьогодні це звучить особливо злободенно). Між усім створеним на землі не буде миру, якщо не буде миру в людині. Піко

застерігав проти перебільшення достойності людини: “...будемо зберігати в пам’яті як надійну, непохитну й безспірну істину таке: всі сутності до нас прихильні, доки ми зберігаємо даний нам закон, але будуть неприязними і ворожими, якщо через гріх ми порушимо закон і зійдемо з його шляху”. Отже, оскільки в людині сфокусовано увесь світ, увесь світ страждає й радіє від її дій. Мова тут іде не лише про ставлення до природи. Гуманіст таким чином стверджував у загальній і абстрактній формі закон взаємозв’язку й взаємозалежності людини та світу, їх гармонії, що відповідало філософським позиціям гуманізму, який шукав миру й злагоди між філософськими і релігійними школами всіх часів та народів. Ідеї та ініціативи Піко мали великий вплив на гуманістичну й релігійну думку Європи, багато в чому визначили напрям її подальшого розвитку.

У XVI столітті уявлення гуманістів про людину стали більш зрілими, відтак — менш оптимістичними. Н. Макіавеллі зазначав, що люди не погані й не гарні як такі. Все вирішують обставини та життєві умови. Щодо “призначення”, “місії”, “достойності” він говорив без гучних фраз, а в контексті конкретних людських справ. Як сказав про нього Ф. Бекон, “...нам є за що дякувати Макіавеллі та іншим авторам, котрі відкрито й прямо розповідають про те, як зазвичай учиняють люди, а не про те, як вони повинні чинити”. І все ж Макіавеллі давав зрозуміти, що він за активну, діяльну, вольову людину, котра вміє не тільки пізнавати, але й діяти (наприклад, у створенні сильної держави). Є в нього й улюблене поняття гуманістів *virtu* (доблесть). Доблесною він уважав особистість, яка не просто діє, а перемагає в боротьбі з фортуною. Людське життя і благополуччя людини залежать від неї самої (а не від Бога!). Доля є чимось незбагненим, ірраціональним, “...її потужність виявляється там, де доблесть не готова її протистояти”. Розмірковуючи над причинами поразки римлян у війні з французами, Макіавеллі погоджувався з Титом Лівієм, що тут діяла фортуна, але при цьому зауважував: доля сліпа, а люди зрячі, тому “...ніколи не слід втрачати надію й опускати руки, які б біди і нещастия не траплялися”.

Таким чином, можна констатувати, що у роздумах про призначення людини гуманісти користувалися традиціями, формулюваннями християнської антропології — “божественний план”, “воля небес”, “воля Бога”, але всіляко підкреслювали активність і самостійність людини в її земних справах, відповідальність за свої дії, здатність протистояти фортуні.

*В.Ю. Токовий, студент III курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.М. Швець)*

ОСОБЛИВОСТІ МИСТЕЦТВА ТА КУЛЬТУРИ НІДЕРЛАНДІВ У XV-XVI СТОЛІТтяХ

Північне Відродження — це культурний феномен, що дістав поширення в XV — XVI століттях у Нідерландах, Німеччині та Італії. Як і італійське, Північне Відродження означало новий, порівняно із Середньовіччям, етап розвитку європейської культури. Подібно до Італії у вищезазначених країнах відбувається відкриття світу й людини, що отримало повне і яскраве вираження у мистецтві. Реальна дійсність, що тривалий час принижувалася в ім'я духовного, тепер стає носієм вищих цінностей, а людина відкриває в собі необмежені творчі можливості.

Нідерланди у XV — XVI століттях були своєрідним флагманом мистецького життя в Європі. До Південних Нідерландів стягувалися творчі сили із усіх кінців країни. Двір володарів Нідерландів — бургундських герцогів — давав митцям численні замовлення.

У цей час, а саме у першій половині XV століття, активно розвивалася нідерландська книжкова мініатюра. Вона була представлена такими художниками, як брати Лімбурги, Жан де Таверньє, майстер Жиар де Руссельйон, Луазе Льєде, Віллем Врелант, Герард Хоренбоут. Типовими представниками нідерландської книжкової мініатюри були Поль, Жан та Ерман Лімбурги, автори „Прекрасного часослова герцога Беррійського”. Нідерландські художники вміли бачити велике в малому. В мініатюрі відображалася для них вся краса, все різноманіття світу. В ній вперше в історії мініатюрного живопису з'являється відчуття глибини простору, а середньовічна сплющеність фігур змінюється об'ємністю та тілесністю. Календарні мініатюри братів Лімбургів були виконані відповідно суворих законів перспективи, у них абсолютно реальне небо: затягнуте сніговим хмарами у лютому, весняне — у березні, вибілене спекою — у серпні. Лімбурги вміли точно передати рухи працюючої людини: посівальника, косаря, женця. З тією ж точністю вони зображують сцени життя при дворі, розваги знاتі.

Важливе місце у розвитку нідерландського живопису раннього Нового часу займає постать Яна ван Ейка, який разом зі своїм братом Губертом створив у 20-их роках XV століття групу ілюстрацій до „Часослова” братів Лімбургів.

Саме у творчості Яна ван Ейка мистецтво Північного Відродження, що зародилося у Нідерландах, набуло остаточних форм. Із його пов'язують виникнення невідомої для північного мистецтва форми живопису — станкової картини, а також нової техніки в олійному живописі.

Ян ван Ейк (блізько 1390 — 1441) був сміливим новатором, художником філософського розуміння життя, його тонкого і переконливого художнього трактування. Зробивши основою творчості систематичне вивчення натури, він уперше показав у своїх творах життя у його цілісності й багатогранності одиничних проявів. Саме із іменами Яна ван Ейка та іншого прославленого живописця XV століття Робера Кампена можна пов'язати появу перших самостійних портретів у європейському мистецтві.

До найкращих портретів пензля Яна належать „Людина у тюрбані”, „Тимофій”, портрети Бодуена де Ланнуа, портрет подружжя Арнольфіні, „Мадонна канцлера Ролена”, портрет Жана де Леу та, можливо, Маргарити ван Ейк — дружини художника.

Разом із тим нідерландський живопис XV століття, представлений такими майстрами, як Ян ван Ейк, Рогір ван дер Вейден, Робер Кампен, Гуго ван дер Гус, Дірк Бутс, Ганс Мемлінг та Ієронім Босх, усе ще зберігає риси готичної та середньовічної пластики. Лише із появою геніального художника Пітера Брейгеля Старшого (блізько 1525/30 — 1569), прозваного Мужицьким відбувається перегляд ренесансних поглядів на тогочасне бачення світу. П.Брейгель у природі бачив живий, розумний організм, що був протиставленням світу людини, метушливому та недолугому, де все робиться наперекір здоровому глузду.

П.Брейгель істотно розширив тематику жанрового живопису, яскраво розкрив у своїх творах єдність людини і природи, що передуває у постійному русі та обновленні; показав сучасне життя, напругу передреволюційної пори, національний характер народу, в першу чергу селянства, його типи, побут, невичерпну енергію, його святкове світовідчуття. Він гостро бачив соціальні суперечності, контрасти свого часу, по-філософському осмислив їх. Краса життя для нього — у безперервній трудовій діяльності народу. Під оболонкою різних тем у творах П.Брейгеля виступала одна головна — багатообразне у своїх проявах селянське життя. Найвідоміші твори П.Брейгеля — це „Битва Масляної та Посту” (1559), „Селянський танок” (блізько 1565 — 1567), „Фламандські прислів’я” (1559), „Ігри дітей” (1560), живописний цикл „Місяці” (1565).

В архітектурі Нідерландів XV—XVI століття з'являються помітні зрушенні порівняно із середньовіччям. Хоч нідерландська архітектура XV століття і значною мірою XVI століття розвивалася ще переважно у формах готики, проте ренесансні елементи, що проникали в нідерландську архітектуру ще із кінця XV століття, підготували підґрунтя для більш значних змін. Вони проявилися переважно у палацах правителів та будинках знаті, а також у міському плануванні. Зміни в архітектурі Нідерландів полягали насамперед у злитті найкращих готичних мотивів Середньовіччя із стилями бароко й класицизму. Яскравими прикладами тут

виступає забудова площ нідерландських міст, зокрема Ринкової площа в Брюгге та головних площ у Брюсселі й Антверпені, площи у Міддельбурзі й Ауденарде, семинефний собор у Антверпені, собор св. Ромуальда у Мехелені (Маліні), ратуші у Брюсселі та Лувені й ін.

Гуманізм Нідерландів зазначеного періоду представлений насамперед іменами Еразма Роттердамського (1469 — 1536) та Юста Ліпсія (1547 — 1606).

Найвідоміший представник гуманістичної думки Відродження Нідерландів Еразм Роттердамський є автором низки творів, що висміюють забобони, схоластичне світобачення, станову бундючність та інші вади тогочасного суспільства. Саме сатира Еразма Роттердамського сприяла вихованню вільнодумства, прагнення до знань і розвитку життєвої передбачливості. Еразм Роттердамський автор творів „Похвала глупоті”, „Розмови по-простому”, „Поговорок”, у яких він різко критикував католицьку церкву й тогочасний життєвий уклад суспільства. Сатира Еразма Роттердамського, написана на початку XVI століття, вже несе на собі печать „нового піронізму”. У ній він доводить, що раціоналізм схоластів — карикатура на раціоналізм, що їх ученність — псевдовченість, а їх спроби раціонально обґрунтувати догмати християнства недолугі або їх неможливо обґрунтувати.

Еразм Роттердамський також переклав на німецьку мову із грецької текст Нового Завіту, що пізніше стало основою для перекладу Біблії національними мовами. Його використовували Мартін Лютер та Уельям Тіндал.

*I.K. Кордіяк, студент V курсу
(наук. кер. — доц. О.П. Лахно)*

ВОЛЬТЕР — ГЕНІЙ СВОЄЇ ЕПОХИ

Франція XVIII століття марила філософією. На філософські теми говорили всюди: люди різного походження, великі мислителі й бідні студенти, хоча церква дивилася на це захоплення як на вільнодумство та крамолу.

Вольтер і XVIII століття — невід'ємні. Духовне життя Європи проходило за його безпосередньої участі, він був на гребені всіх подій суспільної думки. Вольтер по праву вважається главою французького просвітництва і був просвітником Європи в прямому розумінні цього слова. «У мене немає скіпетра, але є перо», — писав він про себе. До думки Вольтера прислухалося все суспільство, його схвалення давало право на

існування. З ним прагнули листуватися, вважали за честь бути знайомими не лише найблискучіші європейські мислителі, а й короновані особи.

Соціальна картина та політичне життя народів світу XVIII століття були похмурими. Але Вольтер і його однодумці оптимістично дивилися у майбутнє, вбачаючи в історії поступове сходження людства від неуцтва до освіти. Вони вірили в розум, у силу ідей, уважаючи, що розум, нарешті, переможе і приведе до загального благополуччя.

XVIII століття віщувало майбутню революцію. Одні її боялися, а інші палко наближали. Серед останніх був Вольтер. Він збурював голови, терзав серця картинами людських страждань. Упродовж усього століття він кликав людей боротися проти неуцтва, соціальної несправедливості, війн, актів жорстокості, релігійного фанатизму.

Вольтер був автором видатних у його час історичних праць: «Епоха Людовіка XV», «Історія Карла XII», «Історія Росії за Петра Великого», «Історія Паризького парламенту», «Досвід про звичай і дух народів».

Він один із перших намагався поставити історичні дослідження на точну, наукову основу. «Історія як ніколи має потребу в достовірних доказах, як у наші дні, коли так нахабно торгають брехнею», — говорив він. Продовжуючи, філософ говорив: «Я бачу майже скрізь лише історії королів, я хочу написати історію людей». Високу оцінку йому як історику дав О.Пушкін: «Вольтер перший пішов по новій дорозі — і вніс світоч філософії в темні архіви історії». Наприклад, Вольтер рішуче відкинув пануючу тоді думку про те, що маленький народ Палестини є засновником цивілізації, та вказав на більш давню високу культуру Єгипту. Він уключив у світовий процес народи, які ігнорувались істориками того часу — індусів, арабів, китайців.

У кінці 20-их — на початку 30-их років XVIII століття Вольтер активно працює над історичним твором «Історія Карла XII», де розглядає цікаві сторінки історії України, яка бачиться йому багатою і родючою країною, але яка, однак, стала жертвою зовнішньої експансії, насамперед з боку Речі Посполитої. Просвітник високо оцінює боротьбу українського козацтва за своє національне самовизволення і свободу. Однак весь трагізм цієї боротьби вбачає в тому, що на зміну одній залежності прийшла інша — в особі російського царя.

Надзвичайно цікаво змальовує Вольтер запорозьких козаків, які вражают його способом свого життя, мужністю, силою та відвагою. Для нього вони — «найдивовижніший народ на землі, який живе за демократичними законами і більш за все цінує власну свободу». Проте тут же він зазначає, що козаки схильні до анархії.

Щоправда, у подальшому погляд історика дещо змінюється. Так, у більш пізній історичній праці «Історія Росії за Петра Великого», котра була написана на замовлення російського уряду, Вольтер, забувши про

об'єктивність й історичну правду, виправдовує репресивні дії Петра I щодо України, змальовуючи його як ідеал «освіченого монарха».

Здібності Вольтера були універсальними. Він називав себе служителем 9 муз. І його читали жадібно, пристрастно. Про це говорять цифри. За життя Вольтера, з 1740 року по 1778, у Франції 19 раз друкували зібрання його творів, не рахуючи окремих публікацій; після його смерті, з 1778 по 1815 рік, — ще 6 раз. Бомарше надрукував одразу два видання: у 70-ти і 90-ти томах. У наступні 20 років вийшло ще 28 видань і т.д. Цей інтерес до Вольтера не був випадковий. Його літературна спадщина ввібрала в себе зміст усього політичного, культурного життя Європи XVIII століття, всі найбільш кардинальні проблеми, які хвилювали тогочасне покоління.

*Ю.Ю. Латиш, студент V курсу
(наук. кер. — ст. викл. В.О. Рибачук)*

МОНТЕСК’Є ПРО РОЛЬ ГЕОГРАФІЧНОГО ФАКТОРА В ІСТОРІЇ

Шарль Луї Монтеск’є (1689-1755) — один із видатних представників французького Просвітництва XVIII століття. Поряд із юриспруденцією і політикою в полі зору його уваги знаходились проблеми філософії, етики, історії, соціології, релігії, політичної економії, природничих наук, мистецтва і літератури. Трьома основними його творами є «Перські листи» (1721), «Міркування про причини величі і падіння римлян» (1734) і результат двадцятирічної праці «Про дух законів» (1748).

Монтеск’є — один із основоположників географічної теорії суспільного розвитку Нового часу. В своїй головній праці «Про дух законів» він відтворив картину суспільного життя, не спираючись на теологію, розкрив закономірний характер історії. Тобто він намагався відйти від традиційного релігійного пояснення існуючої дійсності, науково розглянути проблему походження суспільства, держави, сім’ї без звернення до «божої волі». Сама постановка питання про роль географічного середовища була плідною для того часу у виявленні об’єктивних причин історичного прогресу.

Звернення французького просвітника до географічного середовища відігравало прогресивну роль ще й тому, що воно виражало практичний інтерес молодої буржуазії до розвитку матеріальних продуктивних сил суспільства, зокрема до природних ресурсів.

Закономірності історичного розвитку Монтеск’є розкриває через поняття загального «духу нації». Згідно з його ученням, на загальний дух,

менталітет та закони нації впливає багато причин, які можна поділити на дві групи: фізичні й моральні. Фізичні причини визначають суспільне життя на перших етапах, коли народи виходять із стану первісності. До таких причин належать: клімат, стан ґрунтового покриву, розмір і положення країни, чисельність населення тощо. Моральні причини вступають в дію пізніше, відмічав просвітник, з розвитком цивілізації. До них відносяться: принципи політичного устрою, релігійні вірування, моральні переконання, звичай. Моральні причини діють на законодавство народів сильніше, ніж фізичні, та поступово витісняють їх.

Провідну роль серед фізичних причин Монтеск'є відводив географічному фактору, який є визначальним у виникненні та існуванні різних форм державної влади та законодавства.

Народи спекотного клімату, говорить просвітник, вирізняються чутливістю, прагнуть до великих насолод. У спекотному кліматі людське тіло відчуває себе слабким, що переноситься і на душу. Людина стає до всього байдужою, недопитливою, неспроможною до благородної діяльності. Всі її нахили набувають пасивного характеру. Жителю півдня рабство уявляється легшим, ніж зусилля, необхідне для того, щоб керувати самим собою.

У холодному кліматі, на думку Монтеск'є, люди міцніші, моральніші, врівноваженіші. «В північних країнах організм здоровий, міцний... У північному кліматі ви побачите людей, у яких мало вад, немало хорошого й багато відвертості й прямодушності. В мірі наближення до півдня ви немов би віддаляєтесь від самої моралі: там разом з посиленням пристрастей множаться і злочини... В країнах помірного клімату ви побачите народи, нестабільні в своїй поведінці та навіть у своїх вадах...».

Однак Монтеск'є зовсім не збирався доводити перевагу одних народів над іншими, що могло б призвести до зовсім неоднозначних висновків в дусі расизму. Звертаючись до головної ролі клімату в справі розвитку людства, він лише хотів показати, що хід історії залежить не від волі Бога, а від сухо природних причин. Не релігія, а наука спроможна пояснити закономірності суспільного життя.

Монтеск'є доводив, що характер, здібності, навички та особливості людини залежать від зовнішнього середовища, а не від походження. Якщо людина, котра народилася на півночі, потрапивши за силою обставин на південь, поступово буде ставати схожою до тутешніх жителів, перейматиме вади, які притаманні людям в спекотному кліматі. І навпаки, житель півдня серед північних народів буде перейматись їхніми позитивними рисами. Отже, ці закономірності, на думку просвітника, не залежать від раси.

«Індійці від природи позбавлені мужності. Навіть європейці, народжені в Індії, втрачають мужність, притаманну європейському кліматові».

Книга п'ятнадцята «Про співвідношення законів громадянського рабства до природи клімату» праці «Про дух законів» пов'язує проблему рабства з кліматичними умовами окремих країн. Рабство, на думку Монтеск'є, закладено в природі південних країн. Воно виникає на півдні, де людям притаманна бездіяльність та лінь. Тому на півдні ніхто не піде на важку фізичну роботу інакше, як за примусом, під страхом покарання. Ті ж самі природні причини викликають на півдні й сімейне рабство. Жінка на півдні досягає фізичної зрілості рано, коли ще не розвинувся її розум, тому вона повинна бути у підпорядкуванні у чоловіка.

Монтеск'є ставить питання про вплив клімату на державний устрій. Мужність народів холодного клімату зберігала за ними свободу. А її відсутність та особливості, характерні для жителів півдня, спонукають до утворення деспотії. Великі рівнини, що існують в Азії, сприяють розвитку великих держав і, звісно, деспотії. Також Монтеск'є вважає, що плідні ґрунти сприяють деспотії, а неродючі — свободі. Оскільки останні підштовхують до всякого роду діяльності, до розвитку ремесла й торгівлі, а згодом — промисловості.

«В Азії завжди були обширні імперії; в Європі ж вони ніколи не могли утриматися. Справа в тому, що у відомій нам Азії рівнини значно просторніші і вона розділена горами й морями на більш крупні області... Тому влада в Азії повинна завжди бути деспотичною, і якщо б там не було такого крайнього рабства, то в ній би дуже швидко відбувся поділ на дрібніші держави...».

Так само Монтеск'є був глибоко переконаний, що жителі островів більше склонні до свободи. «Острови бувають зазвичай невеликих розмірів; там важче використовувати одну частину населення для пригноблення іншою; від великих імперій вони відділені морем, і тиранія не може отримати від них підтримку; море перегороджує шлях завойовникам; жителям острова не загрожує небезпека бути підкореними, ім легше зберігати свої закони».

Тому не дивно, що його політичним ідеалом був конституційний лад Англії, яка знаходилася на півночі й була островом. Монтеск'є, побувавши в цій країні в 1728-1731 роках, проникнувся великою повагою до звичаїв і традицій цієї країни. Намагався теоретично пояснити закономірності історичного розвитку, виходячи з географізму. З його міркувань випливає, що королівський деспотизм у Франції знаходиться у повній суперечності з її кліматом та географічним розташуванням. Отже, він був неприродним. А це наводило на думку провідних людей тієї епохи, що у Франції необхідні зміни, реформи. Тобто повернутися до притаманного їй політичного ладу, що передбачає політичну свободу, вільну торговлю та встановлення законності на противагу королівському деспотизму французьких монархів.

*В.В. Черевко, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. І.В. Цебрій)*

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ ЧЕХІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

На сучасному етапі історичного розвитку Україна переживає економічну та політичну кризу. За таких умов особливої актуальності набувають дослідження з історії держави та права сусідніх слов'янських країн, що дозволяють простежити конструктивні елементи державно-політичного розвитку. До малодосліджених сторінок історії слов'янських народів, із якими, однак, можна провести безпосередню паралель із сьогоденням, належить політичний розвиток Чехії у першій половині XVII століття.

Проблема дісталася належне висвітлення в наукових розвідках чеських і російських дослідників радянського періоду. В.Ванечек простежив розвиток чеської держави та права від найдавніших часів до радянського періоду. Цінною є наукова розвідка В.Алексеєва про вплив Тридцятилітньої війни на політичний розвиток Чехії. Грунтovними є роботи Л.Лаптевої, присвячені письмовим джерелам з історії Чехії періоду феодалізму. На сучасному етапі окреслена нами проблема потребує ретельного розроблення на основі неупередженого дослідження джерел з історії Чехії. *Метою статті є дослідження еволюції державних структур Чехії у першій половині XVII століття.*

Упродовж першої половини XVII століття державні структури на чеських землях пройшли наступні еволюційні періоди :

1. 1600-1618 роки. Останні роки існування станової монархії

Чеська держава називається Чеською короною і складається з власне Чехії (королівство Чеське) з центром у Празі, що є ядром держави, маркграфства Моравського, епископства Оломоуцького, князівства Опавського, широкого союзу сілезьких князівств із найбільшим містом Вроцлавом, Верхніми Лужицями з містами Згожелец і Будишин, Нижніми Лужицями. Всі ці землі стали знову належати Чеській короні, стали її складовими частинами. В окреслений період станової монархії король повинен був ділити із станами військову владу, судочинство, управління, розпорядження фінансами й законодавчу владу. Державними структурами, що представляли інтереси чеських станів, були чеські снеми. До найвпливовіших станів населення належали пани, лицарі й патриціат королівських міст. Пани та лицарі мали право особистої участі у сеймі, однак лише пани повністю користувалися цим правом. Лицарство ж обмежується тим, що посидало в сейм своїх представників (депутатів від окремих областей).

Міста мали право брати участь у сеймі за посередництвом делегатів міських рад. Цей період сповнений боротьби між станами й королем за повноваження влади в країні. Найважливішими органами управління Чехією у цей період були королівська рада (своєрідний компроміс між королем і станами) та чеська канцелярія. Судова система Чеських земель класифікувалася за розглядом справ у першій інстанції й у порядку апеляційного провадження. Двірські, комірні та празький апеляційний суд були найважливішими судовими інстанціями, які стали об'єктом боротьби між королем і станами.

2. 1618-1620 роки. Чеське станове повстання

Протестантські стани під час повстання взяли владу у свої руки в Чехії. Із цією метою був відразу ж обраний 30-членний директоріум. Поряд з панами й лицарями в директоріумі були представлені міщани королівських міст (біля чверті всього складу). 8 липня 1619 року почав роботу генеральний сейм усіх земель Чеської корони. 31 липня сейм прийняв Конфедерацію Земель Чеської Корони, тобто основний закон, що містив нові конституційні норми. Конституція Чеської Корони була перейнята духом феодальної протидії абсолютизму. Чеська держава перетворювалася у вільну федерацію п'яти земель. Та поразка національного повстання під Білою горою перекреслила усі завоювання повстанців.

3. 1620-1648 роки. Становлення абсолютної монархії

У результаті поразки станів „законний“ чеський король із династії Габсбургів Фердинанд II здобув повну перемогу. Абсолютна монархія змушена вести важку боротьбу проти станів населення впродовж майже всього XVII століття. Можна визначити наступні тенденції політичного розвитку: до централізації влади, рекатолизації (контрреформація), германізації, рефеодалізації. У результаті Тридцятирічної війни територія Чеського королівства зменшилася, тому що Лужиці в 1635 році відійшли до Саксонії. Придушення станового повстання не привело до ліквідації чеської держави й «Оновлений земський статут» для Чехії (1627 рік) підтверджив існування державного утворення — Землі Чеської Корони, об'єднаного з Угорським королівством та іншими землями монархії під владою єдиного государя. Найважливіші політичні й фінансові питання стали вирішуватися центральними королівськими органами, таємною і палацовою радами й особливо „палацовою коморою“ (палатою).

Законодавче право перейшло до государя. Він став найвищою судовою апеляційною інстанцією, призначав вищих земських чиновників, відповідальних перед ним, а не перед сеймом. До складу сейму відтепер уводилося духовенство. Міщенство ж не мало самостійного голосу. Функції встановлення податків за сеймом збереглися. Управлінський апарат станів замінявся королівським. Вищим виконавчим органом стала Чеська

канцелярія, а королівський канцлер — найважливішим за значенням чиновником чеської держави.

Поразка чеського станового повстання в 1620 році, невдачі угорських станових виступів у XVII-XVIII століттях створили передумови для встановлення сильної централізованої влади. Її опорою стали вища шляхта, армія, чиновництво й католицька церква. Вестфальський мир зафіксував послаблення позицій Габсбургів і перемогу антигабсбурзької коаліції. Права Габсбургів у Землях Чеської Корони збереглися в тому ж вигляді, як вони були встановлені після білогірської поразки. Змусивши Габсбургів відмовитися від здійснення своїх абсолютистських домагань у Німеччині, Вестфальський мир надав їм повну волю в здійсненні цього задуму в меншому масштабі — у межах так званих спадкоємних земель: Чехії, Австрії, а потім Угорщини.

Таким чином, на основі вищевикладеного, можна прийти до висновку, що упродовж першої половини XVII століття Чеська Корона (станово-представницька монархія) перетворюється на державне утворення Землі Чеської Корони, яке стало лише частиною централізованої могутньої абсолютної монархії — імперії Габсбургів, почався період латентної (прихованої) державності окремих чеських земель, погіршення становища селян та витіснення міщенства з політичного життя країни.

*В.С. Сушко, студент II курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.М. Швець)*

ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИСУ КАПІТАЛІЗМУ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Питання походження капіталізму в Західній Європі є однією з ключових проблем в історіографії з огляду на розмежування та чітке визначення тих процесів, що відбувалися при переході від простого товарного виробництва на принципово новий — капіталістичний — спосіб господарювання.

Дослідити переходну від феодалізму до капіталізму епоху — значить виявити зміни виробничих сил і виробничих відносин перш за все в Західній Європі (де зародився капіталізм), форми й активний вплив на історичний процес політичної надбудови (державності) та соціальної боротьби, взаємодію суспільно-економічних потужностей, що зумовили буржуазні революції.

Відомі дослідники М.А.Барг і Є.Б.Черняк, формулюючи основні характеристики переходної епохи в цілому, визначають її соціально-економічні рубежі: початком вважається зародження капіталістичних відносин в одному з феодальних регіонів, тобто XVI ст., а закінченням —

перемога нової формaciї у всесвітньо-історичному масштабi. Промисловий переворот в Англії та Велика французька буржуазна революцiя перетворили капiталiзм у систему, що зайнiяла панiвне мiсце в Європi.

Першопочаткове накопичення капiталu призводить до поляризацiї таких факторiв, як грошовi чи iншi багатства, що зосередженi в руках дуже малої групи людей, з одного боку, й армiя експропрiйованих — з iншого. Суть та історичне значення генезису капiталiзму полягає у поєднаннi названих полярних категорiй, що ознаменовують виникнення i життєдiяльнiсть капiталu. Предметом дослiдження, вiдповiдно, можуть i повиннi стати стимули й перешкоди, що сприяють та заважають генезису капiталiзму за наявностi передумов, створених першопочатковим накопиченням.

Капiталiстичний спосiб виробництва стає стiйким ладом не автоматично, а в боротьбi, результатами котрої є використання капiталом простого товарного виробництва як свого резерву, втрати купецьким та лихварським капiталом iх самостiйної ролi, а також переход одногого та iншого на становище допомiжної функцiональної сили.

Для трансформацiї формального пiдпорядкування працi капiталu в реальне необхiдна наявнiсть сприятливих історичних обставин, зокрема привласнення додаткової вартостi в масштабах, що забезпечують як накопичення, так i розширене виробництво. Формальному пiдпорядкуванню працi капiталu вiдповiдає проста капiталiстична кооперацiя. Хоча вона й передбачає широку експлуатацiю людської працi, проте основана на докапiталiстичних методах виробництва, у зв'язку з чим ця «домануфактурна» стадiя не являла собою особливої епохи розвитку капiталiстичного виробництва.

Серед історикiв-медiєвiстiв не вiдухають дискусiї навколо формального та реального пiдпорядкування працi капiталu й проблеми первiсного накопичення. В.І.Рутенбург уважає, що прiвra мiж «формальним» i «реальним» пiдкоренням працi капiталu занадто збiльшується. При цьому сам термiн «формальне» вiн трактує у дуальному значеннi, оскiльки натякає не на дiйсne, а на примарне володарювання пiдприємця. Л.Б.Алаев на противагу йому зазначає, що формальне пiдпорядкування вже являло собою капiталiзм, оскiльки для останнього характерна додаткова власнiсть — у будь-яких iї формах, як абсолютна, так i вiдносна. На думку Л.Б.Алаєва, критерiєm переходу вiд формального до реального пiдпорядкування є не масштаб виробництва, а збiльшення тривалостi робочого дня. Вiн зазначав, що, скажiмо, iталiйський капiталiзм XIV столiття, незважаючи на те, що був знищений феодальною реакцiєю, заслуговує, щоб його називали капiталiзмом.

Говорячи про первiсне накопичення, В.М.Лавровський стверджував, що цей перiод тривав протягом XVI — XVIII ст. Вiн висловив думку, що закони

розвитку капіталізму, сформульовані на матеріалі Англії, визначають також розвиток інших європейських країн, котрі йшли, як він уважає, «англійським» шляхом, у тому числі й Франції, історія селянства якої нібіто аналогічна історії англійського селянства (невважаючи на те, що Франція, на відміну від Англії, донині зберігає багатомільйонне селянство). На противагу даній точці зору, В.І.Павлов констатував, що англійський варіант, відображеній у 24 розділі «Капіталу», є винятком. В.І.Рутенбург схильний говорити про те, що процеси первісного накопичення і генезису капіталізму недіалектично відділяти один від одного. В тому ж напрямі висловлювалась О.Гутнова, яка вважала, що розмежування цих процесів можливе лише у теоретичному плані, тоді як конкретна історична дійсність тісно сплітає одне з іншим.

Як зазначав К.Маркс, «хоча перші зародки капіталістичного виробництва спорадично зустрічаються в XIV столітті, тим не менше початок капіталістичної ери належить до XVI століття». Як бачимо, К.Маркс не пов'язував виникнення цієї епохи з якою-небудь історичною подією.

Одним із помилкових уявлень, котре трапляється інколи у деяких істориків, є зближення купецького капіталу з капіталом промисловим. Ламаючи цехові бар'єри там, де здійснювалась робота на масовий ринок, купець доволі часто виступав «революціонізуючим елементом», але при цьому уособлював собою лише висхідний пункт можливого перевороту.

Досить складним є критерій перетворення простого товарного виробництва на капіталістичне. Він визначався перетворенням кількісних моментів у нову якість, що характеризувало ремесло і промисловість. Сюди належить кількість робітників, які наймаються одним підприємцем, розміри додаткової праці та капіталів, - усе, що свідчить про ступінь розкладу корпоративного ладу і розорення безпосередніх виробників, а отже, створення передумов переходу товарного виробництва в капіталістичне.

Таким чином, підsumовуючи наведені вище факти, слід зазначити, що капіталізм як нова віха в розвитку виробничих сил Західної Європи XIV-XVI століття сформувався в лоні розкладу феодальної суспільно-політичної системи; тому він увібрав у себе деякі її елементи. Розмаїття переходівих форм цього процесу викликає значний науковий інтерес і є предметом подальших грунтовних досліджень істориків.

*В.В. Пилипенко, студент IV курсу
(наук. кер. — проф. Б.В. Год)*

АНТРОПОЦЕНТРИЧНА МОДЕЛЬ СВІТОБАЧЕННЯ В ТРАДИЦІЙНОМУ ХРИСТИЯНСТВІ

Ренесансний гуманізм характеризувався величезним інтересом до людини, її природи і місця серед інших істот, сенсу існування (“призначення”), відмінності від решти “божих створінь” тощо. Пропонуючи своє бачення світу, гуманісти використовували як “будівельний матеріал” античну спадщину християнські (здебільшого ранньохристиянські) ідеї та погляди на людину. Їх твори рясніють посиланнями на Біблію, трактати “отців церкви”, Августина, Лактация, Григорія Богослова, Немезія Емеського й інших. Тому необхідно передусім ознайомитися з християнським трактуванням антропологічних питань, щоб глибше зрозуміти, що нового з'явилося за гуманістів в уявленнях про людину і що вони запозичили в християнстві.

Християнський антропологій притаманна передусім антропоцентристська позиція, за якою визнається центральне місце людини у світобудові. Про це красномовно заявлено у Біблії. На відміну від античних мислителів, які включали людину в космос, підпорядковували її законам Всесвіту, християнство виокремило рід людський і поставило перед образом Бога. Світ для нього — не Всесвіт з його законами, а місце, де розігрується драма тяжких взаємин людини і Бога, в основі яких лежить створення людини, гріхопадіння, спокута провини людства сином Божим Христом, каяття людей, і все це становить сенс історії.

Отже, людина перебуває в центрі світу та центрі історії. За християнським ученнем, вона наділена розумом і безсмертною душою, тим самими відрізняється від інших створінь, над якими їй дано право панувати. Вона — цар Всесвіту, заради неї існує весь природний світ. Християнський антропоцентризм, що становить певну систему поглядів, напрям мислення з теологічним забарвленням, можна розглядати як своєрідний підсумок роботи самопізнання, роботи з пізнання людиною самої себе у своїх характеристиках, своїй даності. Феноменізації антропоцентризму, тобто становленню його в якіснобуттєвій визначеності, передував тривалий час існування нерозчленованої єдності людини зі світом, невиокремленості з нього. Ця міфологічна характеристика й досі наявна у східних моделях розуміння світу, виражена у східних релігійно-філософських ученнях. Східні філософи ніколи не ставили людину в центр світу, але розглядали її лише як елемент, частину природи, один із рівнів світобудови. Людина тут органічно вписана в життя світу та ритми природи.

Європейській цивілізації притаманна інша модель світобачення й світовідчуття — захоплення власними силами і можливостями, впевненість у всемогутності, що спричинило діяльнісний характер європейської культури, активізм у ставленні до світу. Це розуміння людини було підтримане християнською ідеологією, однією з основ європейської культури. На думку дослідниці В.Самохвалової, "...традиційне християнство репрезентує людиноцентристську ідею земного життя, утвірджаючи людину в усвідомленні того, що вона є вінцем творіння, що Бог-творець, перш ніж створити людину, спочатку підготував і облаштував усю землю спеціально як дім для неї і дав усе суще в ньому їй у володіння, зробивши хазяйном усякого буття". Академік П. Холодний назвав антропоцентризм "першородним гріхом людства", але першим цей етап осмислення людиною свого місця у Всесвіті, звичайно, не був: витоки антропоцентризму сягають у глибоку давнину, ті часи, коли людство почало виділятися з природи. Давньогрецька філософія теж не позбавлена антропоцентристських уявлень, "дитячого самоствердження", першого прояву егоїзму і максималізму (Протагор: "Людина є мірою всіх речей"). Однак для більш повного розвитку ідеї антропоцентризму потрібна була індивідуалізація мислення, виокремлення себе людиною не тільки від природи, але й від решти спільноти. Власне, йдеться про таке поняття, як "особистість". Питання про те, чи відчували себе особистостями люди Середньовіччя, є спірним (Л. Баткін, А. Гуревич, О. Лосєв та інші), але безсумнівно, християнство стимулювало самопізнання і саморефлексію людини, а це відкривало шлях до індивідуалізації — не стихійного виділення з маси задля самоствердження, а усвідомлення себе серед оточуючих людей.

Величезний вплив на становлення християнської антропології зробив Августин Блаженний (354 — 430 роки) — один із найвидатніших західних отців церкви, незаперечний авторитет Середньовіччя. Його концепція є креаціоністською, тобто визнається аксіомою факт створення світу Богом, який є визначальним чинником постійного оновлення буття (*creatio continua*). Львівський учений В.Конзолька переконаний, що "...Бог не просто дав початок світу, але й увесь час підтримує та зберігає його, а отже, творить і керує ним безперервно". Керує він і людською діяльністю, але своєрідно, через волю і свідомість людей, через їх віру "як вихідну посилку орієнтації людини в світі", зазначав М. Барг. Християнський Бог наділений атрибутами трансцендентності, незмінності, усемогутності, проте це не проста абстракція а персоніфікована, "живі" сила, що постійно опікується людськими справами. Буття всього світу залежить від одного-єдиного божого слова (логос).

Отже, проблема людини в християнстві розв'язується, врешті-решт, через ідею Бога-творця й розпорядника Всесвіту, християнський

антропоцентризм є внутрішньо суперечливим феноменом, оскільки є водночас і теоцентризмом. Адже, починаючи зі створення світу Богом, все суще опинилося у віданні божого промислу; окрім від Творця світ не може існувати. Тому у Всесвіті все підпорядковано вищій ідеї — діяльнісного провидіння Творця, і це провидіння є тим началом, що формує й регулює світогляд християнства як єдине впорядковане ціле.

Християнський антропоцентризм був спробою пояснити те, перед чим спинялася “язичницька” думка: що таке людина, звідки вона прийшла і куди йде, чим відрізняється від інших створінь і яке її призначення. Всі ці питання будуть хвилювати й гуманістів, однак на них вони спробують відповісти дещо інакше, ніж традиційне християнство.

*O.B. Ночовний, магістрант
(наук. кер. — доц. Н.В. Беседіна)*

УЧЕННЯ МАХАТМИ ГАНДІ ПРО ІДЕАЛЬНУ ДЕРЖАВУ

Діяльність і вчення Мохандаса Карамчанда Ганді пов’язані з боротьбою індійського народу проти британського колоніального управління. Основною метою цієї боротьби було здобуття Індією незалежності. Остання, на думку самого Ганді, мала бути політичною, економічною та духовною. Під політичною незалежністю розумілося скасування влади британської армії, економічною — повна свобода від британського капіталу, духовна — означала відсутність збройних сил для оборони.

Даючи визначення державі як категорії, Ганді відмічав, що вона є суб’єктивним витвором людського можновладства, а не об’єктивним продуктом суспільства, розколотим між людськими класами. На думку мислителя, держава шкодить людству та знищує особистість. Ідеальна схема державного устрою бачилася, радше, як стан освіченої анархії, коли суспільне життя здатне до саморегулювання. Така модель демократії без насилля у вченні Ганді називається «ненасильницькою державою».

У своєму розвитку вона повинна була пройти декілька етапів: на першому планувалося скоротити урядові та військові витрати, ввести дешеву, нечисленну адміністрацію та обов’язкове навчання. Передбачалася мобілізація широких мас населення, забезпечення підтримки держави з боку громадських організацій. Усе це дало б можливість перейти до наступного етапу, коли міністри ненасильницької держави заявили б про свій намір не використовувати збройні сили для підтримки внутрішнього порядку. Втім Ганді вважав за потрібне збереження в’язниць, однак остання повинна була перевиховувати злочинця завдяки корисній оплачуваній праці

і лояльності наглядачів. Поліція мала перетворитися на слугу суспільства і намагатися за допомогою ненасилля регулювати конфлікти.

Майбутню Індію Ганді уявляв у формі федерації сільських самоуправних общин. Таке село ставало незалежною республікою і самостійно вирішувало свої справи, зокрема, на випадок захисту від зовнішнього агресора. Кожен громадянин усередині общини мав захищати своє переконання, навіть ціною власного життя. Найнижчою ланкою ідеального устрою проголошувалася окрім взята особистість.

Демократія, за переконанням мислителя, визначається тим, наскільки широко і вільно проявляється народна ініціатива, настільки народ може існувати без державного втручання. Він говорив: «Коли уряд робить все або заважає громадянам робити будь-що, демократія відсутня. Демократія несумісна із залежністю від військових та поліції, з духом мілітаризму. За демократії кожен громадянин є водночас і керівником, і підлеглим».

Демократичний устрій для Ганді виглядав таким чином. У кожній сільській общині обирається панчаят (рада) — уряд із п'яти осіб, що володів усією повнотою виконавчої, законодавчої та судової влади. Панчаят обирає зі свого складу голову, який представляє свою общину в панчаяті талуки (району). Частину своїх доходів общини передавали панчаяту талуки, інші прибутки використовували на свій розгляд, в основному на освіту й благоустрій. Члени панчаятів села і району пов'язані щоденною роботою з населенням, яке володіє правом на їх переобраниння. Ганді визначив основні засади судової діяльності панчаятів. Послуги адвокатів виключалися, процес мав відбуватися у присутності всієї общини, адже за таких умов подача неправдивих свідчень ставала неможливою. Для охорони громадського порядку створювалася обрана населенням варта. Служба в ній була обов'язкова для всіх обраних до списку вартових.

Найбільшим злом державного апарату Ганді вважав централізацію, яка згубно впливає на можливість самоуправління й унеможливило боротьбу з несправедливістю. «Централізація як система, — писав Ганді, — не сумісна з ненасиллям. Як наслідок Індії, для того, щоб розвиватися у руслі ненасилля, необхідно провести децентралізацію промисловості, економіки та управління». Фактично, політична децентралізація відповідала ідеалу свадеші в економіці.

Виборчим правом, за проектом Ганді, володіли чоловіки й жінки. Майновий та освітній ценз замінявся трудовим: обирати мали право лише ті, хто займався фізичною працею та досягли певного віку (21 рік). У березні 1947 року Махатма висловився за позбавлення права голосу людей похилого віку (старших за 50 років): «Індія, як і весь світ, не належить тим, хто стоїть на порозі смерті. Їм належить смерть, життя — молодим».

Ганді надавав перевагу багатоступеневим виборам, а тому в 1942 році запропонував наступну систему: сільські общини, які володіють одним

голосом, вибирають районну адміністрацію, районна адміністрація — провінційну, остання обирає президента — голову національної виконавчої влади.

Ганді був прибічником широкого і різнобічного контролю за виконавчою владою. На його думку, міністри мають бути підконтрольні та підзвітні перед законодавчими асамблеями. Як ще одна форма контролю передбачалася адміністративна юстиція, несправедливі рішення міністрів могли бути оскаржені в судовому порядку.

Отже, державницькі погляди Ганді щодо розбудови незалежної від британської колоніальної адміністрації Індії постають перед нами неоднозначно. З одного боку, Махатма розробив ідеальний, на перший погляд, образ Індії у формі федераційної Республіки, врахувавши при цьому традиційну індійську схему управління із залученням сільських общин. З іншого — заклик до побудови ненасильницької держави виглядав доволі утопічно та ілюзорно, адже він передбачав пасивні дії, що опиралися на принципи ідеології ненасилля.

*A.B. Kovika, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. Т.В. Тронько)*

ВНЕСОК Т.Г. МАСАРИКА У СТАНОВЛЕННЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

28 жовтня 1918 року на карті Європи з'явилася нова держава — Чехословацька Республіка, першим президентом якої було обрано Томаша Гарріга Масарика. Згодом його чотири рази поспіль переобирали на цей високий державний пост, що свідчило про визнання чехословацьким народом заслуг Т.Г. Масарика у створенні й розбудові незалежної Чехословаччини, яку вважають однією з найдемократичніших держав у міжвоєнній Європі. “Вдома і за кордоном демократія повинна бути нашою метою”, — проголосив президент. “Наша держава повинна бути демократичною. Влада демократії буде владою народу і для народу”, — переконував Т.Г. Масарик та намагався цим принципам слідувати у своїй діяльності.

Чехословаччина була однією з найбільш розвинених держав Центральної Європи, проте після завершення Першої світової війни їй довелося подолати низку проблем. Так, за отриману свободу Чехословацька Республіка взяла на себе важкі зобов’язання зі сплати довоєнних боргів Австро-Угорщини. Репараційні зобов’язання, покладені за Паризьким мирним договором на правонаступників Габсбурзької монархії, формально поширювалися лише на Австрію й Угорщину, але фактично всі держави,

утворені на території Австро-Угорщини або ті, які отримали хоча б частину її земель, повинні були вносити репараційні платежі, загальна сума яких становила 1,5 млрд. золотих франків. На Чехословаччину припала частка у розмірі 750 млн. золотих франків. Крім того, головні союзні держави вимагали 4 246 млн. крон за утримання чехословацьких легіонерів, що воювали на різних фронтах.

Хоч економіка Чехословаччини не постраждала від військових дій, все ж таки війна завдавала серйозних збитків промисловості. Необхідно було подолати звуження внутрішнього ринку внаслідок погіршення становища народних мас, знайти нові ринки збуту, подолати труднощі у сільському господарстві, продукція якого зменшилася за роки війни більше ніж у два рази.

Утворення Чехословацької держави ознаменувалося бурхливим розвитком чеського національного капіталу. Грошова реформа, проведена на початку 1919 року, а також закон, який зобов'язав діючі на території Чехословаччини іноземні компанії перенести в останню свої центри, допомогли чеським банкам установити контроль над найважливішими галузями промисловості, у котрих раніше панував австрійський капітал.

На вимогу Т. Масарика наприкінці 1918 — на початку 1919 років Національні збори ухвалили рішення про надання грошової допомоги у зв'язку із безробіттям, а також про розширення соціального страхування. Особливе значення мав прийнятий у грудні 1918 року закон про 8-годинний робочий день, який юридично закріпив уже існуюче його запровадження у більшості галузей промисловості.

Досягненню внутрішньополітичної стабільності сприяла аграрна реформа, прийнята Національними зборами 16 квітня 1919 року. Відповідно до ухваленого закону, поміщицьке землеволодіння могло бути скороченим у разі перевищення встановлених розмірів: 150 га орної землі та 250 га угідь у цілому. Землі відчужувалися за викуп. Проте їх передача малоземельним селянам знімала соціальну напругу на селі.

У лютому 1920 року була прийнята конституція, котра визначала Чехословацьку Республіку як парламентську демократичну республіку. Законодавча влада доручалася двопалатному парламенту, що обирається загальним, прямим, рівним і таємним голосуванням. До палати депутатів входило 300 представників, до сенату — 150. Виконавча влада належала президенту, якого обирає парламент, та уряду. Конституція наділяла президента широкими повноваженнями. Він мав право призначати і звільнити раду міністрів, скликати і розпускати парламент, оголошувати вето на прийняті останнім закони, оголошувати війну і запроваджувати надзвичайний стан. Конституція проголошувала рівність усіх громадян, недоторканність особи, житла, свободу слова, зборів, віросповідань, право на страйки, створення громадських і політичних організацій. Національним

меншинам надавалась культурна автономія. Такі перетворення привели до загальної демократизації всіх сфер суспільного життя.

До літа 1922 року Чехословаччину охопила післявоєнна економічна криза, яка розпочалася пізніше, ніж у більшості держав Європи, і була пов'язана з вузькістю внутрішнього ринку та надзвичайно великою залежністю чехословацької промисловості від зовнішнього ринку. Висока вартість життя, падіння заробітної плати, збільшення податкового тиску, безробіття — такими були основні прояви економічної кризи у країні.

Подолавши післявоєнну економічну кризу, промислове виробництво держави на початку 1924 року вступило у період пожвавлення і піднесення. Уже в першій половині 1924 року майже в усіх галузях промисловості спостерігалося зростання виробництва. Обсяг промислової продукції продовжував зростати та вже наприкінці 1925 року становив 96% довіснного рівня. Водночас у кілька разів за цей період зросло виробництво електроенергії, а зростання обсягу продукції у машинобудуванні сприяло підвищенню попиту на машини не лише на внутрішньому, але і на зовнішньому ринку.

Не останню роль у швидкому піднесенні економіки, демократизації держави та розвитку зовнішніх відносин Чехословаччини у перші повоєнні роки відіграв її президент. Демократичні принципи, проголошені Т.Г. Масариком, та його особиста діяльність сприяли поліпшенню політичного й соціального становища чехів і словаків, установленню тісних економічних зв'язків з іншими народами. На таких же засадах здійснювалася й зовнішня політика Чехословацької Республіки. Томаш Масарик зазначав, що “коли демократичний принцип стане переважаочим, одна нація не зможе пригнічувати іншу”. Впродовж усієї своєї політичної діяльності він ніколи не відійшов від магістрального напряму своїх прагнень — побудови сильної та демократичної держави. Така позиція варта наслідування і в наш час.

*B.V. Домненко, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. Ю.В. Вільховий)*

СИСТЕМНА КРИЗА ЮГОСЛАВСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ПОЧАТОК БАЛКАНСЬКИХ ВІЙН (90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Криза, що розпочалася в Югославії на початку 1990-их років, є однією з найбільш важких у сучасній Європі. Своєю жорстокістю, масштабами і геополітичними наслідками вона випробувала на міцність всю систему міжнародних відносин, яка склалася на континенті після завершення «холодної війни».

Ситуацію ускладнювали й не збіжні позиції Європи та США, а також кампанія в засобах масової інформації, що активізувала суспільну думку, тиснула на власні уряди. Прогресивні сили закликали «зробити що-небудь» у зв'язку з югославською трагедією.

Аналізуючи різні оцінки кризи щодо запропонованих шляхів розв'язання громадянської війни в Югославії, можна виявити три характерні підходи. Відповідно до первого з них, найбільша відповіальність за війну покладалася на Республіку Сербію, яка «здійснила агресію» спочатку проти Словенії, згодом проти Хорватії й, урешті, проти Боснії та Герцеговини. При цьому існувала загроза поширення цієї агресії на інші території колишньої СФРЮ. Мотиви для таких оцінок ми знаходимо або в політиці сербського керівництва, або в «агресивній поведінці» сербського народу, в його прагненні зберегти колишній суспільний лад і встановити гегемонію на всій югославській території.

Згідно з другим підходом подібні оцінки розглядаються як свідома спроба приховати справжні мотиви республік, що вийшли зі складу Югославії, та їх закордонних союзників. Ці мотиви, на думку дослідників, були пов'язані з намірами переглянути наслідки Першої І Другої світових воєн на території Югославії та Балкан, які були зафіксовані Паризькою і Потсдамською конференціями. Відповідно до цього підходу, югославська криза і громадянська війна як її основний прояв є наслідком незаконного відокремлення деяких республік, що грубо порушувало інтереси інших націй, які бажали залишитися у федерації.

Третій підхід будеється на оцінці громадянської війни в Югославії як досить складного політичного, етнічного та релігійного конфлікту зі значними міжнародними наслідками. Згідно з цими поглядами югославська федерація була створена з урахуванням інтересів фундаторів міжнародного устрою, що склався в Європі після двох світових воєн. Через 70 років по тому розпад Югославії знову відкрив «скриньку Пандори».

Такий перебіг подій поставив під загрозу існуючий баланс сил у регіоні й змусив багатьох політичних діячів розпочати активний аналіз ситуації, що склалася. Так, дослідник Е.Б.Валев виділяє три основні передумови Балканських воєн:

1) нерівномірність соціально-економічного розвитку югославських республік;

2) становлення кордонів усередині федерації після завершення Другої світової війни проходило без урахування національно-етнічного складу населення (Біг, Хорватія, Сербія);

3) невраховані інтереси населення в зоні колишньої Військової Крайни (Хорватія) та Косово.

Якщо говорити про соціально-економічні передумови визрівання конфлікту, то головною проблемою залишається нерівномірність економічного розвитку республік та автономій. Як наслідок Словенія та Хорватія виявляли невдоволення тим, що значна частина федерального бюджету спрямовувалася на подолання відсталості менш розвинених територій, а не використовувалася у їх власних інтересах.

Перші ознаки кризи в політичній системі Югославії з'явилися ще наприкінці 1980-их років під впливом низки факторів:

- по-перше, після смерті Й.Тіто політичний режим залишився без своєї головної опори й арбітра у постійних конфліктах між політичними елітами в республіках;

- по-друге, хронічний дефіцит платіжного балансу позбавив Югославію можливості отримувати нові позики;

- по-третє, Югославія почала серйозно відставати від демократичних процесів у Східній Європі та як наслідок utrата значення «стратегічної буферної держави» між Сходом і Заходом;

- по-четверте, через рік після смерті Й.Тіто албанці Косово кинули відкритий виклик режиму своєю вимогою надати цьому краю статус сьомої югославської республіки.

З кризою ідеології «самоврядного соціалізму» та розпадом союзу комуністів зникли головні фактори інтеграції, а на перший план виступили складні національні проблеми югославської співдружності.

Серед найважливіших передумов югославської кризи такі дослідники, як Е.Валев, Б.Пастухов, П.Рудяков, Ф.Рудич, визначали національне питання. Справа в тому, що «Перша Югославія», створена в 1918 році, включала три південнослов'янські народи: сербів, хорватів і словенців. «Друга Югославія» включала вже п'ять народів: додались македонці та чорногорці. Після завершення Другої світової війни логічно було б припустити, що кордони в межах СФРЮ будуть збігатися з історично складеними національними кордонами. Проте, насправді, в межах однієї держави могли проживати два і більше етносів. Цей процес «етнічної дифузії» тривав упритул до 90-их років ХХ століття. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що в Югославії не було створено механізму врегулювання міжнаціональних конфліктів. Єдиним дієвим інструментом була армія, яка повинна була захистити населення від насилия з боку екстремістських угруповань.

Виділяючи головні історичні передумови Балканських воєн, усі дослідники враховували постійний релігійний фактор. Соціологи вирізняли дві моделі активізації релігійних об'єднань у політичних цілях. Перша — це перетворення конфесійної доктрини на політичну програму, друга — насичення політики релігійними символами, риторикою та мотивацією.

Саме це і відбувалося на Балканах. Ключові політичні концепції набули релігійного забарвлення: в першу чергу це ідея «священної боротьби» з іновірцями» священної Сербії» та «Богом береженої Хорватії». Лідер боснійських сербів Р. Караджич уважав, що повна реставрація сербської імперії — це правдива воля Божа. Водночас і православні, і католики полюбляли цитувати книги боснійського мусульманського лідера Алії Ізетбеговича: «Не може бути ані миру, ані співіснування між мусульманською релігією і неісламськими соціальними чи політичними інституціями...».

З історії добре відомо, що саме війни між етнічно і релігійно близькими спільнотами досягали найгострішої стадії та найгірше регулюються процесами вмиротворення.

Таким чином, нині існує «гордій вузол» політичних, національних, релігійних, соціально-економічних проблем у державах колишньої Югославії, який зумовив загострення стосунків та військові дії в окремих її районах. У цьому випадкові досить важливим є те, які політичні сили стануть на чолі їх урегулювання і якими методами воно буде здійснюватися.

*В.І. Таран, магістрант
(наук. кер. — доц. Т.В. Тронько)*

КРИЗА ВОЄННО-КОМУНІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ: ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

В історії Росії початку ХХ століття складним і суперечливим є період Громадянської війни. В цей час відбулися кардинальні соціальні, економічні, політичні й навіть морально-психологічні зміни, які мали великий вплив на весь подальший розвиток країни. Більшовики, намагаючись якнайшвидше здобути перемогу, закріпилися при владі, розпочали будувати комунізм у воєнних умовах. Ця політика дісталася назву “воєнного комунізму”. Хоча тривала вона недовго, але її наслідки можна простежити і через десятки років.

Сучасні історики політику “воєнного комунізму” вважають породженням усього попереднього розвитку радянської влади і розглядають її як соціокультурний феномен, який уключав не лише економічну політику, але й політичний режим, ідеологію, культуру, соціальну психологію й етику. В цьому повідомленні спинимося на характеристиці політичних змін, зумовлених політикою “воєнного комунізму”.

Новий державний апарат більшовики, відповідно до проголошених намірів, планували будувати на демократичних засадах. Це передбачало

повновладдя Рад, залучення до управління робітників і найбідніших селян (самоврядування трудящих), тобто створення держави-комуни. Натомість реальність виявилась іншою. Посилаючись на труднощі воєнного часу, запроваджувалися надзвичайні заходи, несумісні з демократією: посилення одноособової відповідальності посадових осіб, надання надзвичайних повноважень окремим структурам, згортання діяльності Рад, упровадження централізованої адміністративно-командної системи управління.

На думку вчених, ці зміни були пов'язані не лише з умовами Громадянської війни. Після приходу до влади більшовики розпочали побудову громіздкого апарату управління. У перші післяреволюційні роки проявилася тенденція до стійкого його зростання, всупереч усім прогнозам більшовиків про скасування бюрократії. До 1921 року чисельність державних установ порівняно з довоєнним часом збільшилася вдвічі. Перепис 1920 року засвідчив, що в Москві лише у найважливіших комісаріатах працювало 30 тис. службовців, у Московській раді та підпорядкованих їй структурах — 70 тис. Близько 40% працездатного населення Москви і Петрограда були зайняті у різного роду установах. Утримання зростаючого апарату потребувало все більше коштів. Більшовики це розуміли, але впоратися із зростанням бюрократизації не могли.

Централізація та бюрократизація привели до кризи основи нової влади — радянської представницької системи. Реальна влада все більше переходила з рук представницьких органів у бік апаратних структур. Робота з'їздів, сесій Рад підмінялася діяльністю виконкомів або неконституційних органів — ревкомів, різного виду “революційних” трійок, п'ятірок, трибуналів тощо. Приблизно ті ж процеси відбувалися у профспілках, кооперацівах й інших організаціях, діяльність яких зводилася головним чином до роботи апаратних структур під контролем партійного керівництва.

Період Громадянської війни — це час, коли в Росії складалася однопартійність. Ще у листопаді 1917 року “ворогами народу” була оголошена кадетська партія. Невдовзі у більшовиків виникли розбіжності з лівими есерами, які не сприйняли Брестський мир та запровадження продовольчої диктатури. На початку 1920-их років унаслідок арештів, судових процесів припинили свою діяльність у країні й інші небільшовицькі політичні партії.

Досить складним було становище і в самій партії більшовиків. РКП(б) зовсім не була єдиною і монолітною, що виявилося під час “профспілкової дискусії” наприкінці 1920 — на початку 1921 року. Стverдившись як правляча партія, вона стала зручним інструментом для кар'єрного зростання різних елементів. Усього за два роки, з березня 1919 по березень 1921 року (з VIII по X з'їзд), чисельність РКП(б) збільшилася більше ніж удвічі: з 313 тис. до 730 тис. членів. На її складі відбилися всі явища,

властиві періоду воєнного комунізму. Незважаючи на чистку 1919 року, в партію продовжували вступати люди “непролетарського” походження. Але при цьому всі наявні кадри комуністів направлялися на різні щаблі управління. Впродовж перших років після революції повсюди були утворені партійні комітети, які втручалися в різні сфери управління.

У складі керівних органів Радянської республіки виділялася “стара партійна гвардія”, вожді, в чиїх руках концентрувалося все більше і більше влади. Вони займали ключові пости в державному апараті, поєднуючи часом декілька посад. Другу, більш численнішу, групу в апараті становили колишні робітники, матроси і солдати. Вони стали результатом зародження нового явища, пов’язаного із системою висунення. Зайнявши відповідальні посади, молоді партійці далеко не завжди їм відповідали, оскільки, як правило, мали низький рівень освіти, загальної і навіть політичної культури, як наслідок погано розбирався в справах.

Тим часом напруга в країні зростала, поступово наближаючись до столиці. Падіння економіки, продовольчі проблеми викликали масовий супротив населення політиці РКП(б). Страйки у великих промислових центрах ставали постійним явищем, могутні селянські повстання вибухнули в Сибіру і в Тамбовській губернії. Почастішали збори і мітинги, на яких критикувався більшовицький режим. Останньою краплею став Кронштадтський заколот у березні 1921 року. Для правлячої партії ситуація була критичною. Моряки, які свого часу були активними учасниками захоплення більшовиками влади, тепер виступали проти них, критикуючи “диктатуру більшовицьких комісарів”.

Отже, більшовицька політика “воєнного комунізму” так і не досягла поставленої мети. Адже більшовики тільки збільшили бюрократичний апарат управління, не змогли побудувати чітку вертикаль влади. Новоутворені партійні комітети на місцях дублювали функції місцевих органів і заважали їм конструктивно працювати. Хоча чисельність партії зростала, але позитивного ефекту від цього не було. Армія управлінців була досить строкатою, малоефективною і малокомпетентною. Зазначені політичні аспекти кризи воєннокомуністичної системи разом з економічними, соціальними та ідеологічними чинниками зумовили перехід до нової економічної політики.

*В.І. Комеліна, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. Н.В. Беседіна)*

СИМБІОЗ СЕКУЛЯРНОСТІ ТА ІСЛАМІЗМУ В СУЧАСНОМУ ЄГИПТІ

За формою правління Єгипет є республікою, однак історично склалося так, що практично всі країни арабського світу є авторитарними за характером політичної системи. Так, російський науковець К.Труєвцев з цього приводу зазначає, що республіканські режими, котрі виникли в основному на хвилі національного визволення та ідеології арабського націоналізму, котрі випробували на собі тією чи іншою мірою вплив світового соціалізму і будучи модернізаторськими за своєю суттю, мають у своїй основі авторитарний стрижень, оснований на практично необмежений президентській владі. Таким чином, інститут президентської влади виступає як сурогат монархії, яка позбавлена її сакрального змісту. Відповідно він змушений значною мірою спиратися на силові структури. Республіканським режимам усе складніше доводиться проводити політику національної консолідації. Позбавлені сакральності, вони, на відміну від монархій, виявляються більш вразливими щодо дій ісламістів.

Ісламістські організації стають у сучасному єгипетському суспільстві потужною політичною силою, з якою необхідно рахуватися. Така тенденція характерна для всього арабського світу. Зростаюча активність тих, кого часто називають «ісламістами», стала особливо помітною у 1980 — 1990-их роках у Єгипті та інших країнах Африки, Близького і Середнього Сходу. Їх діяльність, зрозуміло, не свідчить про становлення громадянського суспільства у його традиційному західному розумінні. Активісти ісламського руху, власне, й не намагаються створити відокремлену від існуючого світського режиму сферу, а ставлять за мету поступове розповсюдження догматичного ісламського порядку до тих пір, поки він не охопить всю державу. Так, активісти «Братів-мусульман» (це найвпливовіша на сьогодні релігійна опозиція владі, котра представлена у парламенті, незважаючи на офіційну заборону цієї організації) рекомендують людям звертатися до ісламу як до політичного, соціального, економічного і духовного спасіння. Оскільки, стверджують вони, ні соціалізм, ні капіталізм не здатні усунути страждань єгиптян, то для процвітання країни кожна людина й суспільство в цілому повинні повернутися в лоно ісламу.

Головною метою «Братів-мусульман» є створення ісламської держави, котра управляється за законами шаріату. Тоді як нинішня система передбачає панування людини над людиною, шаріат, навпаки, визнає над людьми тільки верховну владу Всешинього, що, на переконання «Братів-

мусульман», є рівнозначним звільненню людини і необхідно допомогти цьому звільненню здійснитися, якщо реальна держава не є істинно ісламською.

Асоціація «Брати-мусульмани» є не єдиною ісламістською організацією. Їх у Єгипті налічується не один десяток і далеко не всі вони поміркованого спрямування. Тому влада вже тривалий час намагається вести боротьбу з тероризмом у своїй країні, що дається їй надзвичайно важко.

Поряд із застосуванням сили проти радикальних ісламістів (жорстокі поліцейські рейди, суди військових трибуналів і т. ін.), єгипетський режим намагався перемогти своїх противників на ідеологічному фронті. Для цього він прагнув виглядати більш правовірним, ніж ісламські активісти.

Це сприяло створенню такої атмосфери у суспільстві, при якій залишалося все менше можливостей модернізації духовної сфери, а найбільш консервативні релігійні діячі могли на свій розсуд застосовувати цензурні заборони проти неугодних творів мистецтва й літератури, встановлювати рамки для дискусій про віру і т.д. За допомогою цих та інших репресивних заходів єгипетський режим заглушив голоси секуляристської інтелігенції і нерадикальних ісламських активістів, які могли бути важливою противагою екстремістській версії трактування «правильного» устрою суспільства. В результаті члени ісламського руху стали символізувати едину реальну опозицію.

Основа існуючого режиму і контури взаємовідносин влади з опозицією, в тому числі з мусульманськими колами, закладалися в епоху Гамаля Абдель Насера. Відомо, що військовий переворот 1952 року спершу підтримувався «Братами-мусульманами», які брали активну участь в антибританській та антимонархічній коаліції. Однак вони розочарувалися, коли стало зрозумілим, що створення ісламської держави не входило в наміри Гамаля Абдель Насера та «Вільних офіцерів». Зростаюча конфронтація між урядом і «Братами-мусульманами», в тому числі через загрозу нових замахів на життя Насера та його міністрів, привела до того, що багато членів руху були змушені емігрувати, інші — були ув'язнені, а головного їх ідеолога, Сейїда Кутба, в 1966 році стратили.

Анвар Садат використовував іслам, щоб розширити в суспільстві базу підтримки своїх реформ. Проте його правління сприяло відродженню ісламського руху, що привело до зміцнення політичного ісламу, реабілітації «Братів-мусульман», а також до виникнення на периферії цього руху мережі збройних ісламських угруповань.

Необхідно відзначити, що певна частина єгипетського суспільства виражає тривогу з приводу зростаючого впливу ісламського руху, який відбувається поряд з підвищенням значимості ісламу в житті мільйонів єгиптян. Секуляристська налаштована інтелігенція виражає думку, що

різниці між «поміркованими ісламістами» й «ісламськими екстремістами» не існує. Приблизно таку ж позицію на сьогодні займає влада, яка проводить репресії щодо членів збройних угруповань і обмежує у правах та свободах мирних активістів ісламського опозиційного руху, стверджуючи, що останні так або інакше пов'язані з терористами. Але як у колах інтелігенції, так і серед високопоставлених державних чиновників усе більш помітним стає бажання не просто приборкати ісламістів, а знайти з ними спільну мову. Про це свідчить, власне, посилення ролі «Братів-мусульман» у політичному житті сучасного Єгипту.

На сьогодні єгипетським властям стає зрозумілим, що консолідація суспільства без чіткої ідеологічної основи є неможливою, особливо в такому традиційному суспільстві, як арабське. Варто зазначити, що переважна більшість єгиптян — люди віруючі. Понад 90% із них сповідують іслам сунітського зразка. Тому співпраця ісламської опозиції в особі поміркованих «Братів-мусульман» з властями є взаємовигідною і корисною. Можливість такої співпраці свідчить про еволюцію відносин між владою та реальною опозицією.

*Т.І. Герус, магістрантка
(наук. кер. — доц. Н.Я. Цехмістро)*

РОЗШИРЕННЯ НАТО В УМОВАХ ПОСТБІПОЛЯРНОЇ СИСТЕМИ

Початок ХXI століття позначився загостренням глобальних проблем і водночас окреслилися унікальні можливості для створення нової системи міжнародної безпеки, головним імперативом якої є партнерство й співробітництво. Сьогодні жодна країна не спроможна гарантувати свою безпеку лише власними силами. У зв'язку з цим особливого значення набуває розширення Організації Північноатлантичного договору, як ключової міжнародної структури безпеки в Європі. Розвиток подій у світі й на європейському континенті протягом останніх років засвідчив, що Альянс посідає провідне місце у складній архітектурі європейської та євроатлантичної системи безпеки. Така оцінка базується на тому, що понад 60 років НАТО гарантує мир у Європі. Організація продовжує забезпечувати захист союзників і водночас є основою для розбудови широкої мережі співробітництва з країнами Кавказу, Центральної Азії, Росією й Україною.

У нових міжнародних умовах значення Альянсу не тільки не зменшилося, а й зростає. Зростання ролі НАТО пов'язане у першу чергу з geopolітичними змінами, які привели до поступової ліквідації Ялтинсько-

Потсдамської системи міжнародних відносин. Організація Північноатлантичного договору продемонструвала здатність до реформування як структурного, так і концептуального характеру. Ця політика базувалася на Вашингтонському договорі 1949 року, який забезпечив Альянс здатністю адаптуватися до постійних перемін міжнародної безпеки. Він забезпечує внутрішню гнучкість та можливість для розв'язання нових проблем.

Стратегічне середовище змінюється, й НАТО еволюціонує з метою адекватного реагування на нові загрози.

Одне з головних завдань НАТО полягає в тому, щоб забезпечити стабільність у Європі. Саме тому, як неодноразово підкреслювалось на самітах Альянсу, НАТО розширюється. Після створення Організації Північноатлантичного договору в 1949 році відбулося 6 раундів його розширення. Кількість країн-членів із 12 держав-засновниць зросла до 28. У 1952 році в НАТО вступила Греція і Туреччина, 1955 — ФРН, 1982 — Іспанія. Після возз'єднання Німеччини у 1990 році до складу НАТО ввійшла територія колишньої Німецької Демократичної Республіки. Внаслідок розпаду Варшавського договору, після завершення холодної війни відбулося подальше розширення Альянсу. Під час Мадридського саміту 1997 було ухвалене рішення про прийняття до складу НАТО нових членів і тим самим покладено початок розширення на схід. Чеській Республіці, Угорщині та Польщі було запропоновано розпочати переговори щодо вступу. 12 березня 1999 року вони першими серед колишніх учасників Варшавського договору вступили в НАТО. У 2002 році під час Празького саміту запрошення розпочати переговори щодо вступу отримали Словаччина, Словенія, Болгарія, Румунія, Латвія, Литва, Естонія. Офіційно членами Альянсу вони стали 29 березня 2004 року. П'ятий раунд розширення НАТО найбільший у її історії. Вступило до Організації Північноатлантичного договору стільки ж країн, скільки й під час попередніх чотирьох.

На Бухарестському саміті НАТО, який проходив у квітні 2008 року, було прийнято рішення про подальше розширення Північноатлантичної організації. Кандидатами на вступ до Альянсу одностайно визнали Хорватію та Албанію. З метою підготовки до можливого вступу Македонія, колишня республіка Югославії, Албанія і Хорватія вже декілька років беруть участь в Плані дій щодо членства (ПДЧ). У Бухаресті глави країн-членів НАТО погодилися запросити Македонію стати членом Альянсу після того, як спільно з Грецією буде досягнуто взаємноприйнятне рішення щодо назви країни. На саміті свої запрошення до інтенсифікованого діалогу з питань набуття членства та проведення відповідних реформ одержали також Боснія-Герцеговина й Чорногорія. Глави країн-членів Організації також погодилися, що Грузія та Україна, які вже залучені до

інтенсифікованого діалогу з НАТО, матимуть можливість вступити до Альянсу в майбутньому. Албанія і Хорватія офіційно стали членами Північноатлантичного договору 1 квітня 2009 року. Обидві країни взяли участь у саміті НАТО в Страсбурзі-Келі 4 квітня 2009 року як повноправні члени Альянсу. 7 квітня у штаб-квартирі НАТО, в Брюсселі, відбулась церемонія, присвячена вступу Албанії й Хорватії до Альянсу.

НАТО залишається відкритим для будь-якої європейської держави, яка може виконувати обов'язки та зобов'язання, пов'язані з членством в Організації, а також робить внесок у підтримання безпеки на євроатлантичному просторі.

*A.O. Тронько, студент V курсу
(наук. кер. — доц. Н.Я. Цехмістро)*

ВСТУП УКРАЇНИ ДО СВІТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ

Після здобуття незалежності Україна, як цивілізована європейська країна, робить спроби знайти своє місце у світовій економіці. У посланнях Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів акцентувалася увага на необхідності інтеграції нашої країни до Європейського Союзу. Доказом реального, а не декларованого руху в цьому напрямі вважається вступ України у 2008 році до Світової організації торгівлі.

Становище країни у світі визначається її економічним потенціалом, рівнем розвитку, станом добробуту громадян, відносинами з сусідами. Україна є молодою країною зі слабкою економікою. Вона не має великого досвіду в зовнішньоекономічних ринкових відносинах, тому членство в СОТ розглядається як інструмент захисту національних інтересів держави на світових ринках. Шлях до участі України в цій авторитетній міжнародній організації був доволі тривалим. Метою цього повідомлення є з'ясування етапів розвитку відносин між Україною та Світовою організацією торгівлі.

Світова Організація Торгівлі (СОТ) — “World Trade Organization” почала діяти 1 січня 1995 року. Її створення є результатом складних і багатопланових міжнародних торговельних переговорів, у яких брали участь 125 держав. СОТ — це організаційний міждержавний механізм, завдання якого полягає у забезпеченні реалізації правових документів, затверджених Уругвайським раундом, та у створенні бази для подальших переговорів у сфері міжнародної торгівлі товарами й послугами.

На базі цього міжнародного механізму побудовані торговельні режими більшості країн світу. Україні на шляху до організації необхідно було уніфікувати власне законодавство і тарифи, владнати всі формальності з

Робочою групою СОТ. Саме засідання Робочої групи є головними елементами процесу вступу країни до СОТ. Під час їх проведення підбиваються проміжні підсумки і визначається рівень готовності країни-кандидата. За 15 років руху України до СОТ було проведено 17 офіційних засідань Робочої групи з розгляду заявики нашої країни. На кожній зустрічі розглядалися основні суперечливі питання, які виникали у процесі адаптації українського законодавства до вимог СОТ.

Формальним початком процесу входження нашої країни до зазначеної міжнародної інституції можна вважати створення 17 грудня 1993 року Робочої групи з приєднання України до ГАТТ (абревіатура англійської назви Генеральної Угоди з Тарифів і Торгівлі), яка є основою СОТ, базою всебічного регулювання міжнародної торгівлі товарами. Перше засідання відбулось 27 — 28 лютого 1995 року. На ньому з'ясовувалося питання стану реформування зовнішньоторговельного режиму України відповідно до норм та принципів СОТ з огляду на Меморандум про зовнішньоторговельний режим, який Україна подала 26 липня 1994 року.

Упродовж наступних трьох років під час зустрічей аналізувався процес гармонізації зовнішньоторговельного законодавства України до вимог СОТ, велися двосторонні переговори про доступ до ринків товарів та послуг, розглядалося податкове законодавство, режим стандартизації та сертифікації. Підсумком роботи стало оприлюднення українською делегацією 10 червня 1998 року Меморандуму щодо захисту прав інтелектуальної власності в Україні.

Наступна зустріч українських представників з Робочою групою відбулася 12 липня 2000 року. Дворічна перерва загальмувала процес приєднання України до СОТ, попередні результати в багатьох галузях переговорів були зведені на нівець. Тому під час чергового, сьомого, засідання довелося заново знайомитися зі станом справ. Головним результатом цієї зустрічі стало поновлення багатосторонніх і двосторонніх переговорів щодо вступу України до СОТ.

13-14 червня 2001 року на засіданні Робочої групи обговорювалося питання державної підтримки сільського господарства. За основу приєднання України до СОТ визнали беззастережне прийняття законопроектів щодо гармонізації українського законодавства з нормами СОТ. Уже наступного року Україна звітувалася про виконання цієї вимоги: були ухвалені 15 з 20 пріоритетних законопроектів. Як наслідок було прийнято рішення про підготовку контрольного списку запитань щодо торговельного режиму України, відповіді на які стали базою для підготовки підсумкових документів.

У 2003 році намітився прогрес у переговорах і Україна офіційно вступила в завершальну стадію формування зобов'язань, пов'язаних з членством у СОТ. Урешті-решт, 25 січня 2008 року члени Робочої групи

ухвалили “вступний пакет” для України, який містив звіт Робочої групи, розклади зобов’язань з доступу до ринку товарів та послуг, проект рішення Генеральної ради й протокол про вступ.

5 лютого 2008 року вступний пакет розглянула і затвердила Генеральна рада СОТ. Президент України та Генеральний директор Світової організації торгівлі підписали Протокол про вступ України в СОТ. 10 квітня 2008 року Верховна Рада України ухвалила Закон №250-VI “Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі”. А вже 16 квітня 2008 року після підписання Президентом України цього Закону Міністерство закордонних справ інформувало про це СОТ. З цього дня пішов відлік 30 днів — офіційного терміну від повідомлення про ратифікацію до членства в СОТ. 16 травня 2008 року Україна стала 152-им членом Світової організації торгівлі.

Проте вступ України до СОТ не вирішив усіх проблем, а лише створив нові. Попри всі намагання напередодні вступу гармонізувати наше законодавство до вимог організації, виявилося, що країна має проблеми в усіх сферах економіки. Отже, вступ України до організації-репрезента світового економічного товариства виявився значно легшим, ніж його наслідки. Це поставило нові завдання перед урядом стосовно адаптації країни до світових вимог.

*О.А. Евич, студент филиала Московского государственного открытого университета в г. Волоколамске Московской области (Россия)
(науч. рук. — доц. М.А. Жерновая, А.П.Лахно)*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР ПОСРЕДСТВОМ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Наша жизнь становится все более космополитичной, она впитывает в себя элементы древних и современных культур народов мира. Мы с детства восхищаемся подвигами *Геракла*, убившего девятиглавую гидру и расчистившего *авгиеевы конюшни*. Если у нашего знакомого есть слабое место, мы говорим, что это — его *ахиллесова пятна*, а пессимиста, любителя предсказаний, называем *Кассандвой*.

Сегодня можно в Нью-Йорке попасть на спектакль «Отверженные» Гюго, в Гаване можно послушать «Севильского цирюльника» Россини, а «Бориса Годунова» — в Бангкоке.

В ресторанах нам подают венский шницель, чешское пиво, итальянские спагетти, венгерский гуляш и паприку, французские сыры — камамбер и рокфор. Мы танцуем танго и самбу, рэп и R&B.

Мы теперь празднуем чисто американский Halloween, китайский новый год, еврейскую пасху, мусульманский Рамадан.

Почему это происходит? Да потому, что ни одна культура, ни один народ не существует изолированно. В современных условиях бурное развитие межкультурной коммуникации происходит во всех сферах человеческой жизни. Происшедшие в последние годы социальные, политические и экономические изменения в мировом масштабе привели к небывалой миграции народов, их смешению и столкновению. Посмотрите сегодня телевизор. Не проходит и дня, чтобы мы не увидели военные действия в Палестине, захват заложников в Ираке, столкновения с полицией эмигрантов в Париже, убийства на расовой почве в Петербурге. Причина здесь одна — непонимание и нежелание понимания иной культуры, иных ценностей.

В процессе межкультурных контактов обнаруживается огромная разница между тем, как воспринимаются одни и те же ценности людьми разных культур. Культура усваивается с детства. Ребенок овладевает родным языком и вместе с ним впитывает культуру, к которой принадлежит. Язык — это зеркало культуры, его копилка, в которой собраны все знания и умения, материальные и духовные ценности, накопленные народом. Слова языка — это не просто названия предметов или явлений, а кусочек реальности, присущий только этому народу. Поэтому там, где русский человек видит два цвета: синий и голубой, англичанин видит один цвет — BLUE. Если англичанин видит ногу в двух измерениях: LEG & FOOT, то мы воспринимаем её целиком. Так язык навязывает человеку определенное видение мира. Чтобы понять чужую культуру, чужой мир в первую очередь нужно познакомиться с их языком и попытаться совместить картину мира, заданную родным языком, с чужой картиной мира посредством чужого языка.

Легко себе представить разницу культур у профессора Сорбонны и неграмотного безработного с Берега Слоновой Кости, волею случая оказавшегося в Париже. Это очевидно. Но давайте возьмем нашу страну — Россию.

Россия населена представителями 128 различных национальностей. Самые «сельские» среди россиян — *тофалары*. Во время выборов им приносят для голосования urnы раньше нашего, потому что добраться до тофаларов нелегко. Да и всего их не более тысячи. 87% из них живут в трёх сёлах Иркутской области. Чуть уступили им в нелюбви к городам чукчи — 86%. Ну а дальше в десятке самых «сельских» четыре северных народа — *ненцы, долганы, эвенки и эскимосы*, два сибирских — *алтайцы и кеты* и

два кавказских — *ногайцы и цахуры*. Для сравнения, только 22% всех *украинцев* живут в российских сёлах, 23% — русских, каждый третий — *татарин*.

Нам, городским, редко кто завидует. Особенно тем, кто в России «самый городской». Это евреи. 98,5% всех *евреев* России — жители городов. Следующие по уровню урбанизации — небольшая кавказская национальность *таты*. Их иногда ещё называют горскими евреями. 95% татов проживают в городской черте. *«Бронзовый»* призёр в рейтинге урбанизации — *ассирийцы*. Ассирийцы живут в основном в Москве, Петербурге и Ростове.

Всех остальных можно перечислить в порядке понижения степени урбанизации: за ассирийцами — *грузины*, за грузинами — *корейцы, таджики, киргизы, болгары, узбеки, поляки и белорусы*. Не менее 80% россиян этих национальностей живут в городах.

Кавказцев в России около 5 миллионов 300 тысяч человек вместе с *закавказцами*. В сущности, это люди 27-28 национальностей. От *чеченцев* — их около миллиона до *тальшай* — 200 с немногим человек. Около миллиона *осетин*. По 400 тысяч *кабардинцев, даргинцев и азербайджанцев*, по 300 тысяч *кумыков и лезгин*. Условно можно назвать крупными и *ингушей* — четверть миллиона. Остальных меньше. На тысячу русских, например, приходится один *табасаранец*.

В России много малых народов: *цахуры* — 7 тысяч человек, *удины* — 1000 человек, *тальши* — 200. Если в Москве в сутки 9 миллионов человек пользуются метро, то среди них, исходя из среднестатистических данных, вполне можно обнаружить 7 *балкарцев*, 6 *ногайцев*, четырех *черкесов* и троих *абазинцев*.

Из всех проживающих в России 128 национальностей только 7 насчитывают больше миллиона. *Русских* — 120 млн. из 150. Следующие по списку *татары*, их — 6 млн. *Украинцев* — 4,5 млн. *Чувашей* около двух млн. *Башкир* насчитывается примерно полтора миллиона. *Белорусов и мордовы* — по миллиону. На 7 наций — 84% населения России.

Что же объединяет все эти народы? Ответ один — русский язык, а через него и русская культура.

Стремление понять чужие культуры или их представителей, разобраться в культурных различиях и сходствах существует столько времени, сколько существует культурное и этническое разнообразие человечества. Столь же древним, как и желание постичь другие культуры, является стремление не принимать во внимание другие культуры или же рассматривать их как недостойные, оценивая при этом носителей этих культур как людей второго сорта, считая их варварами, у которых нет ни культуры, ни личностных качеств и вообще каких бы то ни было человеческих достоинств. Такого рода полярное отношение к другим

культурой существовало на всем протяжении человеческой истории.

Мы, русские люди, что греха таить, тоже думаем, что мы «самые-самые». И попробуй кто-нибудь обидь нас.

А что же думают о нас другие народы? Вот отрывок из рассказа одной англичанки о её понимании русских как нации.

Русские любят сидеть и *разговоры разговаривать*. Время от времени эти разговоры принимают форму парламента. Разглагольствования русских делятся веками. Русские превыше всего ценят *душу*. У Ельцина, например, огромная душа, А у Горбачева её виртуально не существует. Люди с большой душой любят хорошо выпить, поплакать, влюбиться, прыгнуть с моста в реку по пути домой. Они (русские) имеют обыкновение *раскрывать свою душу* совершенно незнакомым людям, рассказывая о себе всю подноготную, даже если собеседник не хочет этого слушать. Русские любят долго *выстрадать что-то*, а не сразу сделать. Их любимая пословица: «Русские долго запрягают, но быстро едут». Больше всего им нравятся *спонтанные, непродуманные* действия. Они *щедры* до неприличия. Они всегда готовы поделиться с Вами последним куском хлеба или последней рубашкой, но ждут того же самого и от Вас.

Русские — *гении технической смекалки*. Один старый британский солдат, воевавший во время Второй мировой войны и с русскими и с американцами, рассказывал, что он бы предпочел русских. Потому, что когда у американцев выходил из строя танк, они ждали, пока из Сиэтла доставят запчасти для него. А если у русских ломался самолет, они здесь же, на поле боя, без вопросов, с помощью разных проволочек, резиночек и тряпочек ремонтировали его — и самолет взлетал. Это качество русские называют *«находчивость»*. В российских сказках торжествует *Иван-Дурачок*, простой, дурковатый парень. Он всегда спит на сене, а когда приходит беда становится умнее и удачливее своих братьев.

Русские — *патологические вруны*. Это всегда нужно принимать в расчет, ведя с ними бизнес или сердечные дела. Они не скажут правды, потому что постыдятся обидеть Вас и Ваши ожидания или просто не захотят показывать истинное положение дел. Так, Западный мир верил, что социалистический рай существует. Иностранцев водили за нос, показывая квартиры русских рабочих, русские школы и больницы, специально созданные для этой цели. Привычка русских к приукрашиванию действительности ведет свое начало от потемкинских деревень.

В глубине души русские *мистичны и суеверны*. Ни у одного другого народа нет такого количества суеверий.

Так думают о нас многие иностранцы. Мы тоже очень часто не осознаем стереотипов, созданных временем и молвой, и поэтому не можем разрешить проблем, возникающих между народами, между непониманием их культур.

Выход из этой ситуации — простой. Необходимо изучать иностранные языки. Изучение иностранных языков подразумевает глубокое ознакомление с культурой, традициями, обычаями и устоями страны изучаемого языка. Чужая страна, её культура, её народ станут нам ближе, и тогда многих проблем, возникающих сегодня в мире, можно будет избежать.

*Е.И. Телёпин, студент филиала Московского государственного открытого университета в г. Волоколамске Московской области (Россия)
(науч. рук. — доц. В.С. Пономарёв, А.П. Лахно)*

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ КУРЕНИЯ ТАБАЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ В СРЕДЕ СТУДЕНЧЕСТВА

Благополучие и безопасность государства во многом определяются здоровьем нации. Одна из главных угроз здоровью — курение. В настоящее время табакокурение остаётся столь же важной причиной смертей, как крупные эпидемии в прошлом. Продолжительность жизни россиян, особенно мужчин трудоспособного возраста, значительно меньше, чем в большинстве стран мира. Особенно тревожит, что всё больше становится курящих подростков и молодёжи, которые наиболее восприимчивы к табаку.

В преамбуле Всемирной рамочной конвенции по борьбе против табака (Женева, 21 мая 2003 года) подчёркнуто, что распространение табачной эпидемии является глобальной проблемой человечества и требует широкого международного сотрудничества.

Исходя из сказанного выше, становится очевидным, что исследование проблемы табакокурения среди молодёжи является актуальной задачей и составляет один из важнейших аспектов борьбы за здоровье нации.

Целью данной работы явилось исследование проблемы курения среди студентов филиала МГОУ в г. Волоколамске Московской области. Нами было проведено социологическое исследование студентов 1-5 курсов филиала дневной и заочной форм обучения в направлении оценки уровня распространения табакокурения и влияния интенсивности курения на успеваемость учащихся. Для опроса респондентов была использована анонимная анкета, включающая следующие вопросы: пол, возраст, курс. Курите (да, нет)? В каком возрасте начали курить? Сколько сигарет выкуриваете в день? Курят ли родители? Средний балл за последнюю сессию. Сколько денег расходуете на сигареты? Потребляете ли поливитаминные препараты?

Количество респондентов по филиалу: 126 чел. (67 девушек и 59 юношей), в том числе: 48 чел. (25 девушек и 23 юношей) — студенты дневной формы обучения (ДФО) и 78 чел. (42 девушки и 36 юношей) — учащиеся заочной формы обучения (ЗФО). Средний возраст опрошенных в целом по филиалу составил 24 года (23 года — девушки и 25,5 лет — юноши), в том числе: по ДФО — 20 лет (и девушки, и юноши) и по ЗФО — 26,5 лет (24,5 — девушки и 29 лет — юноши). Средний возраст начала курения учащихся составил по ДФО 15,5 лет, а по ЗФО и в целом по филиалу — 17 лет.

Заполненные анкеты были систематизированы, а их данные — подвергнуты статистической обработке. Результаты исследования представлены на рисунках 1-6. Сравнительный анализ доли курящих иллюстрирует график, изображённый на рис.1. Установлено, что доля курящих учащихся в целом по филиалу составляет 45%. Отмечено, что доля работающих курящих студентов на 5% больше, чем неработающих. В целом по филиалу доля курящих девушек выше на 6%, чем юношей. Причём на дневной форме обучения эта доля выше на 22%, а на заочной — меньше на 5%.

Выявлено (рис.2), что доля интенсивно курящих учащихся (выкуривают 10 и более сигарет в день) в целом по филиалу составляет 60% от числа курящих (или 27% от общего числа респондентов). При этом доля интенсивно курящих учащихся среди работающих студентов на 15% выше, чем у студентов-дневников. Курящие юноши, особенно обучающиеся по дневной форме, курят значительно интенсивнее, чем девушки (71% и 38% соответственно).

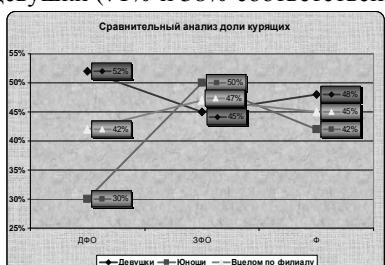

Рис. 1

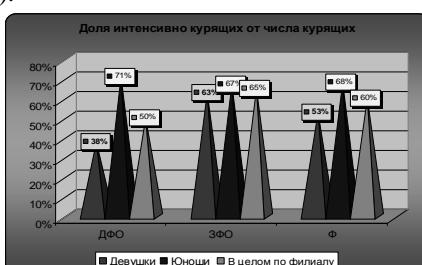

Рис. 2

Известно, что курение подрывает иммунитет. По данным нашего исследования, установлено (рис. 3), что курящие студенты, особенно юноши, не уделяют должного внимания укреплению своей иммунной системы. Так, доля курящих учащихся, не принимающих поливитаминные препараты, составляет в целом по филиалу 61%, в том числе — 44% среди девушек и 84% — среди юношей.

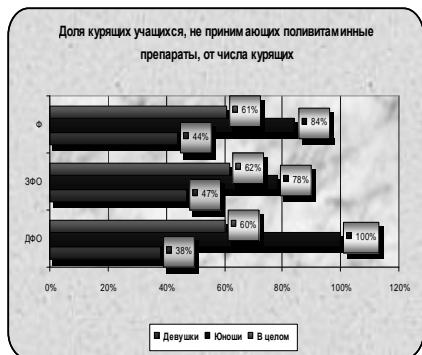

Рис. 3

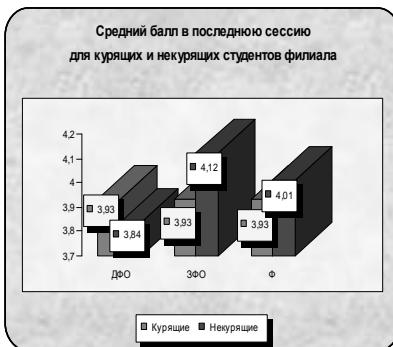

Рис. 4

Существенной разницы между уровнем успеваемости у курящих и некурящих студентов не выявлено (рис. 4). Замечено, что средний балл у курящих учащихся в целом по филиалу несколько ниже (3,93), чем у некурящих студентов (4,01). Самая большая разница в показателях успеваемости наблюдается у курящих и некурящих студентов, обучающихся по заочной форме (3,93 и 4,12 балла соответственно). Очевидно, некоторое снижение интеллекта у курящих студентов ЗФО объясняется их более зрелым возрастом, чем у студентов ДФО (20 и 26,5 лет соответственно), то есть более продолжительным периодом табакокурения.

Учёными открыта генетическая предрасположенность к табаку, так называемый «ген курения», который способствует формированию табачной зависимости у особей последующих поколений. Наше исследование позволило подтвердить данное заключение. Установлено (рис. 5), что дети курящих родителей более расположены к табачной зависимости, чем те студенты, у которых в семьях никто не курит. Особенно высока доля курящих родителей у курящих учащихся дневной формы обучения (70%). У некурящих учащихся ДФО эта цифра равна 36%, то есть почти в два раза меньше. Соответствующие величины по курящим и некурящим студентам ЗФО составляют 43% и 37%, а по филиалу в целом 53% и 36% соответственно.

Рис. 5

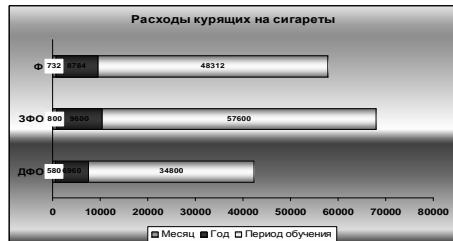

Рис. 6

Данные анкетирования позволили рассчитать расходы студентов на сигареты (рис. 6). Замечено, что в среднем по филиалу эти расходы (за период обучения) составляют около 50 тыс. руб. Причём расходы на курение работающих учащихся существенно выше — около 60 тыс. руб., чем у студентов-дневников (около 35 тыс. руб.). Эти суммы позволили бы студентам оплатить своё обучение в филиале в течение двух или трёх семестров. Интересно, что расходы девушек на сигареты для всех форм обучения существенно больше, чем у юношей. Они составляют для девушек около 36 тыс. руб. (ДФО), 68 тыс. руб. (ЗФО) и 54 тыс. руб. (по филиалу). Для юношей соответствующие расходы равны 34 тыс. руб. (ДФО), 47 тыс. руб. (ЗФО) и 42 тыс. руб.

Проведённое исследование свидетельствует о том, что распространение табакокурения среди студентов является серьёзной проблемой молодёжи. Её решение требует долгой, кропотливой работы педагогов, наркологов и психологов, сотрудничества как на региональном и всероссийском, так и на международном уровнях. Главное в этой работе — профилактические меры. Дешевле и правильнее убедить молодёжь бросить курить. В каждом учебном заведении должна быть создана программа по снижению курения учащихся. Нами разработаны некоторые материалы по наглядной агитации против табакокурения, которые могут быть использованы в любом учебном заведении. В заключение отметим, что здоровье молодёжи — задача всего общества.

Кафедра філософії

T.A. Слинько, студентка ІІ курсу
(наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)

ПИЛИНКИ ДЕМОКРІТА

Людина, яка жила майже 2,5 тисячі років тому змогла лише своїм розумом побачити й осягнути атом. До того ж — це були не загальні уявлення, а дійсна атомістична картина світу. Цією людиною був Демокріт (460 — 360 роки до н.е.) з Абдер — філософ, що посміхався. Його вчення наштовхує на думку: людина розумом здатна краще пізнати навколошній світ, ніж завдяки органам чуття та різноманітним приладам для дослідження природи, а філософія — не порожні розмови, а це повноправна наука, яка не гірше від фізики чи хімії дозволяє зрозуміти, як улаштований оточуючий нас світ.

Звісно, Демокріт жив давно і його відкриття вже доведені науковою. Зараз кожен старшокласник знає про влаштування цього світу чи не більше від видатного філософа. Але, на мою думку, сучасна людина зобов'язана знати, що про існування найменших частинок було відомо задовго до того, як учени дійшли до цього шляхом довгих досліджень і наскільки ці відомості відповідають нинішнім науковим істинам.

Попри поширену думку, Демокріт не був основоположником вчення про атом, воно започатковане його вчителем Левкіппом (бл. 500 — 440 роки до н.е.). Діоген Лаертський писав, що Левкіпп першим прийняв атом за начало, поділивши все осяжне буття на безліч його осередків, далі неподільних. Відомо близько 50 праць філософа, але жодна з них не збереглась, тому про атомізм Демокріта ми можемо судити лише з праць інших філософів. Сисиплікій зазначає: «Вчення Демокріта про елементи ясне з першої книги «Фізики». В основу цього вчення покладено атоми — маленькі тільки, подібні тим пилинкам, котрі спостерігаються в промені світла, пропущеного через вікно... З котрих, як із насіння, виникають усі складні тіла». З цього свідчення зрозуміло, що, за Демокрітом, усі речі складаються з атомів (від грец. неподільний): багатоманітність світу утворюється з їх поєднань і роз'єднань. Тому речі розрізняються кількістю своїх атомів, їх формою, порядком та положенням».

Крім того, Демокріт стверджував, що атом вічний, простий, неподільний, незмінний, незнищений. Атоми вічно рухаються в пустоті, яка оточує їх. Філопон зазначає: «Прибічники Демокріта, що говорять про існування порожнечі..., стверджують, що вона причина руху, адже якщо немає порожнечі, то не може бути й руху».

Узагалі з відомих нам свідчень можна вивести такі основні положення атомізму Левкіппа і Демокріта: все складається з атомів; атом простий, вічний, незмінний, неподільний, незнищений; атоми відрізняються один від одного

формою й розмірами; атоми невидимі людському оку лише через свої малі розміри; існують тільки атоми і порожнечі; атоми вічно рухаються в порожнечі, яка їх оточує.

Дані положення дуже нагадують молекулярно-кінетичну теорію, яку розробляли у XIX столітті Ломоносов, Больцман і Менделєєв. Згідно з нею і сучасними науковими уявленнями, атом — це найдрібніша частина речовини, що складається з позитивно зарядженого ядра й негативно заряджених електронів (від їх кількості залежать розміри та вага атома). Вся різноманітність речовин утворилася внаслідок комбінації найдрібніших частин різних хімічних елементів (атомів з різними зарядами ядра). Крім того, вони постійно перебувають у русі. Хімічно атом неподільний, бо це найменша частина хімічного елемента, що володіє його властивостями. Але ядра атомів, у яких кількість протонів перевищує 83, є нестійкими, вони зазнають радіоактивного розпаду. Тобто великі атоми розпадаються на хімічні елементи з меншими атомами.

З вищесказаного зрозуміло, що до цього часу фізики і хіміки не змогли дізнатись нічого принципово нового про атом. Недаремно Шредінгер — видатний фізик XX століття — сказав: «Сучасне атомістичне вчення всього лише повторення теорії Демократа. З неї все вийшло та є її плоть від плоті». Єдине в чому помилився великий абдерит — це неподільність атома, але й тут він виявився хоч частково, але правим, адже з хімічної точки зору атом і справді неподільний.

*A.B. Ніколаєва, студентка II курсу
(наук. кер. — доц. Л.А. Усанова)*

ГІПАТІЯ — ЖІНКА-ФІЛОСОФ

«Мислити неправильно краще, ніж не думати взагалі» — цей вислів належав першій жінці-філософу, яка прославилася на весь римський світ за прогресивні ідеї, наукову і просвітительську діяльність. Але через несхвалення її досягнень християнським світом Гіпатію засудили до смерті.

Гіпатія прожила недовге, але яскраве життя. Її оспіували, про неї писали та говорили всі... Писемні філософські праці Гіпатії до нас не дійшли, але вона відома ще як математик й астроном, залишивши по собі неоцінений спадок. Гіпатія не лише довела язичницькі джерела християнської віри, але і розкрила справжню природу так званих чудес, до яких апелювали християни у ствердженні божественного походження. Філософія при цьому зверталася до природничих законів, які керували явищами.

Тому і в наш час постать цієї жінки викликає зацікавленість, адже вона спромоглася піти всупереч пануючій системі, поглянути на світ по-іншому. Гіпатія (або Іпатія) Александрійська (370-415 роки), дочка Теона Молодшого, була не лише видатною філософінею, а й ученим, астрономом, математиком, її легендарні знання, скромність, красномовство розквітили в період розвитку Александрійської бібліотеки.

Гіпатія листувалася з освіченими людьми Середземномор'я. Вона викладала в Александрії, стала визначним лідером філософської школи неоплатоніків, навіть була описана як харизматичний учитель. Листи, які адресувалися в Александрію просто «філософу», вручалися саме Гіпатії. Вона брала участь у політичному житті, маючи вплив на голову міста, префекта Ореста. Ця обставина викликала суперечності з єпископом Кирилом, тому християнська община вважала Гіпатію винною в смуках, еретичною, навіть відьмою.

У минулі часи філософіню вважали язичницькою мученицею. Сьогодні ж багато істориків вважає, що вона лояльно ставилася до інших релігій, Гіпатія не брала участі в юліанській реставрації давнього язичництва. Серед своїх учнів вона мала духовних осіб різних віросповідань. Після смерті Гіпатії Александрійська школа неоплатонізму перетворилася в християнський богословський інститут, який проіснував до VII століття.

У своїх ученнях вона визнавала верховенство розуму над релігійним віруванням. Гіпатія зближувалася з Порфирієм щодо питання про відсутність субординації в трактуванні про три основні іпостасі неоплатонізму і водночас розходилася з іншими неоплатоніками у високій оцінці громадських діячів. Вона вчила, що існує кінечна реальність, яка знаходиться позасягненням думки. Мета життя людини направлена на цю кінечну реальність, яка ніколи не може бути точно описаною. Існував певний рівень реальності, мислити про котрий кожен людський розум був здатний. Гіпатія вчила про ці філософські ідеї з більшою науковою увагою, ніж відомі послідовники неоплатонізму. Сінезій називав Гіпатію «геніальним філософським учителем». Уважають, що Гіпатія винайшла (чи трохи вдосконалила) деякі наукові інструменти: дистилятор — пристрій для отримання дистильованої води; ареометр — пристрій для визначення густини рідини; астролябію — інструмент для астрономічних вимірювань — широт і довжин; планісферу — зображення небесної сфери на площині, за яким визначали схід та захід небесних світил.

Її ім'я занесено на карту Місяця, її присвячено низки нарисів: Джон Толанд «Тетрадима», Чарльз Кінгслі присвятив їй роман, навіть Вольтер писав про Гіпатію; про неї також зняли фіلم «Агора».

Велика заслуга Гіпатії як жінки-філософа, котра не побоялася виступити на рівні з чоловіками в науково-філософській діяльності. Вона всім показала силу розуму, волі жінки в тодішній непростий час.

*O.C. Дерій, студентка I курсу
(наук. кер. — доц. А.П. Шебітченко)*

ЕТИЧНІ ВИМОГИ У «ПОВЧАННЯ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Правила поведінки, що сформувалися в історичному процесі розвитку людства, практично обґрунтовані. Під час тривалого розвитку людства чимало правил змінилося, немало взагалі зникло, але частина їх зберігається традиційно, постійно, вже протягом століть, можливо, й тисячоліть.

Незважаючи на те, що правила пристойності не завжди єдині, часом умовні та відносні, їх треба дотримуватися, бо це запобігає непорозумінню між людьми й робить спілкування приемнішим. Серед правил ввічливості, що існують у нашому суспільстві, є обов'язкові, яких дотримуються в інтересах суспільства, і необов'язкові, які, по суті, свій вік віджили, але шкоди не приносять.

Перші положення певних правил поведінки сягають глибокої давнини. Ще у стародавні часи в Єгипті, Греції, Римі, Вавилоні були перші зводи норм хорошого тону. Ще й досі істинним є твердження: якщо люди перестають чинити за правилами, виробленими багатьма поколіннями, надзвичайно багато буде суперечностей.

У кожного народу свої правила і традиції, зумовлені національною історією, психологією, політичним устроєм країни. Дотримання норм етикету пов'язане із загальною культурою людини, її самоусвідомленням, самоповагою та мірою гречного ставлення до інших. Тому людина завжди намагалася пізнати навколоїшній світ та себе у ньому. Але це доволі не проста справа. Людина стає окрасою товариства лише тоді, коли узгоджує свої наміри й вчинки з певними правилами, суспільними нормами. І хоча в наш час усе прямує до невпинності спрощення манер, проте й досі неабияке значення має оволодіння нормами етикету.

Перші положення етичних вимог східнослов'янських народів походять від спільногого джерела літератури Київської Русі. Багатовіковий процес поступового формування давньоруської держави завершився в другій половині IX століття на основі суспільно-політичної, культурної консолідації східнослов'янських племен.

Найпомітніший розквіт суспільно-політичної історії Київської Русі припадає на час князювання Володимира Мономаха, який зміцнив державу єдністю Київської Русі та велиокнязівську владу, пішов на поступки народним масам, сприяв поширенню освіти і писемності. А також залишив великолановитий художній твір — «Повчання дітям». У «Повчанні» Володимира Мономаха виразно простежується три частини: вступна, дидактична та автобіографічна, композиційно поєднані між собою.

У вступній частині Володимир Мономах засвідчує своє авторство «грамотиць», написаної не тільки для власних дітей, а й для інших читачів як порада в практичній діяльності. Основною причиною, яка підштовхувала великого князя до написання твору, була рішуча відмова брати участь у князівських чвалах та душевний неспокій, який пов'язаний з порушеннями братами-князями мирних договорів.

Володимир Мономах повчає своїх дітей у дусі християнської моралі. Щоб остерігалися гордині, слухалися старших, шанували молодих, дбали про убогих, сиріт і вдів. «А найголовніше — убогих не забувайте, а скільки можете по змозі годуйте і подайте [милостиню] сироті, і вдовицю оправдуйте самі, а не давайте погубити людину...».

Не давати клятв без потреб, а давши — твердо їх дотримуватися: «Якщо ж ви будете клятву давати братам чи будь-кому, то провірте серце своє, на чому можете устоять, у тому і кляніться, а, поклявшись, дотримуйтеся, аби, порушивши [клятву], не погубити душі своєї».

Не покладайтесь ні на управителів, ні на слуг, ні на воєвод, а входьте в усі подробиці життя. Бути пильними під час походів і жити одним життям із дружинниками. «На війну вийшовши, не лінуйтесь, не покладайтесь на воєвод; ні пітву, ні їді не попускайте, ні спанню; і сторожів самі споряжайте, і вночі, розставте скрізь [сторожу], біля воїв самі лягайте, а рано вставайте; а оружжя не спішіть із себе знімати, не роздивившись, бо з-за лінощів раптово чоловік гине...». Великим злом, повчає автор, є лінощі, які гублять дитину. І саме тому великий князь мусить бути уособленням справедливості й усіх чеснот, не боятися праці, робити все залежне від нього і в ім'я зміцнення й збереження рідної землі.

Отже, вже вступна частина є різновидом сучасної енциклопедії з етикуту. Оскільки в ній оговорені головні розділи етикуту: культура поведінки в суспільстві, вдома, культура мови, побуту.

Щодо дидактичної частини повчання Володимира Мономаха, то тут він повчає автобіографічною розповіддю, щоб на основі власного життя застерегти дітей від нерозумних вчинків. Він добровільно поступився Олегові Чернігівським князівством, щоб не порушувати клятву і припинити міжусобиці. Також іде повчання не боятися смерті ні в бою, ні на полюванні.

Отже, можна зробити висновок про те, що у різні часи — різні звичаї. Різноманітність їх зумовлюється історичними та місцевими умовами, характером народу та місцевими умовами, характером народу та іншими факторами. За часів Київської Русі одним з перших «збірників» норм етикуту було «Повчання» Володимира Мономаха, яке стало духовною перлиною того часу. В ньому містилися правила поведінки не тільки для князів, а й для простих людей. Виконання їх приведе до гармонійного, миролюбивого життя.

*В.П. Суфан, студент V курсу
(наук. кер. — ст. викл. Д.І. Слободянюк)*

ФІЛОСОФСЬКІ ПОШУКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Леся Українка (справжнє прізвище та ім'я — Косач Лариса Петрівна) (1871 — 1913) — українська поетеса, драматург, публіцист, для творчості якої характерна романтично-екзистенційна спрямованість.

Особливе місце у філософських роздумах письменниці займає матеріалізм, який, на її думку, властивий не лише людям філософськи освіченим. У вигляді «найвного реалізму» або стихійного матеріалізму він властивий усім тим, хто не досвідчений у тонкощах ідеалістичних спекуляцій, і є результатом простого безпосереднього погляду на речі як на такі, що існують поза й незалежно від нашого Я, від усякого суб'єкта.

Леся Українка переконана, що матерія існує вічно, що вона нестворима і незнищenna. Ідеальне є породженням, продуктом матеріального. Більше того, аналіз її творів приводить нас до висновку, що письменниця вважала матерію активною, яка в самій собі має об'ективні стимули вічних перетворень, безперервного руху, висхідного поступального розвитку.

Єдиний у своїй матеріальній основі світ, на думку Лесі Українки, підлягає внутрішньо притаманним йому законам розвитку. Визнання пануючої в природі закономірності виключає допущення всіляких фантазій, релігійних, ідеалістичних і містично-спіритичних вигадок. Усе причинно зумовлене, детерміноване: “немає причин, не буде й наслідків”.

Стоячи на матеріалістичних позиціях і всіма наявними у ней засобами пропагуючи матеріалістичний світогляд, Леся Українка в той же час бореться проти матеріалізму грубого, вульгарного, що виключає визнання дійової сили ідей. Вона рішуче виступає проти опошлення матеріалізму, за використання його як воявничої духовної зброї боротьби проти всього віджилого й реакційного. Вона осуджує вузький та обмежений матеріалізм, нехтування великою силою ідей, якими проймаються люди. Леся Українка вважала, що процес розвитку явищ, так само як і сам пізнавальний процес, не являє собою якоїсь прямої, несуперечливої лінії, а є таким процесом, котрий супроводиться суперечливістю, боротьбою протилежних тенденцій, сторін і т.д.

Цінними є ідеї соціальної філософії Лесі Українки. Міфологічно-антропологічна ідея органічної "сродності" людини з природою, антропологічної "наповненості" природи "проймає" зміст одного з найвидоміших її драматичних творів — "Лісової пісні". Трагічна доля античної Еллади, здобутки високої духовної культури якої безсоромно і брутально грабують, привласнюють, видають за "свое", імперський Рим, змальована поетесою в п'єсі «Оргія». Цей твір досить прозоро натякає на

аналогічну долю української культури в колоніальних обіймах північно-східного імперського "родича". Драматичний мотив дизгармонійності української та російської ментальності, способів життя виразно ззвучить у п'єсі «Боярня». Українська дівчина Оксана, що вийшла заміж за Степана, — сина одного з представників козацької старшини, який після Переяславської Ради переїхав до Москви і став там боярином, переїздить з чоловіком до Москви, де весь лад життя виявляється чужим порівняно з українським. Її дивує й ображає, що жінкам тут невільно бути присутніми в чоловічому товаристві, коли приходять гості; не вільно самій ходити містом та ін. І вже прямим попередником екзистенційного Сізіфа (з "Міфу про Сізіфа" А.Камю) звучать слова ліричного героя Лесиного вірша "Contra spem spero":

"Я на гору круту крем'янную —
Буду камінь важкий підійматъ
І, несучи вагу ту страшнуу,
Буду пісню веселу співатъ.
Так! Я буду скрізь слози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть думи сумні!"

Звернення Лесі Українки до філософських проблем зумовлене її світоглядними цінностями.

*C.B. Пілат, студент V курсу
(наук. кер. — ст. викл. Д.І. Слободянюк)*

ІДЕЇ ПОЛІТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ДМИТРА ДОНЦОВА

Донцов Дмитро Іванович (1883 — 1961) — український філософ, літератор, політик, фундатор ідеї "інтегрального націоналізму", послідовник М.Міхновського — першого українського політика ХХ століття, котрий відверто висловився за незалежність України.

Народився Д.Донцов у місті Мелітополь, що на Запоріжжі, але тривалий час вимушений був жити в еміграції. Філософський світогляд Д.Донцова сформувався під визначальним впливом А.Шопенгауера, німецької „філософії життя“ (Ф.Ніцше, О.Шпенглер, Г.Зіммель, В.Дільтей, В. фон Кайзерлінг), французького інтуїтивізму (А.Бергсон), творів Ж.Сореля, В.Парето, зрештою — політичної філософії Б.Муссоліні. Д.Донцов часто посилається на цих авторів. Українські джерела його світогляду сягають найглибших шарів української історії та ментальності.

Філософським фундаментом світогляду Д.Донцова стали волюнтаризм й ірраціоналізм. Він підкреслював, що розум — це не головний мотор психічного життя. Головним мотором наших вчинків є власне бажання, афекти, пристрасті, за якими йдуть мотиви. Вченій доходить висновку: щоб великий всеобіймаючий ідеал нації міг сполучатися з могутнім національним інстинктом, він мусить черпати свій зміст не у відрівних засадах інтернаціоналізму, космополітизму, соціалізму, гуманізму, а лише в тайниках національної психіки, в потребах нації, в її амотивній, ірраціональній волі до життя і панування.

Д.Донцов також уважає, що у взаєминах між націями діє універсальний закон боротьби за існування. Теорія Дарвіна з'ясовує поступ перемогою сильнішого над слабким у постійній боротьбі за існування. Отже, застосовуючи теорію Ч.Дарвіна, Д.Донцов доходить висновку, що в боротьбі за існування перемагають сильніші нації, які мають право панувати над слабкішими. Така позиція об'єктивно виправдовувала агресію сильного проти слабкого, агресію нації сильних проти нації слабких.

Волюнтаризм у філософії привів Д.І. Донцова до заперечення яких би то не було закономірностей у взаємовідносинах між націями, до свавілля як принципу, що визначає ці взаємовідносини.

І як наслідок — Д.Донцов формулює головні принципи націоналізму. Першою підставою націоналізму, на його думку, є зміцнення волі нації до життя, до влади, до експансії. Другою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути прагнення до боротьби й національна свідомість, без якої не можливі ні вчинки геройзму, ні інтенсивне життя нації. Серед інших рис націоналізму Д.Донцов виділяв романтизм та фанатизм. Він виходив з тези, яку всіляко намагався обґрунтувати: успіх в політиці, так само як і в релігії, на боці того, хто вірить, а не того, хто сумнівається. Культ сили, волюнтаризм та ірраціоналізм є тими теоретичними постулатами, з яких виходить Д.Донцов, створюючи свою політичну філософію.

Концепція націоналізму Д.Донцова включає ідею панівної нації, що покликана панувати над іншими націями, расами і народами. Ідея національної диктатури у Донцова перегукується з його концепцією національної еліти. Д.Донцов неодноразово висловлював своє презирливе ставлення до юрби, черні, плебсу, владу котрих він розглядав як трагедію для суспільства. Вихід із ситуації, що склалася, Д.Донцов убачав у створенні нової еліти, нової касти, тобто тих, хто покликаний володарювати. Еліта, каста, покликана перетворити народ «дроворубів і водоносів» у спільноту, сильну організаційно, культурно й духовно.

Отже, політична філософія Д.Донцова ґрунтується на двох основоположних принципах — принципі «інтегрального націоналізму» та принципі національної еліти. Нація, національна ідея, українська національна ідея були об'єктом розгляду Д.Донцова в багатьох його творах.

*А.П. Шендрік, студентка V курсу
(наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)*

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДШИНІ І.МІРЧУКА

Ознакою сучасної доби стало повернення творів видатних українських мислителів, учених діаспори у коло живої материнської культури. Серед українців-учених, життя та творчість яких проходили на чужині, був і талановитий філософ, історик української культури, видатний громадський діяч Іван Мірчук.

Іван Мірчук народився у Стрию 1891 року. Доля цього видатного вченого, мислителя тісно пов'язана з Українським Вільним Університетом від самого першого року його заснування у 1921 році. Саме цього року Іван Мірчук стає доцентом УВУ, з 1926 року — професором, а 1946 року — ректором цієї найстарішої екзильної навчальної та наукової установи. Іван Мірчук веде напружене громадське та наукове життя. З 1926 року він професор, а протягом 1930-1945 років — директор Українського наукового інституту в Берліні, дійсний член НТШ. Згодом учений стає директором історико-філософської секції НТШ, а з 1949 року — членом-кореспондентом Баварської академії наук.

Ключовою у творчій спадщині філософа є проблема духовності українського народу, але до неї він прийшов не відразу. Перші праці були присвячені неокантівській проблематиці простору, зокрема „Метагеометрія та її значення для теорії простору в Канта”. Умовно другим етапом у творчості І.Мірчука О.Кульчицький виділяє праці, присвячені аксіології — теорії вартостей, зокрема „Основи грецької етики” та „Історія грецької етики”. У цих працях виразно простежується проблематика зв’язку між окремими елементами загальнофілософського світогляду, які привели Мірчука до головної проблеми — національного світогляду як вияву національної духовності.

Характеристика слов’янської філософії, що служить І.Мірчукові за поміст до характеристики українського світогляду та української духовності, не відтворює напрямів, систем і теорем слов’янської філософської думки. Вона виходить із загальних даностей формування цієї філософії. За Мірчуком, духовна енергія, що виявляється у насназі філософського мислення, має в слов’ян не вертикальний, а горизонтальний напрям. У своїй праці „Світогляд українського народу” І.Мірчук пише: „Всі ці реферати з обсягу слов’янської філософії були лише підготовчою роботою, що її треба було зробити, щоб дістати те загальне тло, на якому тим сильніше мусять виступати специфічні прикмети української душі, ті головні частини національного світогляду українців”. „Дослід цього

загального тла”, — це за Мірчуком, — „для правильної оцінки та пізнання нашого власного „я”. Коли розглядаємо загальний характер світоглядних ставлень української людини, віднаходимо в їх засновках унапрямлення на „філософію життя”, що його професор Мірчук також убачав попередньо в чеській, польській, російській філософській творчості. Про українську філософію життя автор висловлюється ось як: „Її мета — шукання життєвої правди, її суть ніколи не знаходить свого вислову в чистій абстракції, в безсторонньому пізнаванні речей, а прагне виявится практично в чуттєвоРелігійному, етичному ладі в розв’язанні світових подій”.

I.Мірчук виділяє особливі риси української духовності, що відрізняють її від сусідів. Першою рисою є пов’язаність із землею, український антеїзм. Наголошуєчи на особливості ролі цього антеїзму, як „головної компоненти” в українській духовності, філософ надає йому універсального, а подекуди месіанічного значення: „На мою думку, найбільше зло страшної большевицької дійсності було роздвоєння — антагонізм між внутрішнім та зовнішнім світом, між суб’ектом та об’ектом, між природою та людиною, якого ціллю була перемога над природою, а не її повне розуміння. I тут виринає перед українським народом роль світового масштабу, а саме — привернення цієї світової гармонії, згоди між одиницею та її оточенням як підстави дальнього розвитку культури”.

Особливою рисою української духовності є персоналізм. Іван Мірчук зазначав, що український персоналізм відрізняється специфічними рисами, докорінно відмінними від „москальських”. Українець так відрізняється від „москаля”, як відрізняється „українська громада від московського міру”. В одній із головних праць „Толстой і Сковорода — два національні типи” Іван Мірчук стверджує, що український персоналізм базується на здатності й нахилові по-своєму визначати вартості нашого життя і нашої дії і здійснювати їх у специфічний власний спосіб.

Не менш специфічною прикметністю духовності українця, що дуже часто проявляється в українському побуті, житті й мистецтві та, за Мірчуком, особливо інтенсивна в українській релігійності, це першість і перевага, що їй дається виявам та ставленням чуттєвості, емоціональності в українському світогляді й у цілості українського життя. Спираючись на праці П.Юркевича, він надає домінуюче значення „серцю” як символів почуттєвості в житті людини. Свій вираз та потвердження свого упривілейованого становища знайшла ця „прафункція” в похідній прикметності української духовності, що її Мірчук назував „схильність до ідеалізації”. Ще однією прикметною рисою є схильність до оптимізму. „Український світогляд визначається етично і метафізично обоснованим оптимізмом...”. „Якось то буде!” — є не тільки виразний вислів духовної рівноваги, „що не дозволяє порушити свого супокою, але одночасно

виразною познакою повної довір'я настанови у мінливому струмі випадків...”.

Теоретична діяльність професора Мірчука як дослідника української духовності творила кристалізаційну вісь його творчої думки. Гасло „Ukraine Mittlerin zwischen Ost und West” стало програмою його особистої практичної діяльності як посередника між німецькою та українською культурами, між Україною і європейським Заходом.

*Н.Я. П'ятаха, магістрантка
(наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)*

**ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ ЯК САМОВІЯВ
У ТВОРЧОСТІ МИТИЦІВ 60-70-ІХ РОКІВ ХХ СТОЛІТтя:
В. ІВАСЮК, С. ПАРАДЖАНОВ, М. КОЦЮБИНСЬКА**

Події, що відбувалися в 1960-1970-их роках, на теренах СРСР дістали назву «генерального погрому». Можна вказати низку причин, чому сплеск репресій припадає саме на цей час. Можливо, рішення радянського керівництва розпочати наступ проти інакодумців було викликане наближенням 50-ї річниці утворення СРСР, намаганням забезпечити до цієї історичної дати «морально-політичну єдність» суспільства та «інтернаціональну єдність» народів імперії. А можливо, просто настав час, коли масштаби поширення інакомислення стали, на думку можновладців, загрозливими для системи. Слід урахувати й ту обставину, що діяльність дисидентів псувала імідж держави, яка активно включалась у процес «розрядки». Нарешті, перехід до радикального придушення інакомислення міг бути просто результатом вольового рішення верхівки партійно-державного керівництва країни.

Початок репресивної акції в Україні був специфічним, не таким, як в інших регіонах СРСР. Він нагадував поганий «шпигунський» детектив і свідчив, що керівництво КДБ республіки відчуває ностальгію за 1937 роком. Погром інакодумців почався в атмосфері шпигуноманії та, як свідчать факти, репресивні органи серйозно розраховували подати його саме в такому контексті. Намір використати цей антураж для виправдання репресій проти дисидентів виник не випадково. Контакти дисидентів із західними туристами, особливо з представниками української діаспори, все більше турбували КДБ, оскільки було очевидно, що саме завдяки цим контактам налагоджено постійний канал обміну між самвидавом і «тамвидавом». Повідомлення про січневі арешти серед інакодумців з'явилися 11 лютого 1972 року відразу в трьох газетах: «Радянський

Україні», «Правде Україны», «Вечірньому Києві». Арешти в них пов'язувалися зі «справою Добоша». Сфабрикована «Справа Добоша» стала початком широкої репресивної кампанії проти інакомислення й, передовсім, самвидаву. Арешти тривали більше ніж півроку. Для самвидаву їх результат був катастрофічним: більшість авторів опинилися за гратами, була зруйнована його інфраструктура; ті, що залишилися на волі, перебували в стані розгубленості. Як звітував до Москви ЦК КПУ, «в результаті здійснення заходів, про які йшлося вище, активність в середовищі націоналістичних елементів, що залишились на свободі, політично знищилась, частина з них узагалі припинила антирадянську діяльність».

Молодий український композитор цього періоду В.Івасюк чудово вловлював ритми, співзвучні своєму часові, та зумів, як точно сказав колись поет, піднести їх до рівня вічних партитур. Умів із миттевого створити неминуше. Він автор музики до вистав «Прaporonoсci» й «Мезозойська історiя». За пiснями В.Івасюка знято музичнi фiльми «Червона рутa», «Пiсня буде помiж нас». Ще записав i уклав збiрку народних пiсень «З-над Черемоша й Прута», над якою працював разом з батьком — педагогом i пiсьменником Михайлom Iвасюком.

У Львові він був Метром, музичною глибою, елегантно-ліричним композитором, який знає сенс і в житті, і у музиці, і у слові. Тут він написав одну з найкращих пiсень — «Аве, Марія» (на свої слова). Це не просто пiсня — це пiсня-молитва. Автор пройнявся трактуванням Мадонни як України, як жiнки-українки, розумiнням України як утiлення духу Марії.

Пiснi композитора — це яскравий слiд i барвистий, самобутнiй вiзерунок у чудовiй вишиванцi нацiональної пiсенної історiї української музики перiоду розквiту нової хвилi музичної творчостi в цьому жанрi — такому простому в сприйняттi й такому складному для створення.

Кiно — мистецтво, специфiчне для XX столiття, але до певної мiри саме воно створило образ цiєї епохи. Кiнематограф намагається вирiшити одну з найгострiших онтологiчних проблем — проблему розмежування тексту i реальностi. Кiно здатне показати iлюзiю як найсправжнiшу реальнiсть. Не оминула ця проблема й радянський кiнематограф другої половини XX ст., зокрема творчiсть Сергiя Параджанова, який за основу сюжетної лiнiї своiх фiльmiv часто вибирav мiфи. Звiсно, вiн працював у СРСР, де ситуацiя для будь-якого митця ускладнювалась необхiднiстю демонструвати лояльнiсть до марксистсько-ленiнського «священного тексту iстин» i творити в контекстi соцреалiзmu. Однак творчiсть С.Параджанова вже вiд першої, ще «учнiвської», дебютної стрiчki «Андрiеш» (1954) до останнiх фiльmiv та проектiв режисера цiлковито зосереджена на екранному втiленнi тiєї чи іншої етнiчної обрядовостi та вiдповiдного їй ритуалу. I саме через обрядовiсть, через ритуал, його пiдкреслену

повторюваність, чіткість, структурну організацію передає С. Паражданов глибини міфу.

За кінофільм «Тіні забутих предків» С. Параджанов отримав міжнародне визнання, був нагороджений премією Британської академії у 1965 році, а також одержав призи в Римі (1965) та Мардель Плата (1965). Узагалі «Тіні забутих предків» отримала 39 міжнародних нагород, із яких 24 гран-при. Фільм дивилися у 21 країні й щоразу з незмінним успіхом: «Параджанову надсилали свої вітання Фелліні, Антоніоні, Куросава, а польський режисер Анджей Вайда став перед Параджановим на коліна й поцілував руку, дякуючи за цей шедевр». Зрозуміло, що в СРСР від режисера настійливо вимагали російськомовної версії картини: влада не могла допустити, щоб «Тіні забутих предків» були озвучені українською мовою, тому саме цей варіант фільму став забороненим.

Однією зі знакових постатей української інтелігенції, котра препрезентувала рух «незгодних» у бурені шістдесяті, послідовно і мужньо відстоювала свої переконання по завершенні доби «відлиги», плідно і самовіддано відроджувала втрачені духовні цінності із здобуттям Україною незалежності, є племінниця класика української літератури Михайла Коцюбинського, критик та літературознавець Михайлина Хомівна Коцюбинська.

У ті ж роки ввійшли в її життя Василь Симоненко, Іван Світличний, Василь Стус, Ганна Севruk, Алла Горська, про кожного з яких з глибокою вдячністю і теплотою згадує літераторка у своїх пізніших працях. Шістдесятницький ренесанс набував обертів. У Києві почав діяти Клуб творчої молоді, що об'єднував різновідніх досі однодумців з різних творчих галузей — літераторів, художників, музикантів, театральних діячів. І хоча вони репрезентували різне середовище, різні традиції, звичаєві й виховні стереотипи, непорівнянні життєві колізії, їхня зустріч у КТМ стала єдинням, взаємовіднайденням, утворенням спільноти. Тим часом «поетичне відродження» початку 60-их на очах політизувалося, набувало дедалі небезпечніших з погляду режиму форм.

«Ера недогляду» — доба «відлиги», феномен шістдесятництва відійшли в історію. Михайлина Коцюбинська, рецензууючи вже на початку 90-их років ХХ століття монографію українського історика Г.В.Касьянова, присвячену добі шістдесятництва, зауважила: «Все тут не просто добре знайоме, з усім тим пов'язаний не лише пам'яттю — шкірою, нервами, кров'ю... Мовби шмат твого життя, побачений з відстані часу сторонніми очима — очима історика-аналітика, від того все набуває якихось нових обрисів, особливої значущості. Твої друзі й побратими на очах виростають в історичні постаті. Життя кристалізується в історію...».

Та, на жаль, час так званої «хрущовської відлиги» скоро минув. Уже в 1965-1966 роках на Україні прокотилася хвиля обшуків і репресій

«інакодумців». Висловлювання власних поглядів щодо тих чи інших політичних подій та літературно-мистецьких явищ кваліфікувалося тоді як «підривна» діяльність проти радянського ладу.

На початку 70-их років дисидентство стало впливовим чинником політичного життя. Активні дії правозахисників стали відомі й на Заході, повідомлення про які потрапили на сторінки іноземної преси.

Завдяки самовідданій боротьбі дисидентів, у громадській свідомості поступово стверджувалася думка, що Український народ є непросто придатком до "великого брата", що можливе створення незалежної держави. Із середовища дисидентів вийшло багато видатних політиків.

*M. Сколота, студент II курсу
(наук. кер. — доц. Л.А. Усанова)*

СОФІСТИКА ЯК МИСТЕЦТВО МАНІПУЛЮВАННЯ ЗНАЧЕННЯМИ

До розгляду цієї теми мене спонукало те, що вміння вести дискусію — це чи не найголовніше для педагога, тим більше для історика. Адже основна місія людини, яка навчає, — переконувати. Вона є визначальною у сприйнятті людини як особистості. Очі — дзеркало душі, а вміння говорити — дзеркало освіченості людини, яке відображає стан її розуму, інтелекту, логічного мислення.

«Заговори, щоб я тебе побачив», — сказав Сократ. А якими прийомами риторики потрібно володіти, щоб бачити, як людина говорить? Проблема вміння влучно сформулювати, скомпліювати свою думку завжди стояла гостро. Це те вміння, яке не замінять ні комп'ютери, ні нанотехнології. Для цього мало мати достатній словниковий запас, бути достатньо освіченим з певного питання чи проблеми, хоча і це дуже важливо. Потрібно вміти вести суперечку: спростовувати, доводити, протиставляти.

Саме цьому й навчали перші античні просвітники-енциклопедисти — софісти (від гр. софістес — мудреці, носії мудрості). Вони перші взялися навчати людей мистецтву вести суперечку, адже в середині V ст. до н. е. поширилась потреба у людях, здатних осмислювати і висловлюватись. Поштовхом цьому слугував поворот філософії від пізнання природи (фізис) до вивчення душі. Він спричинений був внутрішньою динамікою розвитку досократівської думки, політичними та освітніми обставинами. Отже, першими освітнями Греції в VII-VI столітті до н. е. стали софісти. Це вчителі риторики, яка за умов політичного підйому стала царицею всіх мистецтв, відтіснивши гімнастику, музику, герменевтику, астрологію.

Унікальність цього вчення полягала в тому, що істина їх не цікавила. Поширювались релятивістські тенденції, що заперечували наявність будь-якого об'єктивного змісту в людських знаннях. Вони вчили перемагати в судових позовах чи суперечках якими завгодно прийомами. Це вміння вдало маніпулювати словами, вміння обґрунтовувати будь-яку, навіть найабсурднішу, думку. Деякі із софістів були серйозними філософами, прибічниками філософського скептицизму. Більшість же тренувала учнів умінню аргументувати «за» і «проти». Метою таких умінь був виграш суперечок, захист своєї позиції. Вони вчили більше вивертам та хитрощам, які можна було застосувати з користю, ніж мистецтву раціональної аргументації.

Платон у діалозі «Софіст» говорив, що не знає, до якого виду мистецтва віднести софіста. Він поставив його у важкий для дослідження вид. Знання мудрець називає науковою вільних людей, а за діалектичні знання софістів — філософами.

Платон пише, що існують рух та спокій. Вони абсолютно протилежні. Okремо існують одне від одного. I рух, i спокій ніби охоплюються буттям, але вони не є складовими його частинами. Вони не формують буття, котре дещо відмінне, не рухається і не перебуває у спокої. То що робити людині, яка хоче розібратися в проблемі відносно буття? Нічого. Адже якщо щось не рухається, то як воно може перебувати в спокої? I як може не рухатись те, що перебуває у спокої? Отже, буття існує поза тим та тим.

Учення софістів учить, спростовуючи погляди опонента, збентежити його і змусити засумніватись у своїх переконаннях.

Софісти, враховуючи проблеми епохи, стають на шлях вирізnenня з-поміж різноманітних відношень світу суб'єкт-об'єктного відношення. Започатковане ними вчення є важливим і сьогодні, використовується в багатьох сферах, особливо в освітній, і допомагає виразити, ствердити і обґрунтувати власну думку, довести її правильність незалежно від істинності.

Хоча софісти вчили доводити свою думку, проте в центрі їх учення було питання пізнання. Пізнаючи світ, вони вдавались до раціонального пояснення явищ природи. Спільними для всіх софістів були відмова від релігії, етичний і соціальний релятивізм. Виносячи проблему пізнання на перше місце, вони прагнули пошуків істини. Проте в своїх суперечках не на останнє місце вони ставили відстоювання своєї позиції, але основою був пошук істини, як кінцевої мети пізнання. На думку софістів, особисті переконання кожної людини є істинними, адже «Людина є мірою всіх речей».

*A.O. Сень, студентка ІІІ курсу
(наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)*

ІНТРИГА ПІДНЕБЕСНОЇ

Сьогодні Китай знову привертає увагу всього світу — він претендує не тільки на успіх, але й на лідерство в світовій економіці. Завдяки чому можливе таке зростання, такий радикальний підйом? Очевидно, відповідь потрібно шукати не тільки в сьогоденні, але й в глибокій давнині — фундаменті китайської культури та філософії.

Але чи ми справді філософію Піднебесної розуміємо, чи тільки вдаємо, що розуміємо? Якщо брати «Дао де цзин», то одним з яскравих прикладів різниці між Заходом та Сходом є розуміння даоського поняття «у вей» («ву вей»). Його неможливо перекласти буквально, не перекрутивши зміст. «Вей» — це дієслово, значення якого відповідає в українській мові дієслову «робити» або «діяти», але він може змінювати значення залежно від контексту. «У» — це заперечення. Таким чином, «вей у вей», приблизно, означає «робити, не роблячи», «діяти, не діючи». «У вей» — це спонтанність самого витоку. «Недіяння» — це не байдикування і не лінощі, не в'ялість душі або бажань. Воно є справжньою справою людини, яка так її робить, як якщо не робила б. Це, як говорить Лао-цзи про Дао: «Дао пребываєт в вечном бездействии, но при этом непременно действует». Те ж саме про вищих людей: «Но в состоянии бездействия непременно действуют». І він може визначити «у вей» як правильну дію людини й назвати справою «у вей»: «Премудрый человек пребывает в деле недеяния». Точніше говорячи, «у вей» відповідає ролі людини: він повинен бути спокійним та пасивним для того, щоб Шлях, Абсолютна реальність,увесь світ існуючого могли безперешкодно проявити себе в ньому. Зрозуміти це «недіяння», цю прісність, яку вимагає принцип «у вей», — означає проникнути в суть етносу Лао-цзи. А чи може суспільство, із західним світоглядом, з його жагою до активності, до лідерства та всезагального вияву власної індивідуальності цілком зрозуміти таку прісність, таку пасивність? Навряд! То чи можемо ми тоді претендувати на вичерпне розуміння ідей, закладених у «Дао де цзи»?! Теж навряд!

Таким чином, даосизм можна вважати однією з найглибших та складних концепцій життя і філософських систем Стародавнього Світу. Слово Лао-цзи найвищою мірою індивідуальне й тому розраховане на такий же індивідуальний відгук. Відображенням цієї особливості є безкінечні переклади «Дао де цзина», бо кожний перекладач і читач знаходить у Лао-цзи щось своє, чого не було раніше, неповторно індивідуальне. Кожна людина може винести окремі близькі саме їй ідеї й положення, але претендувати на повне відкриття всіх таємниць «Дао де

цзин» ми аж ніяк не можемо. Саме це доводить неповторність та самобутність цього філософсько-релігійного вчення Сходу.

На сьогодні ми маємо низку різних поглядів західних мислителів на філософію «Дао де цзин», де вони виділяють ряд аналогій з іншими релігійно-філософськими вченнями, так звані точки дотику між Заходом та Китаєм, що уособлює Схід. Очевидне наше нестримне бажання, навіть у поміркованих мислителів, порівняти для того, щоб краще зрозуміти. А отже, аж ніяк не уникнути певної суб'єктивності у поглядах і відбитку західної цивілізації.

Даосизм, звісно, у своїй головній праці «Дао де цзин» розвиває ті ж думки, що притаманні й сучасній західній філософії. Проблема світо- та життєствердження сама по собі й у співвідношенні з етикою більше ніде не втілена в такій елементарній і всеохоплюючій формі, як у китайській думці. Лао-цзи — це філософ, що викладає світоглядні проблеми, над вирішенням яких б'ється наше західне мислення, в чужій нам, але досяжній та загадковій для нас формі, яка не залишає нас без участі. Не потрібно забувати, що схожість схожістю, а це все ж тільки інтерпретація! Фактично китайський народ абсолютно не цікавиться нашими спробами розгадати його сутність, і це можна пов'язати стриманістю, вихованістю, самодостатністю китайців, і якоюсь мірою, і з їх самовпевненістю. А отже, полемізуочи з «Дао де цзин», ми полемізуємо самі з собою.

*O.C. Сулима, студентка III курсу
(наук. кер. — доц. В.М. Вакуліна)*

ЩО ТАКЕ УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД: НАТОВП ЧИ МАСА?

Я — маса? Я — маса! Я — маса... Від того, де я поставлю акцент, залежить мое життя. Занадто пафосно? Можливо, але життя іноді пафосне й потребує самоідентифікації в цьому питанні. Потреба в громадянській позиції не дозволяє проігнорувати політичний подразник і примушує задуматися над українським питанням: «Чому ми маємо те, що маємо?». Що таке український народ — натовп чи маса?

Ці питання чіткіше артикулюються завдяки роботі іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета «Повстання мас», у якій він характеризує величезний обсяг інформації, який «подарувало» ХХ ст. (час переходу від індустриального до постіндустріального етапу розвитку людства) для роздумів про сутність та роль мас у сучасному світі: тоталітарні режими, видозміні соціальних зв'язків, розмах процесів урбанізації, зростання рівня життя.

Слово «маса» (лат. *massa* — сукупність речовини у певному тілі), відоме ще римлянам, стало науковим терміном лише в механіці Ньютона, в якій воно позначало загальну властивість механічних тіл — інерцію, деяку «впертість» будь-якого тіла, котра вимірюється силою, яку потрібно прикласти, щоб змінити характер його руху або зсунути з місця (маса як міра інерції). Уявлення про «людську масу» як слабо організовану, аморфну сукупність людей склалося за аналогією до уявень про безформні фізичні маси. «Людський масі» як наочно представлений множині людей синонімічне слово «натовп» — збіговисько, велика кількість людей, що зібралися разом.

Еміль Дюркгейм використовував термін «маса» для позначення гіпотетично найпростішої форми спільноти, утвореної на абсолютній подібності її членів. «Маса», таким чином, стає спеціальним поняттям, що відображає найпростіші форми людських асоціацій. Гюстав Лебон у своїй праці «Психологія народів і мас» відмічав, що формування терміна «натовп» не містить оцінюючих характеристик — це назва людського колективу, що має особливі риси, які не зводяться до сукупності рис індивідів, котрі її утворюють; соціальна система. У ХХ столітті іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет визначає масу через уведене ним поняття «людина-маса» («середня людина») — «будь-хто та кожний, хто... відчуває себе таким, «як і всі», й не лише не засмучений, але і задоволений власною невідмінністю».

Таким чином, поняття «маса» пройшло еволюцію від фізичного терміна Ньютона для позначення міри інерції або міри гравітації до соціологічного, зміст якого поступово видозмінювався до сучасного визначення «людина-маса».

Дійсність українського суспільного життя повною мірою демонструє відповідність ознакам (рисам) маси, тобто цей феномен характерний для нашої держави. Це пов'язане як із посиленням інтеграційних процесів, більш активним долученням до європейського культурного простору (показало розмах можливостей використання благ цивілізації, бездумний споживацький егоїзм, привабливість герметизму свідомості), так з історичною традицією тоталітарного режиму, який залишив нам у спадок відмітні риси «людей-маси»: закостеніння, котре позбавило відповідальності за світ і свої дії в ньому, що автоматично призвело до стадності, аморфності й добровільного перетворення у безлику деталь державної машини, стандартизацію думок і почуттів, удавану рівність, що у підсумку призвела до свавілля та деморалізації. Панування мас виявляється у нівелюванні родинних і добросусідських відносин; жорстокості; втраті моральних ідеалів; рекламуванні престижних інтересів і потреб, образу і стилю життя, що імітують у масових та доступних за ціною формах «елітні» зразки; задоволенні стандартаами, при величезних можливостях

створити щось нове; велика кількість інтелектуальних варварів, які ні самі не бажають шукати правди й іншим не дають змоги це робити; намагається нав'язати свою думку за допомогою «прямої дії».

А.І. Усанов, студент I курсу філософського ф-ту
Харківського національного університету ім. В. Каразіна
(наук. кер. — проф. П.А. Кравченко)

ФІЛОСОФІЯ І КІНО

Сучасна філософія проголошує руйнування усталених правил і визначень, знань і смислів як остаточних та незмінних. Філософія перестає бути тільки академічною науковою, а стає способом осмислення життя в усій різноманітності його вияву. Тому сьогодні говорять про філософію життя, філософію повсякденності, філософію техніки, філософію кіно й ін.

Якщо у часи Шекспіра весь світ був театром, то сьогодні весь світ — це кіно. Образи кіно створюють прекрасний образ реальності, більш справжньої, ніж реальність поза кіно. Суб'ективне сприйняття та інтерпретація динамічних кінообразів розмивають межі справжнього й ілюзорного, об'ективного й суб'ективного, реального й ірреального. У цьому контексті викликає зацікавленість фільм „Матриця”, де проблема співвідношення реального та ілюзорного є однією з провідних. Де істинна реальність, чи то у самій „Матриці“ (саме її свідомо вибирає Сайфер), чи та, до якої пробуджується Нео, чи реальність, до якої повинен пробудитися сам глядач?

Авторитетний дослідник сучасної культури Ж. Бодріяр визначає сучасність «системою симулякрів», тобто підробкою, сукупністю знаків-образів, позбавлених прообразу, прототипу (ідея Платона). Їхня головна функція — імітація, створення ілюзій змісту, реальності. Сучасні електронні технології значною мірою цьому сприяють, створюючи віртуальний світ.

Мабуть, невипадково у фільмі головний герой Нео дістає комп'ютерний диск із книги Ж. Бодріяра «Симулякри і симуляція», в якій і з'ясовується питання: де «реальність», а де, власне, «симулякри та симуляція». Нео відкриває книгу на главі «Про нігілізм». У широкому значенні слова, нігілізм — це філософська точка зору, що заперечує загальноприйняті цінності: ідеали, моральні норми, цінності культури, форми громадського життя. У Бодріяра нігілізм є процесом руйнування не тільки видимого, але і «руйнування змісту, способів його трактування».

Історія Нео, звільненого з Матриці, нагадує Платонів міф про печеру. Платон намагається відкрити читачеві очі на існування більш високого рівня реальності, ідеальних форм (або ідей). Ми всі схожі на в'язнів, оскільки звикли думати, що реальність, у якій ми живемо, найбільш справжня і досконала. Якщо вірити Платону, то все, що ми переживаємо на доступному нам рівні реальності, є тільки бліда копія ідей. Морфеус говорить Нео, що неможливо пояснити, що таке Матриця, потрібно побачити її самому. Як і у випадку з платонівськими ідеями, мова йде не про буквальне значення слова «бачити», а про знання, що веде до розуміння сутності Матриці. Йдеться про знання, на шляху до якого ще треба вміти бачити.

«Матриця» не тільки відтворює платонівський міф про печеру і демонструє наочно його глядачеві. Але фільм також створений і для двох типів людей: для тих, хто бачить у «Матриці» прекрасний бойовик і не більше; і для тих, хто крізь тіні бачить справжню ідею фільму — ідею «Міфи про печеру» Платона. Багато людей на рівні інтуїції усвідомлюють, що у фільмі щось є, але вони часто помилюються у виборі істинної реальності: за непотасмне вони приймають одну з тіней, що приховує істину.

Таким чином, цей фільм розділяє не тільки своїх персонажів, але й увесь світ навколо. Він перетворює платонівську ідею на глибокий символ і глобальну проблему. Чи не стане фільм нездоланною межею між посвяченими (освіченими) і непосвяченими (неосвіченими)? Втім, це питання не тільки нинішньої реальності. Завжди була проблема пасивності й байдужості людини, яку не цікавлять вищі ідеали, а яка задовольняється елементарними життєвими потребами та нічого не бачить далі цього.

Отже, зазначимо, що реальність, яка відкривається Нео, зовсім не схожа на священне, чисте і сяюче красою царство ідей. Він виявляє, що реальність — це огидний світ, випалений війною між людьми й машинами та забезпечений лише мінімальними засобами для підтримання життя, яке проходить під постійною загрозою смерті. Сайфер вирішує повернутися в Матрицю, хоча для цього йому доведеться зрадити своїх товаришів. Але для Нео кращим є цей світ, ніж ілюзії Матриці, тому що він дійсний. Як і платонівський в'язень, Нео повертається у фальшивий світ, щоб звільнити інших.

Фільм ставить багато питань, пошук відповідей на них — це пошук свого шляху по цей бік екрана, а значить, будь-які пророкування (знання) не варто оцінювати, за словами Морфеуса, як «правильні або неправильні».

Будь-яка сфера мистецтва тою чи іншою мірою звертається до відчуття реальності в аудиторії, а кіно — найбільшою мірою: якою б не була фантастичною подія, що відбувається на екрані, глядач стає її очевидцем і

ніби співучасником, тому, розуміючи ірреальність того, що відбувається, емоційно він ставиться до неї, як до справжньої.

Ми усвідомлюємо, що світ екрана — завжди частина якогось іншого світу, а ілюзія реальності — його невід'ємна властивість. Схильність сучасного світосприйняття до динаміки та багатополярності, до фрагментації й поверховості — всі ці властивості демонструє кіномистецтво, що і робить його сьогодні найбільш затребуваним.

Світ кіно — це зrimий нами світ, розділений на частини (кадри), кожна з яких отримує самостійність (як предмет осмислення і трактування) та нові життєві можливості (у процесах монтажу).

* * *

Кафедра географії та краєзнавства

Г.Л. Кушнір, студентка III курсу
(наук. кер. — доц. Л.М. Кушнір)

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КЕРАМОКІ ТА ГОНЧАРСТВА НА ПОЛТАВЩИНІ

Здавна Полтавщина славиться своїми гончарними виробами. У різні історичні епохи населення виготовляло посуд для приготування, зберігання й споживання страв (горщики, глечики, миски, макітри, барильця, куманці, кухлі тощо), а також зооморфний та антропоморфний посуд, архітектурно-будівельні вироби (цеглу, черепицю, каchlі, димарі). Вироби кожного гончара, за наявності спільніх рис у формах і побутовому застосуванні водночас мали відмінності, які проявлялися у кольорах та орнаментиці, а також у пластиці й архітектоніці творів. Основними причинами цього стало зменшення попиту на глиняні вироби внаслідок конкуренції промислової продукції, небажання молоді займатися цим важливим ремеслом. Про це свідчать і результати керамологічних експедицій, що систематично проводяться співробітниками Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному спільно з науковцями Інституту керамології — відділення Інституту народознавства НАН України.

Розвитку гончарства на Полтавщині сприяла наявність родовищ високоякісних глин і вохр, які є основним матеріалом для роботи гончарів. Це зумовило виникнення багатьох осередків гончарства: Опішне, Глинськ, Лубни, Хомутець, Попівка, Лазьки, Великі Будища, Чернечий Яр, Комишня, Городище, Лісова Слобідка.

Археологічні дослідження на Полтавщині свідчать, що ще за часів скіфської доби (VII-III століття до н.е.) у селі Більську Котелевського району виготовляли посуд, прикраси, культові статуетки й предмети, оздоблені лінійними візерунками чи наліпненнями. Археологи знаходять горщики, миски зарубинецької культури (ІІ-І століття до н.е.) у Лохвиці. За часів Київської Русі оригінальні пам'ятки гончарства виявлено в населених пунктах Переяславської землі, зокрема Посульської оборонної лінії. Після татаро-монгольської навали гончарство на Полтавщині відновилося лише в XVI-XVII століттях. У 1634 році засновано гончарний цех у Лохвиці, а в 1643 — у Гадячі, пізніше у Зінькові, Опішні, Лубнах, Ромнах, Хомутці. В 1865 році на Полтавщині діяло 13 гончарних заводів, а вже на початку ХХ століття налічувалось 60 гончарних осередків. У цей період Полтавське губернське земство розробило унікальну програму заходів для збереження та плідного розвитку найбільших осередків народної художньої культури. Земці винайшли єдино можливу в XX-XXI століттях схему підтримки

провідних осередків народного мистецтва, еволюційний ряд якої вибудовується в такій послідовності: музей — бібліотека — видання книг — спеціалізована школа — творча майстерня. З цією метою на Полтавщині було засновано мережу навчальних майстерень: в Опішні (1894-1899), Поставмуках (1899-1902), Глинську (1899-1920) і Миргородську художньо-промислову школу імені М.В.Гоголя (з 1896 року, нині — Миргородський керамічний технікум імені М.В.Гоголя).

Сьогодні основним осередком гончарства та кераміки на Полтавщині виступає Опішне — єдиний в Україні осередок традиційного гончарства, де вже більше ніж століття розвивається гончарне шкільництво. Нині тут діють приватні гончарні художні майстерні відомих українських митців, заслужених майстрів народної творчості України — Михайла Китриша, Василя Омеляненка, Миколи Пошивайла та багатьох молодих майстрів кераміки. Містечко стало місцем проведення Установчого з'їзду Українського керамічного товариства (2000 рік).

В Опішному тепер функціонують три заклади державного значення: Національний музей — заповідник українського гончарства в Опішному, Державна спеціалізована художня школа-інтернат 1-3 ступенів «Колегіум мистецтв в Опішному», Інститут керамології — відділення Інституту народознавства НАН України. В перелічених вище установах працюють три доктори наук, два кандидати наук, 15 аспірантів і здобувачі наукового ступеня.

З 1980 року на Полтавщині почала реалізовуватися комплексна програма, спрямована на збереження й творчий розвиток Опішного. Спершу було засновано Музей гончарства (1986), який через три роки набув статусу Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (1989), а через 12 років — став національним (2001). Таким чином удається знайти спосіб збереження творчої спадщини гончарів не лише Опішного, а й багатьох інших осередків українського гончарства.

У наш час заклад володіє найбільшою в Україні колекцією народної кераміки, чисельність якої становить понад 30 тис. одиниць, причому в ній представлено творчі здобутки гончарів усіх історико-етнографічних регіонів України. З метою збереження творчості найвидатніших гончарів було відкрито Меморіальний музей-садибу гончарівни Олександри Селюченко та Меморіальний музей-садибу гончарської родини Пошивайлів. Крім того, в структурі музею-заповідника сформовано Гончарську книгозбірню України, що виступає республіканською спеціалізованою бібліотекою з проблем гончарства.

З 1995 року з метою наукового вивчення історичної спадщини гончарства на базі музею-заповідника було створено Науково-дослідницький центр українського гончарства, який з 2000 року став

Інститутом керамології. З 2002 року Інститут вийшов зі складу музею-заповідника й набув статусу юридичної особи.

У той же час надзвичайно актуальною залишається проблема збереження Опішного, як визначного центру народної художньої культури України. Ситуація ускладнюється тим, що існуючі в містечку гончарні заводи фактично припинили своє існування. Всі існуючі проекти щодо розбудови Національного музею-заповідника гончарства досі залишаються на папері, хоча надходження гончарних виробів уже ніде зберігати внаслідок переповнення існуючих фондовых кімнат.

*В.С. Рожук, магістрант
(наук. кер. — ст. викл. С.М. Шевчук)*

ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ ТА ДЕРЖАВНІ КОРДОНИ УКРАЇНИ (ЕТНОГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Для України як держави важливе значення має географічний простір, у котому відбувається економічне, політичне, соціальне і духовне життя людини. Український географічний простір складається з двох основних частин: території держави й українських етнічних земель. Визначальним чинником формування українського географічного простору є український народ з урахуванням історико-географічних особливостей заселення певної території та освоєння природного середовища.

Проблема української національної території вперше у вітчизняній географічній літературі була поставлена та науково опрацьована акад. С.Рудницьким ще на початку ХХ століття у працях «Огляд національної території України», «Націоналізм та територія», «Українська справа зі становища політичної географії» (Відень, 1920). Одним із центральних питань у концепції української державності С.Рудницького є проблема національної території та сама ця територія для державного будівництва суверенної України. Щоб обґрунтувати етнічну територію українців, С.Рудницький детально вивчав розселення української та інших націй, їх кількісне співвідношення в т.зв. «мінімальній» (там, де повністю переважає українське населення) і «максимальній» (де українські поселення територіально перемежуються з поселеннями інших національностей) територій. Вчений об'єктивно стверджує, що Україна збудована як держава, в етнічних межах має стати великою державою, яка б територією стояла на другому, а за населенням — на третьому місці серед держав Європи. Згодом географічні аспекти формування та функціонування української території були розвинуті в працях В.Кубійовича, Ф.Заставного, О.Шаблія, Я.Жупанського, М.Дністрянського, В.Круля та інших учених.

Географічним ядром українського простору є державна територія — чітко окреслена у просторі та визнана міжнародними угодами. Основним чинником, який визначив об'єднання різних регіонів в одному державному утворенні, незалежно від того, яким шляхом було здійснено це об'єднання, була саме географія етнічних українців, розуміння їхньої єдності в середовищі культурних і політичних еліт, право українського народу на самовизначення на своїй етнічній території. Це і визначило той факт, що українська етнічна територія ставить Україну за історико-генетичними зasadами в один ряд з іншими національними державами, сформованими на основі політичного самовизначення етносів-націй. Тому етнонаціональна структура населення України є доволі однорідною і характеризується великим переважанням етнічних українців, що має стати природною геополітичною основою цілісності українського суспільства.

Характерною рисою державної території України є те, що вона неповністю відповідає межам її етнічних земель. Українські етнічні землі (етнічна територія) — це простір земної поверхні, який компактно заселений і соціально-економічно освоєний українцями, українським етносом за багато століть його розвитку й розселення. Дуже часто чіткі межі суцільно заселеного простору важко визначити, тому що він непомітно переходить у етнічно змішані території.

Суцільна українська етнічна територія становить майже чотири п'ятирічні усіх земель, що їх заселяють українці. З неї 80 % — це державна територія України. Етнічну територію України становлять історико-географічні землі: Наддніпрянщина, Слобожанщина, Сіверщина, Галичина, Волинь, Полісся, Холмщина, Підляшша, Мармарощина, Закарпаття, Буковина, Поділля, Бессарабія, Таврія, Кубань, Донщина та ін. Ці землі частково або повністю входять до складу політико-географічних земель, до яких належать: Лівобережна Україна, Правобережна Україна, Західна Україна, Східна Україна, Брацлавщина, Берестейщина, Перемишльщина, Новоросія тощо. А також існують етнографічні землі — Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Новосербія, Слов'яносербія та ін. Близько 20 % етнічної української території лежить у сусідніх державах. Найбільше таких територій у Російській Федерації (Белгородська, Курська, Воронезька, Ростовська області та Краснодарський край). Якщо сюди ще зарахувати змішані території (Брянщина, Ставропольський край тощо), то у Росії знаходиться 30 % української етнічної території. Значно менше української етнічної території відійшло до Польщі (тут вона переважно змішана — Північна Лемківщина, Надсяння, Підляшша, Холмщина), Словаччини (Південна Лемківщина) і Румунії (Мармарощина, Південна Буковина). На етногеографічні процеси в Україні певний вплив мають і внутрішні процеси, що відбуваються в сусідніх державах, наприклад проблема визначення місця і ролі національних меншин гостро стоїть у Румунії,

Словаччині, Росії, Молдові.

Ураховуючи складність історії формування, характерні й водночас суперечливі етногеографічні особливості мають також державні кордони України, конфігурацію яких вона успадкувала від УРСР, а з огляду на їх проведення вони нав'язані переважно в односторонньому напрямку, окремі ділянки кордону мають ознаки колоніальних, тобто вони проводились механічно, а в культурно-національному відношенні не мають нічого спільного з українською державністю. Державний кордон України відповідає межі української етнічної території, що склалася на початку ХХ століття, лише на деяких ділянках: північному сході — з Білоруссю, на сході (від річки Десни до міста Білопілля Сумської області) — з Росією і на незначних ділянках кордону з Угорщиною й Молдовою. Водночас переселення та депортациі населення, природна та насильна асиміляція уже значною мірою привели до того, що крайні межі західного українського розселення збігаються із західним державним кордоном, особливо з його українсько-польською ділянкою. На сьогодні у прикордонній смузі України, тобто у 86 адміністративних районах, що безпосередньо прилягають до кордону, проживає понад 1 млн. етнічно неукраїнського населення, що становить 10% від усього населення національних меншин України. Найбільше їх на кордоні з Угорщиною, Румунією, Молдовою.

Таким чином, складність історії державотворення, яку здебільшого зумовлювало зовнішнє втручання, спричинила державно-політичне відокремлення від основного українського етнонаціонального ядра цілих історичних та етнографічних областей, що послабило й етнокультурний, і геополітичний потенціал України як самобутньої країни. Такі переважно етнічно українські регіони, що не ввійшли до складу України, як Холмщина, Підляшшя, Берестейщина, Лемківщина, Кубань, уклонюючись глибоко в інонаціональні території, поєднували одночасно Прибалтійський, Центрально-Європейський, Кавказький світи, несучи в собі ознаки, що робило загальноукраїнську національну культуру і світогляд більш багатогранними, а економічні і політичні перспективи багатообіцяючими. Безумовно, слід погодитися з тим, що з огляду на необхідність збереження політичної стабільності у Центрально-Східній Європі, не може бути мови про перегляд у сучасних умовах державно-територіальних реалій Української держави.

*Я.І. Крем'янський, студент IV курсу
(наук. кер. — доц. О.М. Мащенко)*

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ФЛЮВІАЛЬНОГО РЕЛЬЄФУ ПОСТІЙНИХ ВОДОТОКІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ

Специфіка природи Полтавщини значною мірою зумовлена переважанням форм флювіального рельєфу підтипу постійних водотоків. Попри доступність для споглядання та проведення досліджень указаного типу морфоскульптури, її характерні риси й особливо специфіка формування залишаються недостатньо узагальненими з урахуванням результатів усіх етапів геоморфологічних досліджень на теренах нашої області. Все зазначене зумовило вибір проблеми нашого дослідження.

Конфігурація і густота мережі річкових долин на території Полтавщини викликана загальною пологістю топографічної поверхні та її нахилом із північного сходу на південний захід. Такий висновок дослідники зробили на основі аналізу топографічних карт ще у XIX столітті. Лише у 60-их роках минулого століття увагу геоморфологів привернуло майже ідеальна збіжність складної лінійної конфігурації річок Лівобережжя України, зокрема на території Сумщини, Полтавщини, Дніпропетровщини. Це далеко не єдиний випадок, коли звичайне споглядання карт спонукало до формулювання гіпотез, котрі після відповідних досліджень приводили до наукових відкриттів глобального та регіонального масштабів. Достатньо згадати хоча б гіпотезу «дрейфу континентів», котру висунув геолог А.Вегенер на початку ХХ століття, просто помітивши майже ідеальну збіжність берегових ліній південних материків. Із цієї «дитячої» гіпотези розвинулася теорія тектоніки літосферних плит, котра визначила розвиток геологічних наук із 50-их років минулого століття і до нашого часу. Це зразок ефективності застосування хорологічної парадигми.

Зазначимо, що яскравим прикладом продуктивності хорологічних підходів на регіональному рівні є дослідження видатного українського геоморфолога і ландшафтознавця В.І.Галицького. Саме він на звичайній фізичній карті України, котрою користуються при вивченні географічних дисциплін у всіх школах та видах, із «дитячою» допитливістю природодослідника здивувався складним колінчастим вигинам річкових долин Лівобережжя України. Найголовнішим же було майже ідеальне повторення цих складних великих звивин у всіх річок цієї частини нашої країни. Пошуки причин указаного геоморфологічного феномена спонукали вивчити карти геологічної будови, неотектонічних рухів тощо. Це дозволило з'ясувати наявність мережі розломів відповідної конфігурації, збіжність характеру та амплітуди неотектонічних рухів у блоках земної

кори, розташованих смугами вздовж грандіозного планетарного розлому, по якому заклалася долина Дніпра.

Уже на початку ХХІ століття доцент кафедри геоморфології Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка В.Г.Пазинич, розглядаючи топографічні карти Полтавщини масштабів 1:50000 та 1:100000, помітив, що обриси річкових долин Сули, Псла, Ворскли, Орелі вирізняються різким звуженням у напрямку від пригир洛вої частини (300-400 м) до верхів'я (5-10 м). Також дослідник звернув увагу, що при сучасній водності річок жодна з них не змогла б узагалі сформувати такі непропорційно широкі й глибокі долини.

Пошуки джерела надходження додаткової величезної кількості води, котра була необхідна для утворення палеодолин таких розмірів, привели до обґрунтування наявності стаціонарної снігово-льодової шапки на цій території у різні стадіали плейстоценового зледеніння. Навіть за умови зниження температури у цей час на 10 градусів, кількість талої води була майже у 150 разів більшою від сучасних показників. При цьому кожен терасовий рівень являє собою результат двох послідовних етапів розвитку (за класичною схемою), котрі зумовлені зміною режиму водності річок під час плейстоценового зледеніння. Для утворення терас із такими відмінностями відносних висот мав сильно знижуватися регіональний базис денудації. Таке зниження було щонайменше два рази — у періоди аблляції Московського та Валдайського льодовиків. Його причиною був прорив Дніпра через кристалічний масив і спуск велетенського озера, що знаходилося на рівні басейну Середнього Дніпра, а потім на Поліссі. У той час у межах проходу Дніпра через кристалічний масив існував каскад водоспадів, котрі своєю видовищністю не поступалися сучасному Ніагарському водоспаду. В післяльодовиковий час виступи водоспадів були поступово еродовані та перетворилися на пороги. Останні, як відомо, у результаті втручання людини були поховані під товщею води.

Отже, особливості флювіального рельєфу на території Полтавщини з'ясовувалися поетапно впродовж XIX-XX століть як у результаті споглядання й аналізу картографічного матеріалу різних масштабів, так і шляхом польових досліджень.

*С.М. Товма, магістрант
(наук. кер. — доц. Л.М. Кушнір)*

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ АВСТРАЛІЇ

Проблема відкриття величезного гіпотетичного південного материка — Terra Australis Nondum Cognita — виникла у XVI столітті, після фактично всіх великих і вагомих досягнень епохи Великих географічних відкриттів. Розвиток гірничорудної промисловості й плантаційного господарства в Америці потребував заміни фізично слабких індіанців чорношкірими рабами. До того ж організація регулярного сполучення між іспанськими островами Азії та Південною Америкою вимагала більш детального вивчення приекваторіальної частини Тихого океану.

Відкриття Австралії приписують англійському капітанові Джеймсу Куку, який здійснив у 1768-1771 роках навколо світнє плавання, в ході якого були відкриті деякі острови Товариства, досліджена берегова лінія Нової Зеландії і східне узбережжя Австралії. Крім того, він зробив вагомий вклад у географічну науку завдяки ще двом своїм кругосвітнім подорожам — 1772-1775 років, коли була досліджена майже вся навколоантарктична територія, і 1776-1780 років, коли детально вивчалися Берингова протока й узбережжя Аляски, а також була відкрита центральна група Гавайських островів.

Однак Кук був далеко не першим, хто побачив Австралію і навіть не першим, хто ступив на її землю.

Китайці плавали десь поряд з цим материком на початку XV століття, коли династія Мін направила цілий флот досліджувати південні моря, проте не досягли лише острова Ява. Дещо знали про цю землю ще в часи Марко Поло, який перебував певний час на Суматрі, тобто ще на більше ніж сто років раніше. Вісті про безкрайній суходіл привезла й експедиція Магеллана.

Першими на початку XVI століття на землю Австралії ступили португальці, які досить довго приховували цей факт, проте зберегли секретні навігаційні карти. Крім того, в затоці Рабак у Західній Австралії знайдені каронади — невеликі гармати не пізніше від початку XVI століття — з португальською короною.

Торгівля з Індією уже не задовольняла європейців, до того ж виявилося, що найкоштовніші прянощі ростуть на даліких островах Індонезії. Саме туди направив свої експедиції Альбукерке, який став віце-королем Індії у 1509 році. Португальські моряки досягли острова Суматра у 1511 році. Користуючись підказками арабських, китайських, індійських та інших морських торговців, вони у тому ж році дійшли до острова Яви. Для Європи португальці відкрили береги Східної Азії, у 1517 році зав'язали

морську торгівлю з Китаєм, утвердилися у місті Макао у 1520 році й повторно відкрили Японію 1542 року.

У 1567 році іспанська експедиція Менданьї відкрила Соломонові острови, а наприкінці століття — Маркізькі острови в Полінезії. На початку XVII ст. експедиція Кіроса відкриває величезний атоловий архіпелаг Туамоту та гористі Нові Гебріди, які були прийняті за північний виступ «Південного материка».

У 1606 році іспанець Торрес пройшов між Новою Гвінеєю й Австралією, підходив до берега та, головне, встановив, що це окремий масив суші. Це і вважають першовідкриттям Австралії, яке іспанці не розголосували цілих 150 років.

Першим із європейців після португалець, чиї плавання і відкриття теж залишилися невідомими, на новий континент ступив голландець. У 1606 році Ост-Індська компанія Нідерландів послала мореплавця Віллема Янсона (Янца) досліджувати Нову Гвінею. Він узяв курс трохи південніше від неї й висадився на півострові, названому згодом Кейп-Йорк, в найпівнічнішій точці майбутнього Квінсленда. Потім інші голландці у 20-их роках XVII століття відкрили західне (Нова Голландія) та південне узбережжя Австралії, котре розглядалось як північний виступ «Південного материка».

І нарешті, в 1642-1644 роках у ході двох експедицій Абелль Тасман обійшов навколо Австралії, встановивши (а точніше — підтвердивши), що це материк і мимохідь відкривши острови Тонга і Фіджі. Нові береги не радували перспективністю: води виявилося мало, тубільці не вирізнялися гостинністю.

А вже через понад сто років капітан Кук, займаючись розвідкою південних морів і маючи іспанські карти, захоплені англійцями в 1762 році в Манілі, попрямував на захід від Нової Зеландії та вперся у ще невідомий Європі родючий східний берег Австралії. Першу стоянку він назвав бухтою Ботані за велику кількість нових рослин. Закартографувавши все східне побережжя, Джеймс Кук оголосив його володінням Британії й назвав Новим Південним Уельсом.

Після 1770 року перші поселенці з'явилися в Австралії доволі швидко, хоча і не за своєю волею. Всього через 17 років населення нововідкритої «південної землі» мало у своєму складі чималу частку європейців і мешканців американського континенту.

Після втрати американських колоній Великобританії банально стало нікуди висилати ув'язнених, унаслідок чого в'язниці по всій країні переповнилися. Австралія дуже легко розв'язала цю проблему.

У 1787 році два військові й дев'ять транспортних кораблів під командуванням капітана Артура Філліпа вийшли з Портсмута, маючи на борту 649 моряків і солдатів та 770 засуджених. Через 8 місяців вони

прибули в бухту Ботані. Філліп визнав це місце невдалим, узяв курс трохи північніше, знайшов набагато краще місце і зручинішу гавань. Увечері 26 січня 1788 року він підняв над нею прапор «Юніон Джек», назвавши селище на честь міністра внутрішніх справ лорда Сіднея.

За наступні 80 років метрополія перекинула до Австралії 162 тисячі каторжан. Тим солдатам, що відбули термін, давали землю і рабів для її обробітку. Околиці Сіднея в доволі короткий час стали небувало процвітати, а на материк почали прибувати вільні колоністи. Поступово створювалася нова країна, яка зараз стала однією з найрозвиненіших індустриальних держав світу.

*С.В. Шелепа, студент III курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.Д. Кубарєва)*

ІСТОРІЯ ГЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДНІПРОВСЬКО-ДОНЕЦЬКОЇ ЗАПАДИНИ

Геологічні дослідження Дніпровсько-донецької западини умовно можна розділити на кілька історико-еволюційних етапів.

Перший етап охоплює інтервал з початку XIX століття і до тридцятих років XX століття. Він характеризується бурхливим розвитком літолого-петрографічних, стратиграфічних, палеонтологічних, палеогеографічних, тектонічних методів дослідження.

Другий етап розпочався з тридцятих років XX століття. Йому властивий бурхливий розвиток геофізичних, геохімічних, стратиграфічних, тектонічних та інших методів дослідження. Ми спинимось на основних моментах геологічних досліджень.

Протягом XIX століття плідні геологічні дослідження на території Дніпровсько-Донецької западини проводили харківські геологи В.М.Каразін, Н.Д.Борисяк, О.В.Гуров. Зокрема, В.М.Каразін займався гідрогеологічними дослідженнями колодязів з "мінеральною водою" в басейні Орелі (Харківська і Полтавська губернії). В 1838 році він публікує статтю "Про цілющу воду в дачах над Ореллю".

Наш земляк, професор Харківського університету Никифір Дмитрович Борисяк (1817-1882) — засновник харківської школи геологів. Його учнями і послідовниками були професори І.Ф.Леваковський та О.В.Гуров. З 1848 року під час експедиції Н.Д.Борисяк активно досліджував геологічну будову, корисні копалини і ґрунти Харківської й навколоишніх губерній. Як наслідок цих досліджень учений публікує низку наукових праць, серед яких "Про чорнозем" (1852), "Про геогностичні відношення ґрунтів в

Харківській і прилеглих губерніях" (1854), за які автору присуджено учений ступінь доктора природничих наук. Ним уперше описано геологічну будову Харківського артезіанського басейну.

Професор І.Ф.Леваковський (1828-1893) у своїй науковій праці "Спосіб і час утворення долин на півдні Росії" (1869) розглядає питання геоморфології та гідрогеології і на території Полтавщини.

Тематичне картографування території Полтавщини започатковане професором геології Харківського університету О.В.Гуровим (1843-1921) та академіком-геологом В.І.Вернадським (1863-1945). За завданням Полтавського губернського земства О.В.Гуров провів геологічні дослідження на Полтавщині, які підсумував у монографії "Геологическое описание Полтавской губернии" і склав одну з перших геологічних карт (1888). У 1889 році під керівництвом О.В.Гурова успішно завершено буріння першої глибоководної артезіанської свердловини (до глибини 650,58 м, пройшла підкрайдовий водоносний горизонт), що було визначною подією в історії геологічного і гідрогеологічного вивчення як Харківщини, так і всієї Дніпровсько-Донецької западини.

Протягом XX століття різнопланові географічні, геоморфологічні та геологічні дослідження на Полтавщині проводили академіки В.В.Різниченко, В.Г.Бондарчук, Є.В.Опоков, професори Д.М.Соболев, В.І.Крокос, П.К.Заморій, А.П.Ромоданова, І.Л. Соколовський, М.Г.Волков, В.К.Гавриш, М.В.Векличич й інші.

Український геолог академік В.Г.Бондарчук (1905-1991) — засновник тектонічного напряму геологічних досліджень, що базується на діалектичній єдності розвитку структур земної кори і рельєфу її поверхні. На цій основі опублікував монографію «Геологічна структура УРСР» (1946). Спільно з П.К.Заморієм, І.Л.Соколовським розробив тектонічні мапи амплітуд неоген-четвертинних рухів території України, які були опубліковані в 1959 році. В подальшому неотектонічна мапа України, в тому числі й території Полтавщини, неодноразово доповнювалась за участю професорів І.Л.Соколовського і МХ.Волкова.

Професор Харківського університету Д.М.Соболев (1872-1949) розчленував товщу відкладів девону Дніпровсько-Донецької западини. Він проводив дослідження неоген-антропогенових терас Середнього Придніпров'я, що підсумовано в роботах "Пролог до вивчення долинного і терасового ландшафту України" (1937) та "Про стратиграфію терас Середнього Придніпров'я" (1946). Одним із перших висловив припущення про можливість нафтоносності Дніпровсько-Донецької западини.

До 10-річного ювілею Геолкому в 1928 році українським геологом, академіком В.І.Лучицьким (1877-1949) складена перша детальна гідрогеологічна мапа Полтавської губернії.

Визначну роль у вивченні гідрогеології Полтавщини і ДДЗ в цілому відіграли роботи відомого вченого К.Т.Макова (1910-1948), який вперше дав картину формування водних ресурсів еоценового та нижньокрейдяного водоносних комплексів Дніпровсько-донецького артезіанського басейну, які в наш час є основними джерелами питного і господарського водопостачання. Відкриття та підрахунок запасів родовищ прісних підземних вод, які в складі семи водозаборів забезпечують місто Полтаву якісною питною водою, здійснювала гідрогеологічна служба Кременчуцької геологорозвідувальної експедиції, очолювана Ю.О.Терентьевим, Г.В.Усовим, Л.А.Микитчук.

Відомий український геолог і палеонтолог професор В.І.Крокос (1889-1936), вивчаючи геологічні й геоморфологічні особливості четвертинної (антропогенової) товщі України, опублікував статтю "Четвертина серія по лінії Гребінка — Лубни — Миргород" (1933). В.І.Крокос значно вдосконалів методику вивчення лесів і провів стратифікацію та районування лесових відкладів України.

Український геоморфолог, доктор географічних наук М.Г.Волков (1934-1983) присвятив свої дослідження вивченю неотектонічної активності геологічних структур як рельєфоутворюючого фактора та проблемам морфоструктурного аналізу нафтогазоносності території України. Він установив загальні й регіональні закономірності розвитку рельєфу Придніпровської низовини та принципи великомасштабного морфоструктурного картування нафтогазоносних областей. Наслідки його досліджень викладені у монографіях "Локальні морфоструктури Дніпровсько-донецької западини" (1977), "Методика досліджень неотектоніки і геоморфології Дніпровсько-Донецької западини" (1982).

Сучасні уявлення про геоморфологію лівобережжя Придніпров'я відображені в спільних монографіях М.Г.Волкова та І.Л.Соколовського "Основні проблеми геоморфології лівобережжя Середнього Дніпра" (1967) і "Морфоструктурний аналіз нафтогазоносних областей України" (1981).

Тривале вивчення літологого-стратиграфічних особливостей четвертинних відкладів України підsumоване в монографії професора А.П.Ромоданової "Четвертинні (антропогенові) відклади Лівобережжя Середнього Дніпра" (1969).

Різнопланові геофізичні, геодезичні, геохімічні дослідження території ДДЗ протягом 30-90-их років ХХ століття проводились за участю відомих українських геологів А.О.Строни, В.Ф.Хадло, З.О.Крутихівської, Я.М.Белевцева, М.М.Доброхотова.

Геологічні дослідження на Дніпровсько-Донецькій западині продовжуються і понині, оскільки ця територія в числі нафтогазоносних районів займає провідне місце.

*Т.В. Мельничук, студентка II курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.Д. Кубарєва)*

ЕВОЛЮЦІЯ ЗЕМНОЇ КОРИ

Земна кора, яка слугує матеріальною основою нашого світу, є продуктом довготривалої й складної взаємодії атмосфери, гідросфери, біосфери і процесів внутрішнього фізико-хімічного розвитку Землі при одночасному впливі зовнішніх сил. Недостатня поінформованість про будову, хімічний та агрегатний склад земної кори тягне за собою істотні матеріально-економічні втрати і негативні екологічні наслідки.

Геологія становить підґрунтя спеціальних географічних дисциплін та має велике значення у вивченії еволюції географічної оболонки. Еволюція структури земної кори за рахунок складного внутрішнього геологічного життя Землі формує різноманіття структурних форм у верхній частині літосфери та розміщення корисних копалин. Існує низка гіпотез, які пояснюють окремі сторони геологічної еволюції земної кори. Наявність великої кількості гіпотез указує на пошук істини сучасною геологією природи рушійних сил геотектонічних процесів, котрі формують земну кору і розподіл корисних копалин. Донині не отримана відповідь про первинне походження океанічної й материкової кори. Існують різні погляди щодо первинного структурного маклюнка Землі.

Стосовно утворення і розвитку земної кори, то на сьогодні є декілька поглядів. Довгий час для вивчення цього питання використовували «теорію про геосинклінальний розвиток земної кори». Згідно з цією гіпотезою багатокілометрові товщі вулканогенно-теригенних, органогенних і хемогенних порід, які накопичилися у перший період розвитку геосинкліналі, на другому етапі збираються в складки, пронизуються магматичними тілами, метаморфізуються. Океанічний тип кори, який притаманний геосинкліналям, переходить у континентальний, а утворена гірська система під дією екзогенних процесів вирівнюється й перетворюється в платформу.

Учення про геосинкліналі розвивалося на базі вивчення процесів геодинаміки в основному на континентах. Але нові дані про тектоніку літосферних плит за останні роки значно збагатили вчення про геосинкліналі, дали можливість простежити появу і розвиток окремо взятої геосинкліналі на стику літосферних плит.

У кінці ХХ століття вчені-геологи, користуючись новими геологічними даними, які були отримані при вивченні океанічних западин, висунули свої гіпотези щодо утворення земної кори та її еволюції.

Так, у 80-их роках ХХ століття геолог І.Резанов запропонував свою, дуже цікаву, гіпотезу. Згідно з нею в катархеї була сформована гранітна

оболонка Землі, що пройшла три фази геологічних процесів, які й привели до її утворення. Л.Салоп підкреслює, що в катархеї була відсутня диференціація кори на платформи і геосинкліналі Він розділив історію розвитку планети на догоесинклінальний та платформено-геосинклінальний мегаєтап.

На першій фазі відбулося формування базальтової (анортозитової) кори в результаті виливу на поверхню Землі виплавок, які були підняті з мантії. Це була первинна кора, яка мала загальну потужність 30-40 км.

На другій фазі спостерігався прогресивний метаморфізм раніше сформованої базальтової кори. Вважається, що температура кори досягала 700-1200°С.

Третя фаза наступила після того як Землю залишила щільна первинна атмосфера. До часу 3,5 млрд. років розплавлена кора остигла настільки, що породи, які її утворювали, перейшли в кристалічний стан. Залигала вона безпосередньо на мантії Землі й проіснувала повсюди протягом усієї подальшої історії планети. Відбулось утворення «нормальних» гранітів.

Геосинклінальний процес порушував стабільність гранітної оболонки, але проявив себе він активно лише в прирозломних зонах. Переважна за площею частина гранітної кори залишилася майже незмінною.

В археї також не було справжніх геосинкліналей, хоча і формувалися так звані зеленокам'яні пояси. Розломи існували, але вони не були протяжними. Це були тріщини на гранітно-гнейсовій корі, яка поступово затверджувала. Вони не сікли структури кори, а підпорядковувалися гнейсовим овалам, обмежуючи їх дугоподібними зонами. Тобто в археї почався поділ структур земної кори на більш рухливі лінійні й овальні зони та відносно стабільні частини — протоплатформи. В археї земна кора поділялася на два типи: кору протоплатформених масивів і кору вулканічних прогинів.

У протоплатформених масивах збереглася та ж кора, що й була в катархеї. Тільки до кінця архею вона стала тоншою внаслідок розмиву її верхніх горизонтів. У вулканічних прогинах архею можна побачити майбутні геосинклінальні прогини. Тектонічний режим архею можна назвати передгеосинклінальним, оскільки протягом цього етапу йшов поступовий процес охолодження кори, тобто існування умов, за яких кора могла розколюватися глибинними розломами. Велика дайка — приклад одного з перших протяжних лінійних розломів на Землі.

Тільки з раннього протерозою почався на Землі платформено-геосинклінальний етап розвитку. Геосинклінальні прогини раннього протерозою були близче до геосинклінальних поясів неогео. Гранітно-гнейсова оболонка планети була розбита на складну систему блоків (часто кутастих). Розломи вперше розсікли овальну структуру катархейської гранітної кори.

На початку неогею почалася більш радикальна руйнація тектонічних структур. Утворився новий структурний малюнок планети, який значною мірою зберігся до нашого часу.

Отже, у першому наближенні в історії нашої планети можна намітити чотирикратну схему її структурного малюнка:

- для катархею були характерними округлі гнейсові складчасті овали;

- для архею — ті ж складчасті овали, але місцями оторочені зеленокам'яними поясами;

- для раннього протерозою — широкі, але не дуже протяжні геосинклінальні пояси, які розбили поверхню планети на велику кількість кутастих серединних масивів;

- для неогею — обмежене число (п'ять-шість) протяжних складчастих поясів і розташованих між ними гіантських за розмірами платформ, частково занурених на дно океанів.

На рівні геологічних структур еволюційні зміни були більш радикальними. Інтенсивність тектонічних процесів на рівні геологічних структур постійно зростала, а це виразилося у збільшенні швидкості прогинання геосинкліналей та у наступній розробленості кори.

Так що ж таке земна кора? Якщо враховувати швидкості проходження сейсмічних хвиль і оцінку щільності порід, то земна кора — це зовнішній відносно сипкий чохол, який лежить на більш щільній мантії. Також це зовнішня оболонка, яка має порівняно з мантією надлишок деяких хімічних з'єднань.

Отже, ознаки, які відрізняють кору від мантії, багато. Але всі вони є наслідком причини — поділу речовини у зіставленні із силою тяжіння. Кора — це все те легке, менш щільне, що надра Землі, які знаходяться під більшим тиском, виштовхнули із себе, утворивши „піну”.

Межа між корою і мантією рухома. Крім того, породи кори й мантії можуть ущільнюватися та розущільнюватися. Цей процес регулюється силою тяжіння, а коливання тиску включає інший механізм — направленастість хімічних реакцій. А підвищення температури зміщує межу «кора-мантия» вверх, а зниження — вниз.

Але у природі існують й інші причини, які проявляють себе не завжди і не всюди, а лише у деяких зонах, де змінюється стан речовини мантії. Зазвичай це зони глибинних розломів.

Дуже багато вчених-геологів говорили, що ці зміни у мантії можуть привести до деякого її опускання, чи „ затягування”, чи , навпаки, підняття мантії, а разом з нею і кори. Процеси в мантії є причиною магматизму та дегазації Землі. Вони вносять свій вклад у зміну хімічного складу кори. Ось приблизно всі процеси, яким кора зобов'язана своїм змінам.

*B.A. Кітченко, студентка II курсу
(наук. кер. — ст. викл. Л.Д. Кубарєва)*

ЗМІНА КЛІМАТУ ЗЕМЛІ ТА ЇЇ ПАЛЕОКЛІМАТИЧНА ЗОНАЛЬНІСТЬ

Сьогодні досить актуальними є питання, що стосуються зміни клімату Землі. Вивчивши та проаналізувавши клімат минулих років, можна отримати багато даних про клімат минулого і на основі одержаних результатів прогнозувати клімат майбутнього на певних територіях континенту або ж на всій планеті.

Клімат — це один з головних компонентів географічного ландшафту, він характеризується коливаннями, циклічними і ритмічними змінами. У свою чергу кліматична система є результатом еволюції Землі як планети Сонячної системи. На сьогодні маємо достатньо припущень того, що життя на Землі зародилося на дуже ранніх етапах розвитку нашої планети. Відомі факти про викопні водорості в Південній Африці, вік котрих визначений у 2,7 млрд. років.

На основі аналізу розвитку органічного світу академік Б.С.Соколов прийшов до висновку, що біогенні накопичення кисню в гідросфері завершилися в 3,7 - 3,5 млрд. років тому, а вільний кисень у земній атмосфері з'явився близько 2 млрд. років тому. Зараз чимало літологів та геохіміків дійшли висновку, що кисень у значній кількості в атмосфері був уже в ранньому докембрії, інакше не можна пояснити виникнення гематитів, тобто продуктів вищого окислення заліза, відомих у вигляді смугоподібних гематит-кременистих сланців віком близько 3 млрд. років. Група сибірських літологів на чолі з В.М.Котляковим, після вивчення газових включень у давніх кременистих породах зробила висновок, що існування вільного кисню в земній атмосфері було починаючи з архею. Із середини протерозою, за їхніми даними, кількісний склад атмосфери за основними газами був близький до сучасного.

Таким чином, точки зору літологів, геохіміків та палеонтологів сходяться на тому, що органічне життя на Землі й кисень з'явились у ранньому докембрії. Оскільки вік найдавніших порід земної кори визначаються в 4,5 млрд. років, з цього часу можна почати відлік геологічного розвитку нашої планети. Поява вільного кисню в атмосфері здійснювалась пізніше ніж 4,5 млрд. років, але раніше ніж 3 млрд. років — у проміжку від початку геологічного розвиту планети до появи фотосинтезуючих організмів. Оскільки фотосинтезуючі рослини є користувачами кисню, то вони могли з'явитись лише після появи кисню у вільному стані в атмосфері.

Візьмемо за відправний момент припущення, що Земля на межі 4,5 — 5 млрд. років являла собою остигаючу масу, на поверхні якої формувалась базальтова кора. На перших етапах ця кора була тонкою, легкоплавкою під дією ендогенних сил. По безкінечно численним тріщинах та вулканічних жерлах відбувався вилив базальтової магми, що в результаті остигання нарощувала потужність кори. Вулканічні гази у вигляді перегрітих парів води, вуглексого газу, азоту, водню, аміаку, кислих димів, благородних газів та кисню формували праатмогідросферу. У цей період накопичення кисню в атмосфері не відбувалось, оскільки він використовувався на окислення кислих димів (HCl , SiO_2 , H_2S).

У докембрії, який займав 7/8 всієї тривалості існування нашої планети, відбулись істотні події в еволюції Землі, що визначили подальший її хід або принаймні наклали на неї глибокий відбиток. До таких подій можна віднести завершення формування Землі із планетозималі, розігрівання її надр і формування ядра привели до активного проявлення магматизму, дегазації магми та утворення земної кори, атмосфери й гідросфери. За цей же період виникли перші організми і в атмосфері вперше з'явивсь у помітних кількостях та почав накопичуватися кисень. На жаль, про цей найдавніший відрізок історії Землі навіть зараз є дуже мало фактичних свідчень. Тому картину докембрійського клімату й загальні тенденції його зміни можна окреслити лише схематично.

Слід підкреслити, що характерною рисою клімату Землі в усі часи була його широтна зональність. Її наявність зумовлена домінуючою роллю надходження сонячного тепла порівняно з іншими джерелами, кулястість нашої планети і малий нахил її екватора до екліптики. Для фанерозою є цілий ряд прямих свідчень існування яскраво вираженої широтної зональності. Найбільш переконливим є факт виявлених аридних та гумідних зон у всіх геологічних періодах, починаючи з ордовіка. Далі, зміна сезонів року відбувається лише при наявності широтної зональності, тому багаточисленні знахідки викопних організмів з річними кільцями росту і осадових порід з річними шарами вказують на наявність широтної зональності.

Отже, можна вважати, що зональність мала місце і на перших етапах існування Землі. Більше того, вона мала б бути дужче вираженою, ніж зараз, оскільки маса атмосфери була малою, і тому циркуляція не могла створювати ефективного вирівнювання широтних контрастів, до того ж нахил осі був меншим, а швидкість обертання більшою, ніж сьогодні.

На останніх стадіях формування планети, коли вона вже мала масу, достатню для утримання майже всіх газів, бомбардування її поверхні дрібними планетозималями та метеоритами все ще продовжувалося. Це спричинило, з одного боку, те, що поверхня Землі набула метеоритного рельєфу, який нагадував сучасний місячний; її верхній шар був складений

пухкими породами, подібними до місячному реголіту. З іншого боку, такі співудари призвели до значних локальних підвищень температури і розпаду нестійких сполук з утворенням таким чином тонкої примітивної атмосфери. Оскільки ця атмосфера мала мізерну масу, температурні умови на поверхні Землі повинні б повністю визначатися променевою рівновагою, тобто рівновагою між сонячною радіацією, що надходить на земну поверхню, та променевою енергією, котру випромінюють поверхні в космічний простір.

У кембрійський період кліматична зональність порівняно з більш пізніми періодами палеозойської ери була слабо виражена. Клімат, в термічному відношенні, був майже не диференційований і відмінності визначаються лише за ступенем розподілу вологи.

Кліматична зональність силурійського та ордовицького періодів схарактеризована порівняно недавно. На самому початкові силуру панували відносно прохолодні умови й для цього часу відомі льодовикові утворення, поширені нині в Болівії, на півночі Аргентини та сході Бразилії. Можливо, льодовики знаходились і в деяких районах Сахари, оскільки тут виявлені флювіогляціальні відклади. Морські льодовикові відклади відомі на півночі Ньюфаундленда, у провінції Нова Шотландія та у Канаді.

Характер осадконакопичення, органічний світ пізнього палеозою дуже малосхожий на сучасний, тому все складніше проводити відповідні аналогії.

Панівне значення серед індикаторів клімату пізньої пермі мають показники тропічного аридного і гумідного клімату. Однічні визначення палеотемператур служать вагомим підтвердженням високого термічного режиму. Середні температури середовища існування брахіопод в мілководних участках Закавказзя коливались у межах 20°С — 26°.

Слід зазначити, що протягом пізньoperмської епохи відбувалося поступове нарощання аридизації. Воно виразилося в розширенні областей з посушливим кліматом. У північній півкулі екстрааридні умови панували на значній частині Північної Америки, Західноєвропейської та Східноєвропейської платформ. У південній півкулі аридний клімат властивий Південній Америці та Центральній Африці.

Географічне положення екваторіального волого поясу підтверджується фактичним матеріалом. До нього відноситься переважання у розрізі безкарбонатних червоноцвітів в Центральній Африці і наявність у Венесуелі каолінітових глин, часто забагачених рослинним дендритом. У морях екваторіального поясу відбувалося формування органогенних та оолітових вапняків, нерідко там зустрічаються рифові утворення. В умовах високих температур і нормальної соленоності розвивалися багаті комплекси брахіопод, коралів та форамініфер.

Мезозой як часовий відрізок зміни клімату Землі був величезною теплою епохою, що пояснюється змінами двох впливових на клімат

факторів: вмістом вуглекислого газу в атмосфері й положенням рівня континентів.

Кайнозойська ера характеризувалася поступовим похолоданням до розвитку поступового зледеніння в плейстоцені. На фоні цього загального зниження температури основними подіями, що характеризують клімат Землі або помітно вплинули на нього, були відкриття та формування Атлантики в її сучасних обрисах і нове зледеніння Антарктиди. Крім цих двох основних подій, досить важливе значення для клімату мали й інші події кайнозою — відділення Австралії від Антарктиди та остаточне формування Антарктичної циркумполярної течії, закриття океану Теніс і виникнення Середземного моря, а потім неодноразове висихання і заповнення водою його котловини, повне припинення з'єднання між Атлантичним та Тихим океанами в результаті підняття Панамського перешейку, а також появи льодовиків і морських льодів у північній півкулі.

Ураховуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що клімат у різні геологічні епохи був неоднаковим. Кліматичні зміни були породжені насамперед розвитком Землі як планети з усім комплексом як космічних, так і телурічних факторів, що їх зумовили. Вивчення цих змін має надзвичайно важливе значення для всього людства.

*Є.О. Сухенко, магістрант
(наук. кер. — доц. Л.М. Кушнір)*

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Військова діяльність на сьогодні є одним із найпотужніших деструктивних факторів усієї біосфери. Вона негативно впливає на всі компоненти екологічних систем, порушуючи їх природну рівновагу. За останніми даними, наприкінці ХХ століття на військові потреби у світі використовувалося близько 2% території Землі, що майже у 2 рази більше ніж за 20 років до того. Тільки у колишньому СРСР військовими об'єктами було зайнято 42 млн. га земель, із них 30 млн. га відводилося під полігони, а в Україні військові об'єкти охоплюють 15% від загальної площини держави.

Військово-промисловий сектор є одним із найбільш екологічно небезпечних чинників техногенної небезпеки. Для потреб військової промисловості відкриті численні видобувні розроблення, опрацьовуються новітні технології (але без забезпечення належної екологічної безпеки), використовуються та переробляються радіоактивні речовини. При випробуванні атомної (радіоактивної) зброї величезна кількість радіоактивних речовин виносиється в атмосферу. Це перше за значущістю

джерело штучного радіоактивного забруднення навколошнього середовища на планеті. З 1945 до 1980 року в атмосфері було проведено 450 атомних і термоядерних вибухів загальною потужністю 545 Мт.

У районах вибухів з'являються додаткові джерела радіоактивного забруднення місцевості. При цьому максимальне надходження радіонуклідів зареєстроване в 1961-1962 роках, коли загальна потужність вибухів становила 320 Мт. У цей час було утворено основний (до 70%) стратосферний запас довгоживучих техногенних радіонуклідів. На сьогодні немає жодного компонента біосфери, де не було б радіонуклідів так званого бомбового походження. На період підписання у 1963 році договору про заборону випробувань атомної зброї річна еквівалентна доза зовнішнього опромінення на відкритій місцевості досягла $6,6 \cdot 10^2$ мЗв (66 мБер), що на 50% більше від природного радіаційного фону. За рахунок лише одного військово-промислового комплексу США за рік утворюється близько 400-500 тис. т токсичних відходів. Постійно зростають масштаби використання палива для потреб армії. Так, на один тренувальний політ військового літака потрібно 3-4 т пального. Збільшується також частина споживання електроенергії для військово-промислового комплексу. Лише у США вона становила у 2000 році 10% річного попиту, а ще 10% усієї продукції витрачалось на військові потреби.

Для будівництва та розгортання однієї мобільної балістичної ракети витрачається близько 4,6 тис. т сталі; 2,2 тис. т цементу; 50 т алюмінію; 12,5 т хрому; 750 кг титану та 120 т берилію. Особливо ризик екологічної катастрофи зростає у період виникнення збройних конфліктів. Так, прогнозні моделі можливих наслідків термоядерної війни з вибухом 100-150 Мт ядерного матеріалу показали: це приведе до утворення такої кількості пилу і диму, що сонячне світло не буде досягати поверхні планети, а отже, є ймовірність виникнення "ядерної ночі" тривалістю 1,5-2 місяці, яка пізніше може перейти в "ядерну зиму". При цьому температура знизиться на 15-20 °C, а в північних широтах — на 40-50 °C проти звичайної середньої. Це, у свою чергу, приведе до загибелі врожаю сільськогосподарських культур, знищення тропічних лісів, вимирання населення від голоду.

Істотне забруднення навколошнього середовища та ураження людей отруйними і токсичними речовинами часто пов'язані з бойовими діями із застосуванням хімічної й біологічної зброї. З часу, коли Німеччина в роки Першої світової війни вперше застосувала отруйний газ-хлор, до сьогодні виробництво зброї масового ураження значно прогресувало. Арсенали розвинених країн нараховують мільйони авіаційних касет, бомб, снарядів, мін-фугасів та інших хімічних боеприпасів. Різні види хімічної зброї використовувалися збройними силами США у воєнних діях у Південно-Східній Азії.

Наведемо ще кілька прикладів екологічних наслідків воєнних конфліктів сучасності. Так, у результаті використання армією США під час війни в Індокитаї (В'єтнам, Лаос) отруйних речовин, спрямованих насамперед на пошкодження рослинних екосистем (пестицидів), у кількості понад 100 тис. т, було знищено до 12% лісів, 40% мангров, 5% сільськогосподарських угідь у регіоні. Отруйні речовини завдали шкоди здоров'ю понад 1,5 млн. корінного населення, понад 7 млн. осіб були змушені залишити райони, в яких були використані пестициди.

Глобальність екологічних наслідків для людства навіть регіональних воєнних конфліктів примушує приділяти значну увагу наслідкам воєнних конфліктів. Як приклад наведемо деякі екологічні наслідки операції "Союзницька сила". Так, під час воєнних дій, що тривали лише 79 діб, літаки НАТО здійснили до 60 тис. бойових вильотів. Було використано близько 10 тис. ракет і понад 79 тис. т бомб, зокрема близько 35 тис. заборонених міжнародними конвенціями касетних і графітних бомб. За оцінками експертів, НАТО використала в Югославії до 100 т збідненого урану. Загальна кількість вибухових речовин, застосованих військовими в Югославії, у тротиловому еквіваленті дорівнює кільком Хіросимам.

Наслідками війн стали забруднення руттю, цинком, міддю, нафтою та іншими вуглеводнями в кількостях, що перевищують фон у декілька десятків та сотень разів, і як наслідок спричиняють виведення з природного використання сотень тисяч гектарів ґрунтів. Практично ці ґрунти втратили продуктивність та перетворились на безплодні техногенні пустелі на сотні і тисячі років.

Ліквідація всіх видів зброї — єдиний реальний шлях запобігання глобальній екологічній катастрофі, пов'язаній з воєнними діями. Нині зброя масового знищення становить загрозу самому існуванню планети.

*I.Л. Карась, студент IV курсу
(наук. кер. — доц. О.М. Мащенко)*

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОЗЕРНИХ ПРИРОДНО-АКВАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ

У загальній класифікації природно-аквальних комплексів (за Ф.М.Мільковим) виділяють озерні ПАК. Вони широко представлені на різних материках, є і в Україні. Проте досліджень указаних природно-аквальних комплексів небагато. І в друкованих працях не відображені чинників їх формування. Зазначене головним чином і зумовило вибір проблеми нашого дослідження.

Для всіх видів природно-аквальних комплексів “ключовим” природним компонентом є вода, від властивостей та впливів якої залежить специфіка ПАК у цілому. Для озерних ПАК із незначною інтенсивністю динаміки води і сповільненим водообміном природний компонент “вода” у їх складі хоча й залишається основним субстратом, проте більшість своїх ознак набуває внаслідок дії на нього інших природних компонентів. Озерні природно-аквальні комплекси утворюються та набувають індивідуальних ознак під дією цілого комплексу чинників ландшафтутворення, до яких відносять зовнішні (тектонічний, циркуляційний, радіаційний) та внутрішні (стік і час). Ми розташували вказані чинники у порядку їх значущості для формування саме озерних ПАК.

Тектонічний чинник об’єднує форми рельєфу рангу морфоструктур, склад гірських порід, характер та інтенсивність неотектонічних рухів. Оскільки вода не має власної форми, то озера набувають форми й розмірів власної озерної улоговини. Залежно від походження останні мають різну площину. Так, найбільшими є озера тектонічного походження. Від малих до середніх розмірів варіює площа озер в улоговинах кінцево-стічних, лиманних, гляціальних, загатних. Найменшими за розмірами є озерні улоговини — вулканічні, стариці, еолові, провально-просадкові. Більшість озер мають округлу форму. Деякі типи озерних улоговин довгі й вузькі. Це рифтові, екзараційні й старицні озера. Найбільші ж глибини характерні для рифтових та тектонічних озер. Найменша зрізаність берегової лінії у рифтових і екзараційних озерах, а найбільша — у гляціально-акумулятивних та еолових.

Склад гірських порід озерної улоговини може бути визначальним для формування хімічного складу озерної води та її солоності. Вода невеликих озер у соленоносних пластих стає соленою. Озера вулканічних областей із переважанням кислих магматичних гірських порід стають кислими. Аналогічно серед гірських порід лужного складу утворюються озера зі солодкою на смак водою. Неотектонічні опускання зумовлюють утворення нових та збереження уже існуючих озерних улоговин. Неотектонічні підняття, навпаки, призводять до активізації денудаційних процесів, котрі руйнують борти замкнених улоговин і спускають озера, припиняючи таким чином їх існування.

Наступним за значенням чинником формування озерних ПАК є циркуляційний. Він регулює кількість і режим надходження води в озера, а також визначає її динаміку. Третім за значенням чинником виступає радіаційний. Саме він визначає кількість тепла, що надходить до озера, оскільки головним джерелом тепла для озерних ПАК є сонячна радіація (90-98%). Надходження сонячної радіації зумовлює тепловий баланс озера. А він у свою чергу формує термічний режим озер, який впливає на фізичні, хімічні й біологічні властивості озерних вод: вміст газів у воді, її щільність,

перемішування, осадження солей, біологічну продуктивність. Тобто широта, в якій знаходиться озерний природно-аквальний комплекс, зумовлює кількість сонячної радіації, що він отримує. Чим далі озеро віддалене на північ або на південню від екватора, тим менше сонячної радіації воно одержує.

До внутрішніх чинників формування озерних ПАК ми відносимо стік і час. Важливим чинником є стік. Відомо, що озера діляться на стічні, безстічні та озера з перемінним стоком. Безстічні озера не мають ні поверхневого, ні підземного стоку й практично втрачають воду лише на випаровування. Вони існують за рахунок упадаючих у них річок. Якщо прихід води за рахунок стоку річок більше від випаровування, озера живуть, якщо менше — можуть періодично пересихати. Стічні озера мають поверхневий і підземний стік. Утворюються вони в умовах надмірного зволоження, де опадів випадає більше ніж їх випаровується. У тих випадках, коли через озера протікають річки, їх називають проточними. У таких озерах далі виникають течії, викликані річкою. Особливо це помітно для озер, витягнутих у довжину. В проточних озерах швидше відбувається обмін води. Проміжне положення між безстічними та стічними озерами займають озера з перемінним стоком. Вони дають стік лише в період високих вод, у межі витікаючі з них річки не пересихають. Водний баланс озер, а отже, і водний режим, залежить перш за все від кліматичних умов, висотного розташування озер, розмірів і форм озерних улоговин. Зміна об'єму води в озері протягом року викликає сезонні коливання рівня озер. Якщо озеро одержує води більше, ніж її втрачає, рівень води підвищується і навпаки.

Як і для живих організмів, час для озера визначає його вік. Озера також переживають кілька фаз життя: юність, зрілість, старість, після чого поступово перетворюються у болото, тобто “помирають”. Із фази юності на дні озера починають накопичуватись донні відклади. Чим довше воно існує, тим більше відкладів накопичується на дні. І по мірі того як збільшується кількість цих відкладів, змінюється і сам озерний ПАК.

Усі проаналізовані нами чинники тісно чи іншою мірою впливають на особливості озерного природно-аквального комплексу. І хоч сила впливу кожного не однакова, не можна ігнорувати жодного. Кожний озерний ПАК формується в усій своїй індивідуальній неповторності, внаслідок сумісної кумулятивної та навіть синергетичної дії всіх ландшафтотвірних чинників.

*Ю.О. Хлистун, студентка II курсу,
(наук. кер. — ст. викл. О.А. Федій)*

ПРИПЛИВНІ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ

На сучасному етапі розвитку світового господарства визначальна роль належить енергетиці. Внаслідок обмеженості ресурсів традиційних джерел енергії їх використання призводить до зниження темпів виробництва і споживання енергії у світі. На сьогодні світове господарство потребує залучення нових джерел енергії, які за своїми властивостями були б відновлюваними й невичерпними. Одним з таких видів є енергія припливів та відпливів у Світовому океані.

Доведено, що при використанні енергії морських припливів можна забезпечити до 12% сучасного енергоспоживання. Припливні електростанції (ПЕС) не забруднюють атмосферу, не потребують затоплення земель і є безпечними щодо технолого-економічних характеристик. Але можливості будівництва таких енергетичних об'єктів у світі є обмеженими. ПЕС можна будувати на узбережжях морів, де гравітаційні сили Землі два рази на добу змінюють рівень води. Величина припливу залежить від контуру берегової лінії, географічної широти та глибини моря біля суходолу. Для створення припливної електростанції різниця рівнів перепаду води під час припливу й відпливу має бути не менше ніж 10 м. Таких місць на земній кулі менше від тридцяти. Також потрібно враховувати заселеність території, віддаленість населених пунктів від ПЕС і можливості передачі електроенергії. Тому припливні електростанції можуть розглядатися як альтернативні джерела енергії з незначною часткою її виробництва.

У світі працює більше ніж 100 ПЕС місцевого значення, особливо вздовж узбережж морів Китаю. Лише чотири станції у світі є промисловими або дослідно-промисловими. До них належать ПЕС „Ранс“ (Франція), ПЕС „Кислогубська“ (Росія), ПЕС „Аннаполіс“ (Канада), ПЕС „Цзянсян“ (Китай). Першою та найбільшою на сьогодні у світі ПЕС є електростанція „Ранс“ (1966 рік), яка розташована в затоці Сен-Мalo на узбережжі Ламаншу. Станція має найбільшу за довжиною греблю — 350 м, по якій проходить швидкісна траса з міста Сен-Мalo до міста Дінар. Потужність станції сягає 240 тис. кВт. На узбережжі Білого моря в Росії розташована Кислогубська ПЕС, потужність якої становить 11 тис. кВт. Станція була введена в експлуатацію у 1968 році в губі Кислій з висотою припливу 10,3 м. Оскільки Кислогубська ПЕС розташована на півночі, біля неї часто утворюються намерзання льоду до 2,5 м під час припливу і його накопичення до 7 м. У 1984 році біля берегів Канади та США у затоці

Фанді була запущена перша ПЕС у західній півкулі й третя у світі — „Аннаполіс”. Станція використовує енергію висоти припливів у 18 м, що підтверджує її вигідне положення та ефективні техніко-економічні характеристики. У 1986 році почала працювати китайська ПЕС „Цзянсян”, потужність якої становить 3,2 тис. кВт.

Незважаючи на непостійність роботи ПЕС (електроенергія виробляється тільки на початку відпливу), низьку частку виробленої енергії в світовому енергетичному комплексі, проектування нових станцій нині відбувається у багатьох країнах. Низька собівартість виробленої енергії пов’язана із технічними особливостями експлуатації цих енергетичних установок: найбільша частка витрат здійснюється лише на стадії будівництва станції, а у подальшій роботі витрати пов’язані з її обслуговуванням. Перспективними районами розміщення ПЕС є затока Фанді у Канаді та США, затока Кука на Алясці, затока Шозе у Франції, Меженська губа в Росії, гирло річки Северн у Великобританії, затока Сан-Хосе в Аргентині. Сучасні проекти будівництва ПЕС мають широкий діапазон інженерно-конструкторських ідей: від локальних об’єктів на узбережжях морів до цілого комплексу. Так, у затоці Фанді, яка заглиблюється в суходіл на 300 км і має багаточисленні затоки-гирла, передбачають будівництво комплексу ПЕС сумарною потужністю 18 млн. кВт.

Отже, використання альтернативних джерел енергії та розвиток на їх основі енергетичних установок є перспективним.

*В.Ф. Волощенко, магістрант
(наук. кер. — ст. викл. С.М. Шевчук)*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Сучасний стан навколошнього середовища характеризується величезними масштабами змін ландшафтів, постійним зростанням рівня енергоспоживання, виробленням і викидом значної кількості забруднюючих речовин, збільшенням обсягів твердих та рідких відходів, швидким виснаженням як відновних, так і невідновних природних ресурсів. Усе більшої актуальності набуває проблема регіональної екологічної безпеки.

Практична реалізація конкретних заходів щодо збереження довкілля визначається наявністю відповідної нормативно-правової, методичної, інформаційної бази та конкретними управлінськими рішеннями, які мають

прийматися на основі використання досягнень науки, технологічних можливостей і всебічного суспільно-географічного аналізу. В таких умовах великої актуальності набуває проблема регулювання природокористуванням саме на регіональному рівні, оскільки лише на такому рівні дослідження і конструктивні рішення у тому чи іншому питанні є достатньо глибокими і ефективними.

Регіональний рівень управління охороною природи і природокористуванням здійснює такі головні функції: 1) регулює використання природних ресурсів регіону; 2) визначає нормативи забруднення природного середовища і розміщує відходи; 3) впроваджує економічний механізм і моніторинг, веде облік об'єктів природокористування і забруднення довкілля; 4) виконує державну екологічну експертизу і контролює дотримання природоохоронного законодавства; 5) досліджує стан навколошнього середовища, розробляє програми впровадження природоохоронних заходів, визначає та реалізує інвестиційну політику.

До головних принципів регулювання природокористування належать: 1) стадійність освоєння окремих природних ресурсів; 2) територіальна диференціація, що вимагає врахування впливу регіональних чинників на розвиток господарства регіону; 3) комплексність у обґрунтуванні природоохоронних заходів; 4) збалансованість, яка передбачає узгодження програм підтримки рівноваги в системі; 5) оптимальність обміну речовин між виробництвом і навколошнім середовищем; 6) належне фінансово-кредитне забезпечення природокористування як самостійної галузі; 7) ресурсозбереження на основі економічних важелів екологічно чистої продукції.

Створення такого механізму, який має включати комплекс взаємопов'язаних елементів, спрямованих на збереження і поліпшення якості навколошнього середовища Полтавщини, можливе, насамперед, шляхом розроблення нових та вдосконалення існуючих суспільно-географічних інструментів природокористування та природоохоронної діяльності. Суть такого механізму полягає у функціонуванні цілісної (самодостатньої) екологіко-соціально-економічної системи, яка на підставі своїх внутрішніх взаємозв'язків визначає власні потреби та проблеми (шляхом детальних суспільно-географічних досліджень) і спрямовує відповідні засоби на їх задоволення і розв'язання (за рахунок управління відповідних владних рішень та контролю й регулюванням їх виконання).

Таким чином, для більш ефективного управління природокористуванням на регіональному рівні варто виділяти екологіко-соціально-економічну систему (ЕСЕС) як об'єкт територіального управління природокористуванням. Ця категорія являє собою об'єктивно

існуюче, структурно-ієрархічне поєднання аспектів екологічного, соціального, економічного характеру, що функціонує на певній території за допомогою системи взаємозв'язків. ЕСЕС має свою територіальну й функціональну ієрархічну структуру. Територіально вона представлена глобальним, регіональним та локальним рівнями. Функціонально структурується за переважаючим господарським процесом і включає екологічну, соціальну і економічну підсистеми.

Тому проблема оптимізації ЕСЕС та результату її функціонування — еколого-соціально-економічна обстановка — є підпорядкованою територіальній системі управління природокористуванням, серед основних прикладних напрямів діяльності якої слід виділити: еколого-соціально-економічний моніторинг, експертизу, прогнозування тощо. Досить актуальною проблемою природокористування у Полтавській області є відсутність відповідних кадрів. Природокористування — це окрема галузь як в управлінні, так і в суспільному житті регіону, тому обґрунтування основних її розробок, концепцій і реальних конструктивних пропозицій має здійснюватися, перш за все, науковцями (суспільними географами, екологами й іншими). Завдання ж місцевих органів влади полягає у прийнятті тих чи інших владних рішень.

Таким чином, оптимізація регіонального управління з метою досягнення екологічної безпеки передбачає врахування пріоритетів як регіонального, так і загальнонаціонального характеру.

*Н.С. Годненко, студентка IV курсу
(наук. кер. — ст. викл. С.М. Шевчук)*

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИРОДНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Реалії сучасного розвитку України та її регіонів демонструють нагальну потребу в забезпеченні її екологічної безпеки, що зумовлено тривалою практикою нерационального природовиснажливого господарювання, кризовим екологічним станом більшості територій країни, перманентним зростанням кількості техногенних аварій і катастроф зі значними соціальними, економічними, екологічними збитками.

Процеси природокористування та їх екологічні наслідки мають чітко визначену територіальну специфіку, що зумовлюється своєрідністю функціонування природно-територіальної системи регіону, масштабами й структурою господарства, соціально-демографічними процесами. У зв'язку з посиленням антропогенного навантаження, у процесі взаємодії природи

та суспільства, істотно зростає роль регіонального суспільно-географічного аналізу екологічної безпеки окремих територій України, зокрема на рівні обласного регіону. Під екологічною безпекою регіону слід розуміти ситуацію, за якої відсутня загроза для життєдіяльності людини, природного середовища й екологічних ресурсів, порушення стійкості та руйнування екологічних систем певних територій внаслідок можливого впливу антропогенних і природних факторів. Стан навколошнього середовища Полтавської області може бути визначений як більш сприятливий порівняно із загальним екологічним станом України. Так, скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти у розрахунку на одну особу є менші у 18,0 разів від загальноукраїнського рівня; утворення відходів різних класів небезпеки на 1 кв. км. — менші в 1,6 і на одну особу — 1,2 разу.

Порівняно з 1991 роком в Полтавській області спостерігається зростання рівня екологічної безпеки, що пояснюється не лише зменшенням темпів промислового виробництва, але й певними заходами щодо охорони природного середовища. Однак уже після 2000 року визначилася тенденція до погіршення стану довкілля за низкою показників: викидами шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел, утворенням відходів різних класів небезпек тощо.

Згідно з Державним реєстром паспортізованих потенційно небезпечних об'єктів (ПНО) в області за станом на кінець 2008 року налічувалось 330 ПНО. Полтавська область також перебуває під впливом низки небезпечних явищ і процесів. Природні небезпеки Полтавської області представлені небезпечними процесами та явищами геологічного, гідрометеорологічного, гідрологічного походження, загрозами пожеж у природних екосистемах, загрозами медико-біологічного характеру, захворюваності на соціально небезпечні хвороби.

У Полтавській області можливе виникнення таких несприятливих геологічних процесів і явищ, як зсуви, карст та підтоплення. За даними Обласного управління статистики, у 2008 році в області виявлено 194 зсуви загальною площею 4,12 кв. км. Установлено, що основну небезпеку становлять схили ярів, балок, праві схили річкових долин. Активізація зсувоутворюючих процесів відбувається, як правило, після багатосніжних зим та сильних злив, тобто надмірного зволоження гірських порід, інфільтрації талих вод, і проявляється у зменшенні старого або давнього зсувного тіла та як результат — відродження зсувів, що стабілізувалися.

Значною є територія можливого впливу повені — 478,0 кв. км з населенням 23,688 тис. осіб. Основними чинниками, що визначають нездовільний стан гідрологічної, зокрема паводкової ситуації в Полтавській області, є: недотримання обсягів та вчасного фінансування державних і регіональних програм з питань захисту від шкідливої дії вод;

процес розпаювання й банкрутства сільськогосподарських підприємств та зміни їх форм власності; незадовільний стан робіт з коригування генпланів забудови населених пунктів області тощо. У випадках підтоплення в зону його впливу може потрапити 110 тис. га території Полтавської області з населенням близько 5,0 тис. осіб.

Серед небезпечних гідрометеорологічних явищ значний потенціал негативного впливу на життєдіяльність населення Полтавської області мають передовсім: сильний дощ (21%), сильний вітер (16%), заморозки (15%). Такі явища призводять до руйнування і пошкодження споруд, систем життєзабезпечення та зв'язку, ускладнюють роботу транспорту.

Загальна площа зони можливих пожеж у природних екосистемах у Полтавській області становить 1046,0 тис. га, у тому числі лісових — 209,0 тис. га, польових — 837,0. У 2008 році було зафіксовано 18 випадків лісових пожеж.

Характерними для області є також загрози медико-біологічного характеру. Територія Полтавської області має епідемічно та епізоотично небезпечні зони з різними ризиками зараження. Ці загрози охоплюють відповідно: сибірською виразкою — зону площею 5,5 тис. кв. км з населенням 312,3 тис. осіб; туляремією — 6 районів: Гребінківський, Пирятинський, Семенівський, Лубенський, Оржицький, Лохвицький з населенням 65,14 тис. осіб; лептоспірозом — 9 районів: Глобинський, Кобеляцький, Лохвицький, Лубенський, Миргородський, Оржицький, Семенівський та містами Пирятин, Полтава з населенням 261,4 тис. осіб. У межах Полтавської області кількість хворих на активний туберкульоз з діагнозом, що вперше встановлений, у 2008 році становила 879 осіб. Динаміка цього захворювання свідчить про його зростання. Станом на 2008 рік загальна кількість ВІЛ-інфікованих становила 303 особи. Епідемічним процесом охоплені всі адміністративні території області. Найбільшу кількість ВІЛ-інфікованих зареєстровано в містах Полтава, Кременчук, Гребінка, Пирятин.

За значенням показника регіональної природно-техногенної екологічної небезпеки Полтавська область належить до регіонів середньої небезпеки, займаючи за цим рейтингом для оцінювання періоду 2004-2009 роки. 11-20-ту позиції (серед 27 можливих). Отже, стратегія гарантування екологічної безпеки Полтавської області може бути визначена лише виходячи з гарантування її природно-екологічної безпеки.

*Л.В. Федій, студентка III курсу
(наук. кер. — ст. викл. О.А. Федій)*

СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ ЧУТІВСЬКОГО РАЙОНУ: СУЧASNІЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ

Трансформація уявлень про розвиток сільської місцевості, поширення концепції багатофункціональності сільських територій зумовлює потребу вивчення в них розселенських процесів. Особливий інтерес для вдосконалення процесів розселення мають обласні та районні системи розселення і їх багаточисленні елементи — сільські системи.

Цілісність системи розселення викликана тіснотою взаємозв'язків між основними її елементами — міськими та сільськими поселеннями, у результаті чого формуються інтегровані системи розселення, які в свою чергу є складовою всього суспільно-географічного комплексу району. Сформованість міжрайонної системи сільського розселення залежить від людності, транспортно-географічного положення, функціонального значення районного центру. В нашому дослідженні можна констатувати, що для здійснення постійних трудових, освітніх, оздоровчих, культурно-побутових зв'язків оптимальний час становить до 60 хвилин, для вахтової роботи та періодичних побутових поїздок — до 120 хвилин.

Система сільського розселення Чутівського району сформована завдяки адміністративному статусові його центру. Його сільські поселення є одночасно і периферійними, оскільки межують з Харківською областю, і тяжіючим до міста Полтави, бо знаходяться в межах доступної просторової (до 50 км) та часової (до 1 години) відстані. В цьому районі були проаналізовані результати анкетування, офіційні дані Чутівської районної державної адміністрації щодо переміщення населення, транспортне забезпечення сільських населених пунктів і їх географічне положення. На основі проведеного аналізу виділені два центри кущової й одинадцять центрів місцевих систем сільського розселення (рис. 1). Районний центр Чутове, розташований на автомагістралі Київ-Полтава-Харків, має заклади освіти, лікарню, торговельну мережу, кілька промислових та сільськогосподарських підприємств, чим і притягує мешканців найближчих сільських поселень.

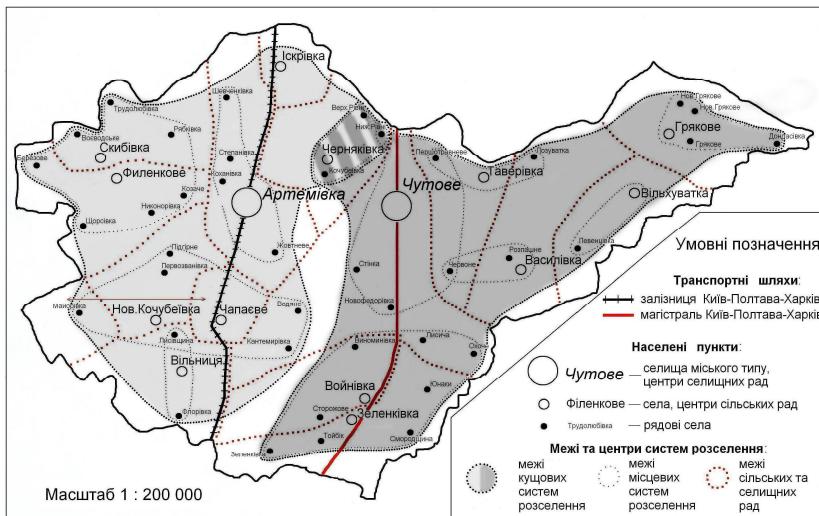

Рис. 1. Системи сільського розселення Чутівського району Полтавської області

Селище міського типу Артемівка, на відміну від Чутового, має більш потужний у районі промисловий потенціал. Цьому сприяє залізниця Київ–Полтава–Харків та ряд промислових підприємств. Для встановлення границь цих систем розселення, через особливості їх впливу на прилеглі території, була визначена розмежовуюча лінія зон демографічного впливу двох центрів за формулою

$$R_{XB} = \frac{R_{AB}}{\sqrt{\frac{H_A}{H_B}}},$$

де R_{XB} — відстань від центру В до розмежовуючої лінії зон впливу; R_{AB} — відстань між центрами; H_A та H_B — людність центральних поселень. У результаті розрахунків для Чутового та Артемівки радіус впливу становить 5,7 км і 4,2 км відповідно. Відстані є доступними для щоденної міграції мешканців Черняківської місцевої системи розселення, котра розташована на прямому шляху між центрами. Як видно з рисунка, мешканці деяких рядових поселень Чутівського району з метою задоволення потреб можуть здійснювати щоденні переміщення до двох центрів.

Вивчення систем сільського розселення Чутівського району є важливими з погляду раціональної організації управління в них, визначення

перспективних напрямів розвитку всіх поселень. У перспективному розвиткові територіальних систем розселення різних ієрархічних рівнів розселенські проблеми необхідно вирішувати у взаємозв'язку з раціональним співвідношенням економічних, соціальних та екологічних ефектів.

* * *

Кафедра правознавства

Д.В. Стаценко, студент III курсу
(наук. кер. — доц. К.В. Лобач)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОNUВАННЯ ІНСТИТУТІВ ВЛАДИ КРИМСЬКОГО ХАНАТУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ЙОГО ІСНУВАННЯ (XV-XVI СТОЛІТТЯ)

Утворення Кримського ханства було наслідком розпаду Золотоординської держави, прямого втручання Великого князівства Литовського і посилення татарської родової знаті — бейв. Першим його правителем став Хаджі-Гірей, який поклав початок правлячій династії. Точна дата утворення ханату невідома. У науковій літературі найчастіше можна натрапити на посилання на 1443 та 1449 роки.

Політичний устрій держави копіював золотоординський. За формуєю правління ханат був монархією на чолі із ханом з роду Гірєїв, якого обирали глави найбільших кримських родів на зборах курултаю, їй це зумовлювало залежність ханів від бейв. Вони не мали у країні абсолютної влади. Завоювання османами 1475 року південного узбережжя Криму та встановлення у 1478 році васальної залежності від Туреччини суттєво вплинуло на формування державної системи ханату. Васалітет передбачав для султанів право інвеститури (право затверджувати ханів, обраних кримською знаттю), грошове утримання ханів і членів їх сімей. Обов'язками ж ханів щодо Османської імперії стало надання війська для участі у її війнах.

Васалітет та османська присутність на півдні півострова, як інструменти контролю за внутрішньою та зовнішньою політикою, підривали могутність ханської влади. Це дало підстави дослідникам визначати становище ханату впродовж усієї його історії як повністю залежне, а самих ханів розглядати слухняним знаряддям у руках османських правителів. Проте, не відкидаючи факт верховного сюзеренітету султанів над ханством, ми можемо говорити про те, що у XV-XVI століттях Крим здійснював самостійну зовнішню політику, яка часто не збігалася із указівками та бажанням султанів. Правління Газі-Гірея II (1588-1608 роки) було останнім періодом в історії Кримського ханства, коли ця держава зберігала значну самостійність по відношенню до султанів. Після його смерті наступає епоха політичного ослаблення Криму, що дає підстави визначати XVII-XVIII століття як період безумовної залежності від волі Туреччини при збереженні прав династії Гіреїв на престол.

У системі організації влади важливим було питання порядку престолонаслідування. Відомо, що за життя хан обирає собі офіційного

спадкоємця престолу — калгу. Цей титул було запроваджено за правління Менглі-Гірея I (1478-1515 роки). За старовинним монгольським правом калгою призначався найстарший представник Гіреєвого роду. Проте через запеклу боротьбу за владу між Гіреями звичай часто порушувався.

До зміни порядку престолонаслідування долучився султан Мурад III, котрий 1588 року, всупереч існуючій традиції, призначив хана на власний розсуд, знехтувавши правом старшинства. Відтоді старий чінгізідський династичний порядок віходить у минуле, а втручання султанів при виборі ханів стає звичною практикою.

За правління Мухамед-Гірея II (1577-1584 роки) було введено ще одну державну посаду — нурадина (нуреддина) для визначення другого спадкоємця престолу. Вочевидь, цей титул був запозичений у ногаїв. З того часу в ханстві постійно існувала система двох майбутніх спадкоємців престолу при ханові, яка ще більше сприяла посиленню суперечностей на владному олімпі, посиленню боротьби за ханську посаду, а отже, дестабілізувала внутрішньополітичну ситуацію. І якщо далеко не всі з тих осіб, що мали титул калги, потім ставали ханами, то із нурадинів майже ніхто не став ханом.

Влада хана суттєво обмежувалася татарською родовою знаттю — беями, які мали свої майже автономні володіння — бейлики. У кожного з них була своя столиця, двір, спадкоємець, військо і т.д. Як і хан, вони мали право на самостійні зносини з іноземними державами, самостійно вести війни поза межами Криму. Кожен бей уважався у своєму бейлику необмеженим володарем, у руках якого зосереджувалася адміністрація, суд, податкова система. Беї входили до Державної Ради (Дивану), на який вирішувалися всі справи внутрішнього управління, зовнішньої політики ханства і без дозволу якої хан не міг прийняти рішення з будь-якого державного питання. Вони фактично зосереджували у своїх руках всю повноту влади на місцях як в економічному, так і політичному житті країни. Будучи незадоволеними верховним правителем, вони ставали в опозицію й зверталися до султанів з проханням призначити хана на власний розсуд або підтримати висунутого ними кандидата. Нерідко султани використовували суперечності між ханами і знаттю, ханами і претендентами на ханський трон у своїх інтересах, що не додавало міцності й авторитету владі кримського правителя.

Таким чином, формування основних інститутів влади Кримського ханату відбувалося в умовах васальної залежності та під впливом сильного внутрішньополітичного чинника — родового бейства. Особливістю кримської моделі було те, що хан не мав у країні абсолютної влади й мусив постійно маневрувати між султаном і знаттю задля збереження своєї посади. Тому новостворена держава була приреченю на слабкість у політичному плані.

*C.B. Коротун, студентка ІІІ курсу
(наук. кер. — доц. К.В. Лобач)*

МАТЕРІАЛИ ПОЛТАВСЬКОГО КУЩОВОГО НАРОДНОГО СУДУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СЕЛЯНСТВА (ПОЧАТКУ 30-ІХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Радянська влада на теренах українських земель у 30-их роках ХХ століття проводила політику, основною метою котрої було знищення селянського класу як класу вільних робітників, спрямовуючи на це весь потенціал державного апарату.

Реалізація більшовицької політики знайшла належне відображення у сучасній вітчизняній історіографії. Однак, незважаючи на солідний доробок науковців у царині вивчення процесів розселяннювання, не втрачає актуальності дослідження специфіки функціонування всіх складових державного механізму на місцях. Важливими джерелами вивчення діяльності судової влади у здійсненні аграрної більшовицької політики є матеріали нижчої ланки судової системи — кущових народних судів.

Аналізуючи матеріали справ Полтавського кущового народного суду, ми ставили за мету визначити місце та роль судової гілки влади у реалізації більшовицької політики щодо селян. Пріоритетним завданням дослідження був також аналіз процесу судового розгляду справ.

Матеріали судових справ містять інформацію про соціальний стан селянства, котре піддавалося репресіям та переслідуванням; його майнове становище; рівень правової допомоги населенню; особливості функціонування інститутів адвокатури і прокуратури.

Фонди Державного архіву Полтавської області вміщують справи Полтавського кущового народного суду за 1931-1934 роки. Переважну більшість судових справ становлять кримінальні справи, пов'язані із звинуваченнями мешканців Полтави та навколоишніх сіл у «злочинах» з приводу невиконання плану хлібозаготівель, несплати твердих податків, невиконання зобов'язань з контрактації сільськогосподарської продукції. У той же час кількість справ, пов'язаних із розглядом злочинів стосовно крадіжок, убивств та переховування куркульського майна, є доволі незначною. Зміст документів переконливо свідчить, що судова гілка влади використовувалася більшовиками для досягнення основної мети — вилучення продовольства у селян.

Результатом статистичного аналізу опису справ за 1931 рік стали такі дані: близько 25% із них розглядалися стосовно тих селян, які «злісно не сплачували державні податки»; 10% справ пов'язані із розглядом селянських «злочинів» з приводу невиконання ними «твердих завдань» із здавання продовольства; на розгляд справ із «зриву селянами плану сівби

або ухиляння від засіву виділених ділянок» припадає 4,5%; судовому переслідуванню підлягали селяни, котрі ухилялися від виконання плану сільськогосподарських контрактаций (3%). Окремо виділялися злочини, пов'язані із переховуванням куркульського майна, що становлять 2% від загальної кількості справ за 1931 рік. За невиконання хлібозаготівель було розглянуто 8% справ.

Матеріали протоколів судових засідань свідчать про формальне дотримання процедури розгляду кримінальних справ. Вів засідання народний судя за участю двох народних засідателів, державним обвинувачем виступав прокурор, протокольне фіксування розгляду справи здійснював секретар суду. Окремо у процесі судового розгляду справи могли заслуховуватися свідки. Засідання були відкритими, іноді в показовому порядку проводилися за місцем проживання звинувачуваних.

Проаналізувавши близько 40 справ за 1931 рік, ми дійшли висновку про те, що найчастіше обвинувачення пред'являлися за статтею 57 Кримінального кодексу, яка передбачала за «масову, при попередній змові, відмову або ухилення сплачувати податки» висилку до тaborів «у віддалені або загальні місцевості Радянського Союзу». Після відbutтя покарання поразка у політичних правах та виселення за межі Полтавського району терміном від 2 до 4 років. Особи похилого віку від заслання до тaborів звільнялися з огляду на неможливість використання їх на тяжких роботах.

Розглянувши зміст касаційних скарг, потрібно відзначити належний професійний рівень адвокатів, котрі за дорученням неписьменних селян готували подання. У скаргах указувалося на невідповідність міри покарання тяжкості злочину, порушення самим судом норм закону, наводилася низка пом'якшуючих обставин. Касаційні скарги обов'язково розглядалися, але вирок здебільшого залишався без змін.

Діяльність Полтавського народного кущового суду стала яскравим свідченням заангажованості та заполітизованості судової гілки влади як засобу реалізації більшовицької політики комунізації селян.

*Н.М. Вовколупова, студентка V курсу
(наук. кер. — доц. К.Б. Пивоварська)*

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР З МОЛОДИМ СПЕЦІАЛІСТОМ

Перед кожним випускником ВНЗ постає комплекс правових проблем, пов'язаних з його працевлаштуванням. Актуальність цієї роботи полягає в тому, що вона має ознайомити студентів з цим видом трудового договору, розкрити його особливості, показати, в чому полягає його відмінність від звичайного договору.

Метою роботи є з'ясувати зміст поняття «молодий спеціаліст», визначити його права та обов'язки, ознайомитися з нормами чинного законодавства, що регулюють порядок укладення трудових договорів з молодим спеціалістами.

Молодий спеціаліст — це випускник державного професійно-технічного чи вищого навчального закладу, працевлаштований на основі направлення на роботу з моменту вкладення договору із замовником. Випускники ВНЗ, яким присвоєно кваліфікацію спеціаліста і які працевлаштовані на підставі направлення, вважаються молодими спеціалістами — 3 роки, а випускники професійного навчально-виховного закладу — протягом 2 років.

Договір з молодим спеціалістом регулює низка нормативно-правових актів, зокрема Указ Президента України «Про заходи по реформуванню системи підготовки спеціалістів і працевлаштування випускників вищих навальних закладів» від 23 січня 1996 року, «Положення про працевлаштування випускників ВНЗ, які навчаються на умовах державного контракту за освітньо-професійними програмами підготовки магістрів в освітнянській галузі «Державного управління»» затверджене постановою КМУ від 1.09.1997 року, «Положення про працевлаштування випускників Української Академії державного управління при Президентові України», затверджене постановою КМУ від 17.10.1996 року.

Указом Президента України «Про заходи по реформуванню системи підготовки спеціалістів і працевлаштування випускників ВНЗ» від 23.01.1996 року в редакції Указу від 16.05.1996 року, встановлюється три способи фінансового забезпечення підготовки спеціалістів ВНЗ: за державним замовленням; за рахунок юридичних і фізичних осіб; за рахунок власних коштів.

Випускники, які навчалися за власні кошти, мають право вибирати місце працевлаштування за власним бажанням. Особи, котрі навчалися за державною формою навчання за державним замовленням, не пізніше ніж за рік до закінчення до закінчення навчання отримують від керівників ВНЗ пропозицію з приводу посади — відповідно до вкладеної угоди. При цьому оформляється картка про працевлаштування випускника. Замовник має за 2 місяці до закінчення навчання підтвердити ВНЗ достовірність місця для працевлаштування. Після закінчення вищого навчального закладу випускники отримують диплом, направлення на роботу, а також належні кошти, які перераховані ВНЗ замовником.

Направлення на роботу є підставою для укладення трудового договору між молодим спеціалістом і замовником. Молодий фахівець зобов'язаний прибути до місця призначення в термін, визначений у направленні на роботу. В разі неприбуття або відмови без поважної причини приступити до роботи за призначенням; звільнення його з ініціативи адміністрації за

порушення трудової дисципліни; звільнення з власної ініціативи протягом 3-ох років, випускник зобов'язаний відшкодувати в установленому порядку до Державного бюджету вартість навчання і компенсувати замовнику всі його витрати. Молодим фахівцям, які отримали направлення на роботу, надається відпустка 30 календарних днів з виплатою допомоги в розмірі місячної стипендії за рахунок замовника. На них поширюються всі соціальні пільги, передбачені колективним договором підприємства. Надання житла визначається угодою і чинним законодавством.

Часто трапляються випадки, коли випускник прибув на місце роботи, а йому відмовляють у прийомі на роботу; в такому випадку останній звертається до державної служби з найнятості за сприянням у працевлаштуванні. При цьому пред'являється направлення на роботу і скріплена печаткою замовника довідка про відмову в працевлаштуванні.

Молодий спеціаліст може розірвати трудовий договір, але за умов:

- установлення інвалідності І чи ІІ групи, внаслідок чого випускник не може вийти на роботу за призначенням;
- установлення інвалідності І чи ІІ групи чоловіка (жінки) випускника, одного з родичів (чи особи, яка їх заміняє);
- якщо випускник — вагітна жінка, мати чи батько, які мають дитину до 3 років, чи дитину, яка відповідно до медичного висновку потребує догляду (до 6 років); одинока мати чи батько, які мають дитину у віці до 14 років чи дитину інваліда; проходження чоловіком чи дружиною військової служби, в тому числі за контрактом, і служби в органах внутрішніх справ;
- вступ до вищих навчальних закладів III і IV рівня акредитації для випускників навчальних закладів I-II рівня акредитації.

Отже, трудовий договір з молодим спеціалістом регулюють спеціальні нормативно-правові акти, які встановлюють порядок працевлаштування випускників вищих навчальних закладів і передбачають певні пільги, що допомагають молодим спеціалістам зробити певний крок уперед.

* * *

**Збірник матеріалів
XIII студентської наукової конференції
історичного факультету**

Квітень 2010 року

Головний редактор — **Єрмак О.П.**
Коректор — **Лахно В.І.**

Комп'ютерний набір — **Лахно В.І.**
Комп'ютерна верстка
та макетування — **Лахно О.П.**

*Оригінал-макет підготовлений у
“Творчій майстерні історичного факультету”,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003*

Здано в набір 12.03.2010 р.
Підписано до друку 29.03.2010 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,3. Обл. вид. арк. 10,5.
Наклад 100 прим.

Віддруковано: ІОЦ ПНПУ, м. Полтава,
вул. Остроградського, 2

Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

ЗБІРНИК
матеріалів XIII студентської
наукової конференції історичного факультету,
присвяченої 90-річчю від дня народження
професора П.М. Денисовця

Квітень 2010 року

Полтава – 2010

